

[4] Innhold

407 **Forord**

Redaksjonen

411 **Détente ur småstaternas perspektiv: fallet Ungern
och Rumänien**

Katalin Miklóssy

435 **Ruslands globalisering: hvor dybt stikker den?**

Mette Skak

457 **En smak av egen medisin: Aserbajdsjans
ruslandsstrategi**

Heidi Kjærnet

475 **Verden på vrangen: en formalestetisk analyse
av ikonets dybdeillusjoner**

Fredrik Fabian Heffermehl

Velkommen til Internett

489 **Ruslands valg**

Bokomtaler

495 **Tillbaka till framtiden: Modernitet, postmodernitet
och generationsidentitet i Gorbachevs glasnost'
och perestrojka**

Omtalt af Erik Kulavig

- 497 **A Return to the Past? An Institutional Analysis
of Transitional Development in the Russian
Mining Industry**
Omtalt av Lars Rowe
- 500 **On Interpersonal Violence in Russia in the Present
and the Past: A Sociological Study**
Omtalt av Rolf-Inge Vogt André sen
- 504 **Russia–EU External Security Relations: Russian
Policy and Perceptions**
Omtalt af Flemming Splidsboel Hansen
- 506 **En optimistisk tragedie: Sovjetruslands litteratur
1917–1985**
Omtalt af Tine Roesen
- 509 **Russland og russere – en guide til vårt nabofolk i øst**
Omtalt av Halvor Tjønn
- 511 **Gatekeepers of Democracy? A Comparative Study of
Elite Support in Russia and the Baltic States**
Recenserad av Emelie Lilliefeldt
- 514 **Om vi nu ska bli som Europa. Könsskapande och
normalitet bland unga kvinnor i transitionens Polen**
Recenserad av Heidi Kurvinen
- 517 **Everyday Islam in Post-Soviet Central Asia**
Recenserad av Sofie Bedford
- 520 **The Shanghai Cooperation Organisation
& The Shanghai Cooperation Organisation:
Powerhouse or Paper Tiger?**
Omtalt av Stina Torjesen
- 523 *Nye bøker i Norden*
- 527 *Summaries*

I supermaktens skygge

Den kalde krigen blir ofte beskrevet som en periode med en bipolar orden hvor de to supermaktenes satellitter hadde begrenset manøvreringsrom. Ikke minst gjaldt dette de sovjetiske satellittstatene i Sentral- og Øst-Europa. Gang på gang demonstrerte Sovjetunionen at Kreml ikke ville akseptere avvik fra den sovjetiske normen. Ungarn i 1956, Tsjekkoslovakia 1968 og Polen 1980–81 er de mest kjente eksemplene, men også de øvrige statene i regionen kjente Sovjetunionens tunge favntak.

Nyere forskning avdekker imidlertid sprekker i monolitten. Med utgangspunkt i arkivmateriale som først nylig har blitt gjort tilgjengelig, utfordrer Katalin Miklóssy bildet av de østeuropeiske kommunistregimene som utelukkende regionale representanter for Moskvas interesser. Innenfor østblokken fantes det hele tiden et visst innslag av mangfold, kompleksitet og nasjonale strategier, hevder Miklóssy. I artikkelen har hun sett nærmere på hvordan Ungarn og Romania utnyttet KSSE-prosessen (Konferansen for samarbeid og sikkerhet i Europa) til å distansere seg fra Sovjetunionen. János Kádár og Nicolae Ceaușescu brukte begge tilnærming til Vesten som et middel for å skape større manøvreringsrom for hva de oppfattet som nasjonale interesser – Kádár med tanke på å videreføre de økonomiske reformene som regimet bygde sin legitimitet på, og Ceaușescu for å skjerme det nystalinistiske rumenske regimet. Selv om Sovjetunionen etter KSSE-konferansen igjen strammet grepet, var man ikke i stand til å reversere prosessen fullstendig. Spirer av uavhengighet var sådd i supermaktens skygge.

Neste artikkel tar oss til Russland og en postsovjetisk virkelighet. Det bipolare systemet er historie og erstattet av globaliseringens tidsalder. Eller er det det? Hvor dypt stikker egentlig globalise-

ringen i Russland, spør Mette Skak. For å ta rede på dette tar hun noen spadestik i russisk politikk og samfunn. Skaks tilnærming til globalisering er liberal – globalisering forstått som *empowerment*. Først ser hun på hvordan russiske myndigheter forholder seg til globalisering, og finner at Putin, til tross for at han ikke ofte tar ordet globalisering i sin munn, både gjennom retorikk og politikk har fremmet globalisering som en snarvei til stormaktsstatus – vel å merke gjennom en nasjonalkonservativ variant å la «suverent demokrati». Deretter forsøker Skak seg med et nedenfra og oppperspektiv på globalisering og ser dels på holdninger til seksuelle minoriteter og syn på barneoppdragelse som indikator på de liberale normers status, dels på vilkårene for NGO-virksomhet. Avslutningsvis sammenlikner hun Russland med de øvrige BRIK-land og finner at landet særlig når det gjelder bløt makt (*soft power*), skiller seg ufordelaktig ut.

Deretter vender vi til en viss grad tilbake til utgangspunktet. Om ikke i form av det å leve i supermaktens skygge, så i alle fall i stormaktens og den tidligere imperiemaktens bakgård. I de senere år har bruken av økonomiske virkemidler for å oppnå strategiske målsetninger blitt et stadig mer fremtredende trekk ved russisk utenrikspolitikk. Ikke minst har landets energiresurser blitt politisert. Gjennom casestudier av de to russiske energiselskapene RAO UES og Lukoil har Heidi Kjærnet sett på hvordan denne politikken har blitt mottatt i Aserbajdsjan. Hun argumenterer samtidig for at Aserbajdsjan takket være egne energiresurser – og ikke minst muligheten til å omgå Russland som transittkorridor for aserbajdsjansk olje og gass – har hatt mulighet til å la Moskva smake litt av sin egen medisin. De senere år har myndighetene i Baku aktivt brukt energiresursene til å bygge opp landet som en regional makt, blant annet ved å utfordre Russlands gassgrep om Georgia. Dermed utfordrer Baku Moskva i stormaktens egen bakgård og med dens egne utenrikspolitiske virkemidler.

I den siste artikkelen i denne årgangen vender vi bakover og innover, nemlig til det klassiske ikonmaleriet og dets perspektivbruk. I vestlig kunst har vi siden renessansen vært vant til et sentralperspektiv, et perspektiv hvor siktlinjene løper fra iakttakerens øye og inn i motivet. Ikonkunsten har imidlertid i stor grad forblitt uberørt av denne kunstneriske revolusjonen. For en vestligskolert iakttaker fremstår derfor ikonmaleriet i dag som fremmedartet både i bruk av proporsjoner og dybdeillusjoner. Fredrik Fabian Heffermehl har sett på bruken av det såkalte «omvendte perspektiv» i klassisk ikonkunst, det vil si en perspektivbruk som ifølge Hef-

fermehl forutsetter et Guds øye bak billedflaten. Ortodoks kunst er, fortsatt ifølge Heffermehl, ikke ment å speile verden slik den ser ut for det menneskelige øye, men å avdekke hva Pavel Florenskij har kalt «ekte realisme» – et skaperverk i dynamikk og konstant bevegelse.

God lesning!

Redaksjonen

Détente ur småstaternas perspektiv

Fallen Ungern och Rumänien

Katalin Miklóssy
ph.d., forskare vid Finlands
Akademi, Institutionen
för samhällshistoria,
Helsingfors universitet

Små stater som befann sig inom Sovjetunionens inflytelsesfär har i allmänhet kallats «satellitstater» tillhörande «östblocket». Ordet «block» frammanar en bild av en mer eller mindre enhetlig och homogen grupp ansiktslösa länder, medan ordet «satellit» syftar på en förenklad uppfattning om denna helhets politiska struktur och dess uppbyggnad i centrum och periferi.¹ Enligt detta synsätt var det Moskva som fattade besluten medan de övriga staterna utgjorde en totalt underkastad och helt beroende grupp. Synsättet stärker den felaktiga uppfattningen att de små länderna inom Sovjetunionens inflytelsesfär skulle ha haft ett mycket begränsat svängrum under det kalla kriget, i synnerhet på den internationella arenan.

Uppfattningarna ovan beror å ena sidan på den realistiska attityden till internationell politik enligt vilken det endast är de stora och mäktiga länderna som är kapabla att forma världssystemet och att dessa länder därför kräver mest uppmärksamhet från forskarna (Waltz 1979). Å andra sidan beror uppfattningarna också på forskningstraditionen och de långa skuggor som kastas av sovjetologin, som helst närmade sig «blocket» på ett enkelt sätt: fokus var endast på maktcentret, och antagandena om allt som inte tillhörde centrum formulerades ur ett centrumperspektiv. Detta skapade en svartvit bild av vad som försiggick inom «östblocket» och förbisåg de diskreta politiska mekanismer som fanns precis under ytan på den skenbart sammanhängande helheten.

Om vi studerar småstaterna närmare finner vi mångfald, kom-

1 H. Gordon Skilling beskrev fenomenet som «a group of man-made satellites which travel in pre-ordained orbits from the Moscow launching pad» (Skilling 1964: 131).

plexitet och varierande nationella strategier som dessa länder utnyttjade för att handskas med den rådande situationen. Historiografin tar i allmänhet upp endast de välkända kristillfällena – Ungern 1956, Tjeckoslovakien 1968, Polen 1980–81 – som bevis på tillfällen då staternas agerande skiljde sig från varandra. Dessa uppenbara exempel är dock inte lika intressanta som de vanliga, vardagliga dolda manövrer som småstaterna tillämpade i syfte att skapa mera utrymme för nationellt beslutsfattande, med andra ord mera självständighet mot alla odds.

Forskningstraditionen har länge försökt definiera småstaternas «litenhet» utan att komma fram till en gemensam förståelse av begreppet. Det pågår fortfarande en diskussion om hur vi uppfattar en stats «litenhet»: utgår vi från absoluta parametrar med fastställda gränsvärden, till exempel i fråga om fysiska egenskaper (geografisk storlek, invånarantal, ekonomisk potential) (Vital 1967, Daniken 1998), militära säkerhetsfaktorer (till exempel huruvida landet utgör ett hot för sina grannländer), eller graden av aktivitet på den internationella arenan (Rothstein 1968, Keohane 1969, Goetschel 1998)? Problemet är då hur vi ska definiera gränssättande värden för dessa parametrar. I motsats till denna metod finns det också en relativ uppfattning av litenhet som bygger på en fortgående och situationsbaserad jämförelse av en stat med andra stater. Rumänien är till exempel ett litet land jämfört med Sovjetunionen men inte jämfört med Italien. Men om kriteriet är ekonomisk produktivitet under 1960-talet så är Rumänien «litet», till och med i jämförelse med Luxemburg. Denna jämförande metod ger möjligheter till en bredare förståelse av maktrelationer och manövreringsutrymme på den internationella arenan. Jeanne Hey hävdar rentav att det inte är nödvändigt med en vattentät definition av begreppet småstat för att kunna undersöka utrikespolitiskt agerande (Hey 2003: 2–4).

I denna artikel undersöker jag hur vissa småstaters ställning inom östblocket gradvis förändrades från och med 1960-talet. Inom forskningstraditionen går åsikterna om småstaters utrikespolitiska agerande isär. Alla är emellertid eniga om att den viktigaste faktorn som bestämmer detta agerande är strävan efter säkerhet. En användbar teoretisk utgångspunkt är säkerhet i dess vidare bemärkelse, som förmågan att avvärja hot. Med hot kan förstås inte enbart omedelbara fysiska fenomen utan även en allmän begränsning av en stats möjligheter att arbeta för sina utrikes- och/eller inrikespolitiska mål. Under det kalla kriget dominerade kampen mellan supermakterna helt och hållet den internationella arenan där småstaterna skulle agera. Denna givna omständighet gick inte att

förändra i en handvändning och förändringarna uppstod sannolikt inte genom småstaternas agerande.²

Peter Katzenstein anser dock att småstater kan uppvisa en överraskande flexibilitet och kreativitet i sin utrikespolitik (Katzenstein 1985). Även om Katzenstein undersökt västeuropeiska småstater, stämmer hans påstående även på östeuropeiska sammanhang, i synnerhet när det gäller småstaters reaktioner i plötsligt förändrade situationer med hot om ökat yttre tvång. I det läget är det avgörande hur den politiska styrande eliten uppfattar sitt manövreringsutrymme. Jag vill i denna artikel argumentera för att Helsingforskonferensen (Konferensen för säkerhet och samarbete i Europa, KSSE) utgör ett av de bästa exemplen på hur det går att bryta sig ut ur småstatsformen genom att förändra sin attityd och kämpa mot förutbestämda existensvillkor. Närmare bestämt vill jag demonstrera hur de två småstaterna Ungern och Rumänien försökte att utnyttja de då pågående KSSE-samtalen till att distansera sig från Sovjetunionen. Realiteterna inom östblocket var olika för Ungern och Rumänien och de två länderna hade olika uppfattningar om hurdan utveckling och social välfärd de ville eftersträva, men trots detta valde de konvergerande sätt att uppnå rätt så likartade mål. Ämnet belyser även de små aktörernas roll och förmåga att överskrida gränser trots sitt läge mellan två polariserade supermakter.³

Détente inom blocket – mera svängrum

Sedd ur östblockets småstaters perspektiv sammanföll inte détente⁴ i öst med den globala eller ens den europeiska détente.⁵ Växlingarna mellan kallare och mera avspända perioder i öst berodde inte nödvändigtvis direkt på de globala relationerna mellan öst och väst utan snarare på den känsliga interna balansen inom det Kremlstyrda blocket.

Attitydförändringen i Moskva gentemot småstaterna inom öst-

2 Angående den utbredda uppfattningen om att småstater är för svaga för att kunna förändra sina omständigheter, se Rothstein (1968), Singer (1972).

3 Denna artikel bygger på min kommande monografi *Finlandization as a Role-Model for Approaching the West: Strategies of Hungary and Romania* som stöder sig på nytt arkivmaterial, mediematerial och andra, i synnerhet nyligen publicerade källor.

4 Détente är en fransk term som avser den allmänna avspänningen i de internationella relationerna under kalla kriget, en avspänning som inleddes under det sena 1960-talet.

5 János M. Rainer har jämfört sextioalet i väst och öst. Han påpekar att det trots de otaliga saker som skiljer dem åt dock finns vissa intressanta konvergenser. Medan väst upplevde en pånyttfödelse av de marxistiska idéerna och en stark vänsterrörelse som beundrade Fidel, Che och Mao, ägde en allmän avspänning rum inom östblocket med en skiftning bort från de mest extrema vänsteridéerna (Rainer 2004: 11–30).

blocket syntes tydligt för första gången i Nikita Chrusjtjovs berömda «hemliga tal» på SUKP:s tjugonde partikongress år 1956, i vilket han sade att socialismen kunde byggas annorlunda än enligt den sovjetiska modellen (Medvedev & Medvedev 1976: 61–62). Chrusjtjov försökte ändra på östblockets interna relationer genom att luckra upp centrum–periferi-strukturen och styra genom mer indirekta metoder och inte enbart genom regelrätt tvång. Warszawa-paktens institutionella ramar och det ekonomiska samarbetsorganet Comecon (SEV) blev de viktigaste verktygen för Chrusjtjovs försök att införa ett nytt slags samarbete. Som en följd av Chrusjtjovs nya politik upplevde östblocket från 1958 till 1968 en period av avslappning och inre détente som skapade utrymme för utvecklandet av olika strategier, inklusive liberala reformexperiment i Tjeckoslovakien, Polen och Ungern.

Chrusjtjovs tal gav också impulsen till en ny politik i Rumänien. Medan avstaliniseringen spreds i många länder, fortsatte den rumänska ledningen att tillämpa renlärliga stalinistiska styrmetoder med hänvisning till att Chrusjtjovs tal gav varje land möjligheten att välja den modell som passade landet bäst (Berend 1996: 95, 104). När Chrusjtjov ville införa en arbetsfördelning bland de socialistiska länderna beslöt Rumänien att till varje pris göra motstånd mot planerna.⁶ Enligt den chrusjtjovska arbetsfördelningen skulle Rumänien vara den centrala jordbruksproducenten och råvaruleverantören för de mera industrialiserade Comecon-länderna (Holmes 1986: 357). Denna roll skulle klart ha försatt Rumänien i ett ökande beroendeförhållande gentemot andra Comecon-länder och skulle ha tvingat ledningen att överge sina planer på en snabb industrialisering. Som svar publicerade Rumänien en «självständighetsförklaring», ett officiellt ställningstagande mot Sovjetunionens inblandning (*Scinteia* 18 april 1964).

Mer än något annat strävade Rumänien på den tiden efter att vara ekonomiskt självförsörjande för att den vägen uppnå så mycket självständighet som möjligt under rådande omständigheter. Landets tillräckliga naturresurser gjorde det lättare att motstå Sovjetunionens ekonomiska påtryckningar (Deletant 1999a: 282–84). Rumänien var också det första östblockslandet som aktivt sökte etablera kontakter med väst för att kunna uppnå ökad självständighet i förhållande till Comeconprogrammet. Mitt under kalla kriget försågs Rumänien, sitt nystalinistiska styrelsesätt till trots, med västerländska maski-

6 Beslutet fattades av centralkommitténs plenum i november-december 1961.

ner och teknologiska hjälpmedel – ett unikt fenomen i relationerna mellan öst och väst.⁷

När Nicolae Ceaușescu kom till makten våren 1965⁸ fick den nationella inriktningen en officiell prägel genom betoningen av begreppen «suverän stat» och «självständig nation» (*Scinteia* 20 juli 1965). Ceaușescus regim skapade en massiv statscentrerad ideologi som inte bara ersatte mycket av den tidigare marxistisk-leninistiska referensramen utan också lyckades förhindra spridningen av nya reformvänliga idéer från utlandet. År 1967 inledde Ceaușescuregimen en mera aktiv utrikespolitisk linje.⁹ Nu maskerades ledningens attityd inte längre av ekonomiska intressen utan man ifrågasatte öppet Sovjetunionens dominans. Rumäniens internationella prestige ökade märkbart och som ett resultat valdes utrikesminister Corneliu Manescu till ordförande för Förenta nationernas generalförsamling 22:a session år 1967.¹⁰

I Ungerns fall var det år 1963 uppenbart att den överdrivna betoningen av ekonomisk tillväxt i ett land som helt saknade förutsättningar för det tillsammans med industrisektorns övercentralisering hade varit ett fatalt misstag.¹¹ År 1968 lanserades äntligen ett omstörtande ekonomiskt program, «Nya Ekonomiska Mekanis-

7 Denna västorientering lönade sig; under åren 1959–62 tredubblades västimporten, varav importen av industrimaskiner ökade femfaldigt – och det var livsviktigt för industrialiseringsprogrammet. Maskinimporten från väst utgjorde två tredjedelar av den totala maskinimporten. Detta visar hur viktiga de västerländska kontakterna var för Rumäniens utvecklingsstrategi. Själständighetsförklaringen spelade en stor roll i synnerhet i relationerna med USA. En månad efter att förklaringen publicerats inledde Washington bilaterala handelssamtal med Bukarest – de första någonsin med ett östblocksland (Harrington 1998).

8 Dennis Deletant nämner att Ceaușescus image som en person som hade mod att sätta sig upp mot Sovjetunionen var en betydande faktor när det gällde att välja efterträdare till partichefen Gheorghe Gheorghiu-Dej (Deletant 1999b: 105–06).

9 I januari 1967 upprättade Rumänien diplomatiska förbindelser med Förbundsrepubliken Tyskland. Det omstörtande i detta kan förstås mot att Sovjetunionen gjorde samma sak först år 1970, tre år senare. Rumänien tog ett annat djärvt steg i juni 1967, då landet vägrade bryta sina diplomatiska förbindelser med Israel trots att de övriga europeiska socialistiska länderna gjorde så i protest mot att Israel ockuperade nya landområden under sexdagarskriget.

10 Rumänska politiker skulle senare bedöma att den internationella erkännslan var ett resultat av rumänska försök att stärka små länders roll på den internationella arenan och deras ständiga kamp för att upplösa barriärerna mellan de olika politiska blocken. Se Manescus tal publicerat i *Scinteia* den 20 september 1967 och hans övriga uttalanden i *Scinteia* den 30 december 1967.

11 Centraliseringen var enorm. Till exempel fanns det 13 industrigrenar (papper, glas, socker, gummi, öl och så vidare) som upprätthöll endast en fabrik var. Ett annat talande exempel var att år 1965 arbetade hälften av alla anställda i fabriker med en personal på mer än 1000 anställda. Motsvarande siffra i Sovjetunionen var 34 % (Szakács 1994: 188–94).

men»,¹² som i själva verket var en socialistisk marknadsekonomisk modell (Kornai 1993: 496–534). Eftersom ungrarna syftade att öka handeln med icke-socialistiska länder måste de beakta världsmarknadsrealiteterna och koncentrera sig på att förbättra sin konkurrenskraft.¹³ Genom att begränsa centrala planeringsorgans inblandning i de ekonomiska mekanismerna fördes produktionssfären närmare marknaden. I synnerhet den tunga industrins prioritetsställning, de storskaliga produktionsenheternas dominans samt hundraprocentigt statsägande försvagades. Nya Ekonomiska Mekanismen gav också utrymme för småskaligt privat entreprenörskap inom industrisektorn och därmed också för tanken på individualism.

Den nya västorienteringen var ett uttryck för avsikten att minska handeln med öst, och ungerska myndigheter förhandlade till och med i hemlighet med Internationella valutafonden (IMF) och Världsbanken.¹⁴ Likväl var utan tvivel det främsta motivet för reformen – så som det definierades av partiets centralkommitté¹⁵ – att trygga en oavbruten ökning av levnadsstandarden för att den vägen säkra folkets stöd. Partichefen János Kádár var i början av sin karriär en hatad man som kom till makten med sovjetisk hjälp efter att 1956 års revolution krossades av Röda armén. Valfärdspolitiken var ett centralt element med vilket han befäste sin ställning: Kádár «köpte» det ungerska folkets tysta godkännande för sin maktutövning och kunde därmed etablera ett osedvanligt samhällsligt lugn. Denna känsliga balansgång var dock helt beroende av de ekonomiska prestationerna: ledarna måste prestera en oavbruten tillväxt i levnadsstandarden för att kunna känna att de satt tryggt vid makten. 1968 års reform innebar inte enbart en materiell förändring med högre levnadsstandard och mera konsumtionsvaror; också det dagliga livet blev avsevärt mera avslappnat. Tolerans och ett relativt öppet medieklimate blev nyckelorden i det nya systemet, och inte oväntat förändrades gradvis relationen mellan makthavarna och det övriga samhället som en följd av den försvagade autokratin.

12 De primära målsättningarna var att förändra den övergripande ekonomiska strukturen och därmed öka produktionseffektiviteten samt förbättra produktkvaliteten och balansen i utrikeshandeln (Földes 1995: 43).

13 Se den reformistiska vice premiärministern Jenő Fock i *Társadalmi Szemle* 10/1965.

14 Rapport till politbyråns kommitté för ekonomisk politik (Ungerska nationalarkivet, OL-M-KS-288-15/115.öe., 46–47).

15 Mötesprotokoll för Ungerns socialistiska arbetarpartis centralkommitté 14 juni 1967 (Ungerska nationalarkivet, OL-M-KS-288-4/88.öe., 38–40).

Krisen år 1968 och dess kyliga efterdyningar

Tövådersperioden som börjat tidigt på 1960-talet fick ett abrupt slut med krisen i Tjeckoslovakien år 1968. Ända till införandet av Brezjnevdoktrinen var den tillåtna graden av avstalinisering och avvikelser från den sovjetiska modellen oklar: gränsen mellan vad som kunde förändras och vad som på inga villkor fick ändras på var inte tydlig. Leonid Brezjnevs teori om «begränsad suveränitet» (Hutchings 1983: 41) markerade emellertid en radikal avvikelse från Chrusjtjovs relativt liberala allianspolitik. Breznev bibehöll de allierade staternas suveränitetsprincip och blandade sig inte i deras inrikes ärenden, men konstaterade att östblockets gemensamma mål hade högre prioritet. Så om fientliga inrikes eller utrikes krafter försökte förändra det politiska systemet i någon av östblockets medlemsstater skulle detta tolkas som ett anfall mot hela det socialistiska blocket, och därför var det allas plikt att försvara socialismen. Invasionen av Tjeckoslovakien utgjorde ett sådant exempel.

Krisen skakade hela det socialistiska blocket, och Rumänien och Ungern tillämpade motsatta strategier för att klara sig.¹⁶ Ceaușescus regering höll fast vid sin utrikespolitiska linje och vägrade delta i invasionen. Detta resulterade i ett hot från Moskva som upplevdes som så reellt att när sovjetiska armén rörde sig i den rumänska gränsens omedelbara närhet, proklamerade Rumänien att landet respekterade nationell självständighet och icke-inblandning i andra staters inrikes angelägenheter.¹⁷ Som livförsäkring skickades samma deklaration till vissa andra länders regeringar samt till Förenta nationerna (Giurescu 1974: 414). Den «rumänska doktrinen» (Holden 1989: 57) antydde också en ny försvarsattityd: inte bara armén utan hela det rumänska folket skulle försvara sitt fosterland mot vilken angripare som helst.¹⁸

Sovjetunionen försökte senare lära Rumänien en läxa, och spänningen nådde sin kulmen i den så kallade Balkankrisen i oktober 1968. Röda arméns trupper kommenderades till den rumänsk-bulgariska gränsen. Då meddelade Ceaușescu att sovjetarméns intrång

16 Skillnaderna i attityderna gentemot invasionen av Tjeckoslovakien visade sig även i den retorik som användes vid de kommunistiska arbetarpartiernas konferens i Moskva år 1969 (*A kommunista ...* 1969: 207–27, 275–84).

17 Enligt en undersökning om attityderna hos ungerska soldater som deltog i operationen i Tjeckoslovakien var intressant nog de meniga övertygade om att armén efter Tjeckoslovakien skulle fortsätta mot Rumänien. Det märkliga var att officerarna inte rättade till missförståndet, vilket tyder på att man var mycket osäker på utgången av konflikten. Se de regionala partisekreterarnas konferens den 28 augusti 1968 (Ungerska nationalarkivet, OL-M-KS-288-22/1968/16.öe., 55–64).

18 Den nya försvarspolitikens principer offentliggjordes den 21 augusti 1968 medan invasionen av Tjeckoslovakien ännu pågick (Ceaușescu 1969: 382–85).

i landet skulle betraktas som en krigsförklaring och att Rumänien skulle försvara sig till varje pris.¹⁹ Sovjetunionen retirerade till slut. Gerald Holden, specialist på Warszawapakten, har hävdad att Rumänien inte var strategiskt sett tillräckligt viktigt för att Sovjetunionen skulle ha riskerat en militäroperation som med all sannolikhet skulle ha blivit långvarig (Holden 1989: 21–22).

Istället hade Kreml en annan taktik: Rumänien blev utfryst och lämnades utanför viktiga förhandlingar inom östblocket. Till och med fördragen om vänskap, samarbete och ömsesidigt bistånd, som Rumänien hade med brödraländerna, tilläts löpa ut.²⁰ Avsikten med detta var inte att upplösa hela nätverket utan att uppfostra en upprorisk medlem genom att indirekt påverka landets ekonomi. Eftersom de bilaterala handelsavtalen var kopplade till ikraftvarande vänskapsfördrag utgjorde frånvaron av fördrag ett effektivt hinder för handel, och situationen blev snart svår för Rumänien. Landet försökte förbättra relationerna till Moskva men nobbades. Enligt en medlem av SUKP:s centralkommitté tänkte Sovjetunionen ändra på sina ekonomiska relationer med Rumänien så att «de bilaterala relationernas obalans skulle återspeglas tydligare».²¹

År 1968 var inte det bästa året att inleda en djärv ekonomisk reform i Ungern heller, men reformen hade förberetts i tre års tid²² och man kunde inte ha förutspått den vårens kris i Tjeckoslovakien. Eftersom Kádárs program liknade Alexander Dubčeks experiment, speciellt i fråga om de liberala dragen, måste den Nya Ekonomiska Mekanismen skyddas mot de mera ortodoxa blockmedlemmarnas angrepp och framför allt mot Moskva. Även om Kádár inte tog parti för Dubčeks motståndare vågade han inte heller öppet konfrontera dem.²³ Men bakom kulisserna medlade han mellan Prag och Moskva ända till mitten av juli och försökte avstyra den hotande militära konflikten (Huszár 1998). Han försvarade den tjeckoslovakiska reformen inför de konservativa²⁴ men det ledde till att Ungern

19 Rumänien hade inte haft Röda arméns trupper på sin mark sedan 1958 (Hlohov & Scurtu 2000).

20 Det bilaterala avtalsnätverket som tagits i bruk under senare hälften av 1940-talet var uppbyggt på så sätt att när tjugo år förflutit måste det ratificeras på nytt av alla medlemmar.

21 Ungerska nationalarkivet, OL-M-KS-288-32/1968/11.öe.

22 Den Nya Ekonomiska Mekanismen togs officiellt i bruk i januari 1968 men förberedelserna inleddes redan i december 1964 och programmets slutliga version godkändes i maj 1966 vid ett möte för centralkommittén (*Magyar Szocialista ...* 1975: 98, 265–66, 348–64). Reformprogrammet presenterades offentligt för första gången i dagstidningen *Népszabadság* 25 april 1965.

23 Ungerska nationalarkivet, OL-M-KS-288-5/452.öe.

24 Detta rapporterades bland annat av *Financial Times* 19 september 1968. Se även Faragó (1989: 55–58).

självt blev misstänkliggjort. Till slut varnade Östtysklands Walter Ulbricht Kádár på ett Warszawapaktsmöte i Warszawa den 14 juli 1968: «Efter Tjeckoslovakien blir det Ungerns tur.»²⁵

När tärningen väl var kastad hade Ungern inget annat val än att delta i invasionen av Tjeckoslovakien. Den ökade påtryckningen fick Kádár att ändra taktik. Han visste att sovjetledarna behövde lojala bundsförvanter i den allvarliga interna krisen, och åren 1968–69 var en period av oavbruten krishantering för Moskva. Kádár beslöt sig för att offra Ungerns utrikespolitiska linje och försökte genom att visa sig absolut lojal få Moskva att godkänna den icke-renläriga ungerska reformpolitiken. Sålunda blev Ungern i internationella sammanhang en ivrig försvarare av den sovjetiska utrikespolitiken.

Men när krisen var över och disciplinen återupprättad var Brezjnev snabb att vidta mått och steg mot den djärva ungerska reformen. År 1972 gick Kreml öppet till angrepp och anklagade de ungerska ledarna för att inte kunna hantera de nationalistiska och sionistiska intrigerna i landet (*Pravda* 3 februari 1972).²⁶ Detta var ett oförfalskat försök att störta kádáristerna, och förstärktes ytterligare av att Kádár bjöds in till Moskva för informella förhandlingar. Brezjnev var oroad över västs tilltagande inflytande på det ungerska samhället och över den privata ekonomiska sektorns tillväxt. Han befارade att Kádárs liberala reformexperiment skulle sprida sig även till andra länder.²⁷ Några veckor senare demonstrerade Sovjetunionen sin vilja genom att vägra leverera råvaror som Ungern tidigare anhängit om.²⁸ Eftersom den ungerska reformen var beroende av billig energi och råvaror från Sovjetunionen, var de strypta leveranserna ett effektivt sätt att få fram Brezjnevs budskap. Beslutet att överge den Nya Ekonomiska Mekanismen och återgå till det gamla kommandosystemet med centraliserade industrianläggningar fattades lydigt inom sex månader.²⁹

Brezjnev framkallade en ny konservativ atmosfär. Som en följd blev klimatet inom blocket kallare mellan 1968 och 1972. Sovjetunionens nya attityd ledde till stramare ideologiska tyglar: ideologiska konferenser hölls upprepade gånger för att tydliggöra hurdant

25 János Kádárs tolk, fru István Barthas (född Nadja Rabinovics) hägkomster angående Warszawamötet finns återgivna i Tökés (1998: 61).

26 Anklagelsen riktades mot reformens ledande nationalekonom och mot politbyråmedlemmar av judisk härkomst.

27 Ungerska nationalarkivet, OL-M-KS-288-5/575.öe., 33–39.

28 Ungerska nationalarkivet, OL-M-KS-XIX-A-83.b.MT.hat. 3139/1972/663.d

29 Beslutet tillkom under ett långt sammanträde med centralkommittén den 14–15 november 1972 (Ungerska nationalarkivet, OL-M-KS-288-4/119).

beteende som ansågs önskvärt samt korrigera och övervaka de mindre medlemmarnas beteenden. Det stod klart för varje regering att det relativt fria och flexibla sextioalet nu hade förbytts i en kallare period som dominerades av Brezjnevdoktrinen.

Efter den chrusjtjovska avspänningen var det dock ytterst svårt att återgå till en stramare hierarki. Sovjetunionens otvivelaktiga militära och ekonomiska maktposition inom blocket var inte längre tillräcklig för att säkra ett stadigt och bestående inflytande över dess underlydande. Det gick fortfarande att skenbart återställa ordning i leden, men resultaten var tvivelaktiga, och disciplineringen krävde enormt mycket energi och extrema åtgärder med endast en bräcklig illusion av lojalitet som följd. Mer än någonting annat avslöjade bruket av kraftåtgärder hur svårt det var för centrum att upprätthålla sammanhållningen inom blocket. Småstaterna lydde då de måste, men väntade tydligt på nästa tillfälle att pröva gränserna. De första tecknen på att det fanns hopp om en ny spelöppning kom i KSSE-processens skepnad. Detta visade sig i synnerhet efter 1972 då processen började symbolisera ett löfte om förbättrade relationer mellan öst och väst som eventuellt också kunde påverka situationen inom blocket.

Reaktioner på initiativet till dialog

I mars år 1969 utlyste Warszawapaktens konsultativa kommitté på sitt möte i Budapest en inbjudan till europeisk dialog angående kontinentens säkerhetsfrågor (*A Varsói Szerződés ...* 1981a: 137–42). De ungerska partifunktionärerna befann sig emellertid i en obekväm ställning. Vid tiden för initiativet i Budapest fokuserade Kádár på inrikespolitiken för att hålla reformen levande, och han var oerhört noga med att inte utmana Brezjnevs doktrin om begränsad suveränitet.³⁰ Samtidigt utpekades Ungern tillsammans med Rumänien från och med 1969 ofta i västerländska medier som de två modiga staterna som vågade trotsa Sovjetunionen. Den ungerska reformen fick mycket publicitet och behandlades positivt, och landet förväntades snart slå in på en modigare utrikespolitik i stil med den rumänska. Denna uppfattning byggde naturligtvis på den aktuella situationen i det kalla kriget men orsakade mycket huvudvärk i Budapest.³¹

30 Ungerska nationalarkivet, OL-M-KS-288-22/1970/26.öe., 43–44, 98–99. Därtill en förklaring till allmänheten i *Népszabadság* 15 oktober 1972.

31 Kádárs regim grundade till och med en separat enhet inom centralkommitténs propagandaavdelning, med uppgift att klargöra hur reformpolitiken egentligen skulle tolkas jämfört med västerländska mediars feltolkningar (Ungerska nationalarkivet, OL-M-KS-288-41/96.öe., 32–33).

Ungern hamnade med andra ord i kläm mellan Sovjetunionens integrationssträvanden och västs splittringspolitik, och hade svårt att visa var landet stod. Förutom att Sovjetunionens initiativ stöddes lojalt ägnades det därmed inte mycket uppmärksamhet.

För Rumänien var situationen enklare. Under Nixontiden (1969–74) var den förhärskande principen i västs strategi gentemot de socialistiska länderna att underminera blockets sammanhållning genom att hänvisa till suveränitetsidén, och följaktligen hade Rumänien icke överraskande ett utmärkt rykte i väst. De rumänska ledarna bedrev en djärv antisovjetisk politik trots det bakåtsträvande nystalinistiska styrelsesättet som i själva verket var omodernt till och med i Sovjetunionen. Detta oaktat handlade det om rätten att själv bestämma om sina egna angelägenheter, och rumänerna gjorde ingen hemlighet av sina strävanden. Ceaușescu upplyste hela världen om sitt lands nya tolkning av begreppet internationalism, den ledande tanken i blockets interna relationer: internationalism skulle förstås som fria och suveräna staters fruktbara samarbete. Varje land oavsett storlek kunde och borde delta aktivt i att lösa internationella problem. Därtill poängterade Ceaușescu att små länder i regel varit de första offren i stora maktkonflikter. Följaktligen beslöt Ceaușescu göra allt han kunde för att småstaternas röster skulle höras i internationella sammanhang, och vädjade till deras ledare att bilda en allians mot supermakterna oberoende av samhällssystem (*Munca* 13 augusti 1971),³² något som naturligtvis gjorde Kreml rasande (Schöpflin 1986: 366–67).

Rumänien accepterade aldrig att initiativet till europeisk dialog vid mötet i Budapest 1969 kom från Sovjetunionen. Rumänerna uppmärksammade de andra medlemmarna i blocket på att Rumänien i själva verket hade föreslagit en europeisk dialog redan sommaren 1966 på Warszawapaktens konsultativa kommittés möte i Bukarest (*A Varsói Szerződés ...* 1981b: 101–19). När Sovjetunionen nu uppmanade till dialog, misstänkte de rumänska ledarna att det handlade om ett förtäckt försök att öka det sovjetiska inflytandet i Europa.³³ Ceaușescu litade helt enkelt inte på Brezjnevs och var ända till 1971–72 ovillig att allvarligt involveras i processen.

32 Se även dokument från Rumäniens riksarkiv (Rumänska kommunistpartiets centralkommitté 1966–73, 135/169 och 120/1973).

33 Se redogörelsen för Warszawapaktens utrikesministrars konferens om den europeiska säkerheten, som hölls i Prag 30–31 oktober 1969 (Ungerska nationalarkivet, OL-MKS-288-32/1969/17.6e., 148). Beträffande de rumänska dokumenten, se Rumäniens riksarkiv (Rumänska kommunistpartiets centralkommitté 1966–73, IV/110/1970 och IV/116/1971).

Sålunda kunde år 1969 varken Ungern eller Rumänien se de enorma möjligheter som KSSE-processen skulle komma att erbjuda. Sovjetunionens initiativ skulle emellertid skapa en helt ny möjlighet till handling på den internationella arenan, ett steg mot väst. Dessutom var det ur småstaternas perspektiv en sällsynt chans att förvandla sovjetisk politik till något som kunde gagna dem nationellt. Där var den, helt plötsligt: en utväg ur det brezjnevska strypgreppet, ironiskt nog med Sovjetunionens välsignelse.

Dolda nationella intressen: förhandlingsstrategierna

Sovjetunionen ansåg hela KSSE-processen vara ett resultat av östblockets ansträngningar, och Moskva ville vara säker på att satellitstaterna skulle följa dess instruktioner. Sålunda hölls i synnerhet efter 1971 flera gånger om året möten på olika nivåer för att de små blockmedlemmarna skulle vara medvetna om vad som förväntades av dem på den internationella arenan. Sovjetunionen fokuserade mest på europeiska säkerhetsfrågor medan de små medlemmarna av blocket såsom Ungern och Rumänien ville etablera individuella mellanstatliga relationer till väst. Därmed ville de hålla åtminstone de förberedande faserna av KSSE på en bilateral nivå och så länge som möjligt undvika multilaterala sammanhang i vilka de skulle vara tvungna att agera enligt blockets gemensamma policy som bestämdes av Moskva.

Från och med 1972 insåg både Rumänien och Ungern att KSSE var en unik möjlighet att uppnå mera utrymme för att kunna främja nationella intressen. Båda länderna ville att processen skulle framskrida snabbt så att de skulle få tillfälle att uttrycka sina åsikter om internationella frågor.³⁴ Men eftersom de två länderna befann sig i skilda politiska omständigheter valde de olika förhandlingstaktik.

Den ungerska ledningens olustiga läge avgjorde vilken strategi Ungern tillämpade under förhandlingarna. Eftersom ungrarna officiellt var lojala mot Kreml var det förutsägbart att de inte under något skede av processen öppet skulle trotsa Sovjetunionens politik. De reformvänligas motgångar och de konservativas återvändo 1972 syntes i de ungerska delegationernas växlande ideologiska engagemang som speglade den svåra politiska situationen i hemlandet.³⁵

34 Åtskilliga dokument i Finlands utrikesministeriums arkiv vittnar om de ungerska och rumänska delegationernas märkbara brådska när det gällde att föra vidare förhandlingarna, jfr Finlands utrikesministeriums arkiv (UM 7 B ETYK Suhtaaminen ja kannanotot, 1971–73).

35 Se till exempel Risto Hyvärinens rapport från den 5 september 1971 när reformisterna

Ungrarna var inga lätta eller förutsägbara förhandlingsparter eftersom deras strategi var förtäckt, men de var målmedvetna och koncentrerade eftersom så mycket stod på spel. Mest av allt behövde Ungern fungerande handelskontakter för att uppväga sitt beroende av handeln med Sovjetunionen och det inflytande som Sovjetunionen den vägen utövade på inrikespolitiken. Kádár sökte med andra ord nya sätt att fortsätta med reformen som avbrutits, och framgången med KSSE var livsviktig för att reformisterna skulle kunna etablera kompenserande relationer i väst.

Ungerns förhandlingsstrategi speglade Kádárs prioriteter. I debatten angående europeiska säkerhetsfrågor (den första korgen) följde ungrarna troget Sovjetunionens instruktioner. Landet var ändå ockuperat så det fanns inga möjligheter att åstadkomma något på den här punkten. De ungerska delegaterna försökte undvika öppna konflikter och radikala sammandrabbningar mellan öst och väst och i stället medla och få parterna att närma sig varandra. Lindansaren Kádár försökte övertyga de andra östblocksländerna om att utöver militära frågor borde den andra korgen, ekonomiska relationer, ges mera vikt i den gemensamma strategin – och att om priset var att man måste godkänna den tredje korgen, det vill säga mänskliga rättigheter, så skulle det inte vara ett så stort hot när allt kom omkring.³⁶ Av rädsla för att samförståndet mellan öst och väst skulle utebli, föreslog Ungern till och med att det i stället för en slutlig konferens skulle hållas en serie konferenser för att säkra kontinuiteten i förhandlingsprocessen.³⁷ För ungrarna var KSSE inte en unik händelse utan snarare en metod att lösa framtida konflikter och ett viktigt verktyg för att utvidga détente, förhoppningsvis även inom det egna blocket.³⁸

Rumänien valde återigen annorlunda. I KSSE-processen såg Ceaușescu en länge efterlängtat möjlighet att agera självständigt på den internationella arenan.³⁹ Nu var det dags för ett litet land att påverka supermakternas spel. I motsats till ungrarna stod de rumänska

ännu satt stadigt vid makten, och Paul Gustafssons rapport sju månader senare när de konservativa var märkbart starkare (UM 7 B ETYK Suhtaaminen ja kannanotot, 1971–72).

36 Detta framkom vid många tillfällen, till exempel i talet vid partiledarmötet den 1 augusti 1973 (Ungerska nationalarkivet, OL-M-KS-288-5/613.öe., 119–27), likaså vid den årliga sammankomsten på Krimhalvön 30–31 juli 1973 (Ungerska nationalarkivet, OL-M-KS-288-11/3612.öe, 10–18).

37 UM 7 B ETYK Suhtaaminen ja kannanotot. Telegramavskrift: Paris, 9 september 1971.

38 UM 7 B ETYK Suhtaaminen ja kannanotot. UM tiedotus: Unkarilaisia arviointeja Etk:sta, keskusteluja Unkarin ulkoministeriössä, 22 november 1971.

39 Rumäniens riksarkiv (Rumänska kommunistpartiets centralkommitté 1966–73, 138/1972; 126/1972 och 2/1973).

diplomaterna enhälligt bakom Ceaușescus linje och deras agerande var konsekvent. De undvek helt och hållet ideologisk retorik och gick rakt på sak, med fokus på praktiska problem.⁴⁰ De underströk flere gånger att förhandlingarna inte fördes mellan politiska block utan mellan jämlika stater, och de var inte rädda för konfrontationer om det gällde idéer som inte passade deras linje.

Den rumänska delegationen lobbade för en konsensus i beslutsfattandet som skulle bygga på principen om suverän jämlikhet. Denna princip tonade ned betydelsen av olika staters storlek och makt i beslutsprocessen (Mosser 2001). För att säkra att de små länderna skulle få sina röster hörda föreslog de att ordförandeskapet skulle rotera mellan deltagarländerna under förhandlingarnas olika skeden.⁴¹ De var också noga med att inte ge intryck av att de skulle ha en gemensam plattform med de andra östblocksländerna. Med detta fick Rumänien ett tvivelaktigt rykte om att med sin «vän med alla»-politik vara ute efter snabba och direkta fördelar för sig självt utan att ta de andra medlemmarna i blockgemenskapen i beaktande.⁴² Följaktligen utelämnades Rumänien snart från blockets interna förhandlingar angående den gemensamma förhandlingsstrategin i KSSE.

Finland som rollmodell

Den rätt så pejorativa termen «finlandisering» spred sig snabbt 1972 och ifrågasatte Sovjetunionens egentliga avsikter med KSSE.⁴³ Det var ingen hemlighet att Sovjetunionen ville öka sitt inflytande i Europa, fastän kanske inte på det sätt som Franz Josef Strauss, som populariserade termen, menade. Enligt redogörelser från östblocksländernas gemensamma möten förblev också Rumänien under hela KSSE-processen misstänksamt mot Sovjetunionens intentioner av exakt samma orsaker som Strauss hade tagit upp: de fruktade att om Sovjetunionen fick för mycket inflytande över Europa så skulle det förvandlas till övervälde.⁴⁴

40 Se till exempel UM 7 B ETYK Suhtaaminen ja kannanotot. Ambassadör Paul Gustafssons rapport från Haag 22 mars 1972.

41 UM 7 B Kokousselosteet – ETYK konsultaatioiden I vaihe (23 november–15 december, 1972).

42 Ungerska nationalarkivet, OL-M-KS-288-32/1969/6.öe., 204–06.

43 Franz Josef Strauss artikel om finlandisering publicerades första gången i *The Times* 23 februari 1972 och samtidigt i *La Stampa*, *Die Welt* och *Le Monde*. Med termen avsåg Strauss rent allmänt en stor mäktig stats avsikter att blanda sig i en mindre grannstats interna angelägenheter, och i synnerhet Sovjetunionens indirekta försök att öka sitt inflytande, speciellt i de närliggande områdena.

44 Se redogörelsen för Warszawapaktens utrikesministrars konferens om den europeiska

Termen «finlandisering» användes dock aldrig i officiella dokument inom östblocksländerna. Den uppfattades också annorlunda i öst än i väst: den finländska modellen var i själva verket mycket lockande för östblocksländerna. Den representerade en säregen balans i förhållandet till Sovjetunionen som satellitstaterna längtade efter att uppnå. På ett plan var Finlands politiska manövreringar ett exempel på hur man gradvis kunde närma sig väst utan hot om grava repressalier från Sovjetunionens sida. Trots sitt geografiska läge som granne till en tidvis rätt så aggressiv supermakt och trots tunga erfarenheter i det förflutna lyckades Finland upprätthålla en konsekvent politik som tjänade nationens intressen och att gradvis distansera sig från Kremels krav.

Ett neutralt land som till exempel Österrike eller Schweiz kunde inte stå som en äkta förebild för satelliterna eftersom neutraliteten i sig var ouppnåelig i den verklighet som utgjordes av ett bipolärt världssystem. Men Finland representerade en tydligt annorlunda kategori: det var en «vänlig» stat som till och med hade ett vänskaps-, samarbets- och biståndsavtal med Sovjetunionen och en speciell, rentav privilegierad relation till östblocket. Allt detta gjorde Finland till en förebild som inte var alltför avlägsen utan inom möjligheternas gräns. Vi ska också komma ihåg att de socialistiska regimerna inte nödvändigtvis ville bryta sig ut ur östblocket eftersom de också hade en hel del nytta av Sovjetunionen, som inte enbart finansierade deras svaga ekonomier utan även garanterade kommunisternas legitimitet i sina respektive samhällen. Det småstaterna behövde var en ny flexibel status och mycket mera utrymme för eget oregrerat beslutsfattande.

Finland var mer än intressant för Ungern. De två nationernas språkliga släktskap genom tillhörighet i den finsk-ugriska språkfamiljen hade aldrig fallit i glömska och har i synnerhet av ungrarna betraktats som ett unikt broderskapsband. Trots den ofta upprepade internationalistiska retoriken gick det inte riktigt upp för kadaristerna att denna släktskapskänsla i själva verket gick emot internationalismen som betonade solidaritet inom arbetarklassen över statsgränserna. Men denna släktskap påverkade i allra högsta grad utvecklingen av en hjärtlig relation mellan Finland och Ungern, en relation som var mera förtrolig än Ungerns relationer till de flesta politiskt och ideologiskt närstående östblocksländerna (Hyvärinen 2000: 277–78). Finlands president Urho Kekkonen betraktades som

säkerheten, som hölls i Prag 30–31 oktober 1969 (Ungerska nationalarkivet, OL-M-KS-288-32/1969/17.öe., 148). En annan rapport om partiledarmötet 1 augusti 1973 finns i Ungerska nationalarkivet (OL-M-KS-288-5/616.öe., 119–27).

en politisk virtuos som till och med kom bra överens med Brezjnev,⁴⁵ som Kádár själv endast med största svårighet kunde tas med.⁴⁶ Kekkonen var omtyckt av den ungerska politiska eliten, inte bara av reformisterna utan något överraskande även av de konservativa eftersom det för många verkade som om Moskva litade mera på honom än på till exempel Ceaușescu.⁴⁷

På det tidiga 1970-talet var Finland symbolen för ett flexibelt land som kunde komma överens med både öst och väst och därtill framgångsrikt bedriva handel med båda. Den sistnämnda aspekten var sannolikt den mest relevanta för Ungern. Handel kunde bidra till att återuppväcka den ekonomiska tillväxten som var avgörande för landets välfärdspolitik, och därigenom upprätthålla det sociala kontrakt som höll Kádár vid makten. Förutom detta rätt så uppenbara motiv fanns det också en annan orsak till Ungerns intresse för Finland: den finska minoritetspolitik som ansågs både ovanlig och exemplarisk.⁴⁸ Minoritetsfrågan hade fått internationell uppmärksamhet under samtalen i Helsingfors i och med förhandlingarna som anknöt till tredje korgen, det vill säga mänskliga rättigheter och samarbete inom humanitära frågor. Sovjetunionen ansåg tredje korgen vara ett oviktigt och rentav farligt ämne (*Krasnaja zvezda* 3 januari 1975) som oavsett inte skulle komma att spela någon viktig roll för blockets politiska praxis. Men minoritetsfrågan var högst aktuell för Kádárs styre.

Västs ökade fokus på frågor kring mänskliga rättigheter gav Ungern impulser att omdefiniera hörnstenarna i sin utrikespolitik. Engagemanget i minoritetsfrågor förbättrade regimens image, och västs uppskattning innebar nya handelsrelationer, något som den ungerska ekonomin var i stort behov av. För yttrevärlden framstod det som om det inifrån blocket skulle ha trätt fram en liten satellit som började bete sig som en förkämpe för de mänskliga rättigheterna, något som aldrig tidigare upplevts från ett socialistiskt land. Fokusen på minoritetspolitiken var en tydlig signal att landet hade distanserat sig från Moskva och antagit en självständigare roll i sina utrikesrelationer. Inte överraskande blev Kádár snabbt västs «fa-

45 Urho Kekkones länga presidentskap (1956–82) inföll under en period som kännetecknades av en oavbruten balansgång mellan öst och väst, mellan Finlands genuina intresse för väst och Sovjetunionens påtryckningar.

46 Kádárs motvilja för Brezjnev framkommer av hans egen redogörelse till politbyrån (Ungerska nationalarkivet, OL-M-KS-288-5/575.öe., 98–144).

47 Se politbyråmedlemmen Rezső Nyers redogörelse i Huszár (2004).

48 Från och med mitten av 1970-talet publicerades flera studier och också populärverk om Finland och Finlands minoritetspolitik, till exempel Kekkonen (1975), Bernáth (1975), Kardos (1978) og Szij (1979).

voritkommunist». Den «mjuka diktatorns»⁴⁹ liberala rykte stördes inte av att det i intresset för mänskliga rättigheter inte ingick andra frågor än den politiskt behändiga minoritetsfrågan.

Fokusen på minoritetspolitiken hade också en inrikespolitisk dimension. Kádár var i stort behov av sitt folks stöd och godkännande. Genom sitt engagemang i minoritetsfrågor kunde ledarna vidröra det tidigare tabubelagda begreppet nation, i det här fallet den ungerska nationen, som inbegrep de ungerska minoriteterna i andra länder. Detta var ett steg i ledarnas strävan att närma sig det vanliga folket. Med andra ord var intresset för minoriteters rättigheter användbart på många sätt, eftersom det gagnade relationerna både till väst och till det egna folket.

Rumänien var inte intresserat av Finland förrän i början av 1970-talet. Finland var ett avlägset land med få kontakter och obetydlig handel. Rumänien orienterade sig primärt mot Frankrike och andra västeuropeiska länder, och hade av tradition inga intressen norrut. Under KSSE-processen insåg Rumänien emellertid att Finland utgjorde ett exempel på hur ett litet land kan få mycket synlighet på den internationella arenan, något som Ceaușescus regim länge drömt om och eftersträvat. En synlighet av denna kaliber skulle lätt ha ökat statusen hos vilket land som helst, och det hade passat bra att förbättra det de facto nystalinistiska Rumäniens image. En förbättrad image skulle också ha tjänat det yttersta målet, nämligen att distansera Rumänien från Sovjetunionens inflytelsesfär.

Vidare var Finland inte enbart en småstat som plötsligt fick internationell erkänsla, utan därtill hade landet nu fått rollen som medlare i en global polarisering – något som var av betydelse för Rumänien. Ceaușescu ville etablera Rumänien som en aktör bland de stora på den internationella arenan, och inte bara temporärt, utan i en mera permanent egenskap. Han talade för en diversifiering av det alltför strama bipolära systemet där småstater inte spelade någon roll. Det enda sättet att komma förbi detta var för Ceaușescu att småstaterna enades i gemensam handling för att uppväga stormakternas överväldigande inflytande.

Ur Rumäniens synvinkel var Finland intressant på ytterligare ett sätt: trots vänskapspakten accepterade Sovjetunionen – om än motvilligt – Finlands militära neutralitet (Suomi 1996: 556, 1998: 265–66). Ända sedan 1958 då Röda armén slutgiltigt drog sig ur Rumänien hade det rumänska styret visat tydliga tecken på att vilja gradvis lösgöra sig ur Warszawapaktens förpliktelser. På

49 Uttrycket «mjuk diktatur» förekommer ofta inom ungersk historiografi och användes först av Csaba Horváth (1993: 116).

grund av 1968 års kris i Tjeckoslovakien och dess konsekvenser för Rumänien gjorde Ceaușescu styre allt för att denna process skulle accelerera. Rumäniens inställning till Warszawapakten underströks i synnerhet vid förnyandet av fördraget om vänskap, samarbete och ömsesidigt bistånd med Sovjetunionen. Moskva insisterade att det var helt nödvändigt att nämna medlemsstaternas starka förpliktelser gentemot pakten. Rumänien motsatte sig detta krav eftersom det skulle ha bundit dem till pakten i tjugo år till.⁵⁰ I stället efterlyste Rumänien att militära block skulle upplösas helt och hållet.

Tidigt på 1970-talet gav Warszawapakten oväntat efter för Rumäniens envetenhet. Hädanefter tilläts Rumänien begränsa sitt deltagande i pakten till det absolut minsta möjliga. Det var det närmaste Rumänien kunde komma det finska idealet.

KSSE-konferensens betydelse för småstaterna – avslutande kommentarer

Under KSSE förekom det under den gemensamma kommunistiska fasaden ett brett spektrum nationella strategier som kunde vara extremt motsatta trots blockmedlemskapet. Dessa politiska strategier kan uppfattas som *splittrande tendenser* som gick rakt emot Sovjetunionens strävan att hålla blocket intakt. Dessa tendenser var tecken på början till slutet för östblocket eftersom de visade att de enskilda kommunistiska regimerna kunde klara sig utmärkt utan stöd från Moskva och att lockelsen från väst var överväldigande.

KSSE-processen utgjorde en enastående möjlighet att revidera östblockssatelliternas ställning eftersom förhandlingarna i Helsingfors hade uppkommit på sovjetiskt initiativ. Sovjetunionen hade ett starkt intresse av att förhandlingsprocessen blev framgångsrik, och detta uppmuntrade småstaterna i sina möten på den internationella arenan. De gavs indirekt en makalös chans att omtolka sitt förhållande till västländerna förutsatt att de kunde välja rätt strategi. I Ungern påverkade KSSE både inrikes- och utrikespolitiken. Ungernarnas samarbetsvilja under förhandlingsprocessen passerade inte obemärkt, och Kádárs framgångsrika uppträdande i Helsingfors ledde till att han omedelbart bjöds in till Italien, Vatikanen, Västtyskland, Österrike, Frankrike och Storbritannien.

År 1975 överraskade den ungerske kommunistledaren alla med

50 Information om de preliminära förhandlingarna angående förnyandet av fördraget om vänskap, samarbete och ömsesidigt bistånd mellan Rumänien och Sovjetunionen, 10 februari 1968 (Ungerska nationalarkivet, OL-M-KS-288-XIX-J-1-j. KÜM Szt. SZU 145-1-001023-1968-80.d).

ett tal i vilket han drog sig till minnes vilka allvarliga följder två världskrig hade haft för Ungern, som försattes i en otrygg ställning med stora territoriella förluster (Kádár 1986: 252–57). Detta var både en tydlig påminnelse om Sovjetunionens landvinningar efter andra världskriget och en anspelning på Ungerns sköra status som satellit. Talet gick inte obemärkt Sovjetunionen förbi, och Kremls raseri ledde till att Kádár på ett partiledarmöte i Berlin året därpå måste bedyra att Ungern inte önskade revidera sina gränser och att den kommunistiska endräkten fortfarande var det viktigaste för landet (Kádár 1977: 390–96).

Ett annat ännu allvarligare problem var Ungerns ivriga förfäktande av minoritetsrättigheter. Ungern fokuserade på de ungerska minoriteternas situation, och de länder som misskötte sin ungerska minoritet – Tjeckoslovakien, Rumänien och Sovjetunionen – var alla medlemmar av östblocket.⁵¹ År 1976 var Moskvas irritation över den nya ungerska linjen uppenbar, och Kádár varnades för att driva frågan om minoriteters ställning inom östblocket alltför långt.⁵²

Inom inrikespolitiken började den officiella attitydförändringen inom den ideologiska sfären åren 1976–77 när den gamla linjens företrädare uteslöts ur partiet. Detta innebar en definitiv kursändring mot en mindre ideologisk och mera pragmatisk politik – en ny era inom socialismen (Csizmadia 2001: 23–41). År 1978 återupptogs reformen igen utan särskilt mycket konsulterande med Moskva. Ungern räknade nu med sina nya fördelaktiga relationer till väst: mellan 1975 och 1977 hade Ungern undertecknat 55 bilaterala avtal med «kapitalistiska länder».⁵³ KSSE-processen var för Ungerns del definitivt en succé.

För Rumänien var inte KSSE-strategin lika lyckad. Som en följd av all publicitet i väst kring Ungerns minoritetspolitik uppmärksammades även den ungerska minoriteten i Rumänien och dess problem. Snart kom människorättsfrågan att förstöra den självständighetssökande Ceaușescuregimens rykte. Även de viktiga handelsavtalen med väst drabbades, eftersom väst inte längre ville se genom fingrarna beträffande människorättsbrott. På grund av minoritetsproblemen ställde sig USA:s kongress tveksam till att bevilja Rumänien status som «mest gynnad nation».⁵⁴ Med den nye presi-

51 Ungerska nationalarkivet, OL-M-KS-288-5/707.öe, 114–27.

52 Ungerska nationalarkivet, OL-M-KS-288-5/707 och OL-M-KS-11/4053.

53 Ungerska nationalarkivet, OL-M-KS-288-5/719.öe., 20–28.

54 «We must be careful to remind the administration that we should not extend major economic concessions to Rumania without raising the issue of national discrimination

denten Jimmy Carter gavs från och med 1978 människorättsfrågor prioritet i världspolitiken framom den tidigare splittringspolitiken riktad mot östblocket. Medan Kádárs politik gjorde att Ungern nu beviljades status som mest gynnad nation (*The New York Times* 4 mars 1978) blev den nya amerikanska linjen mycket påfrestande för Ceaușescus administration. De nya motgångarna i relationerna till väst och gamla spänningar i relationerna till östblocket försatte Rumänien i internationell isolering. Den rumänska inrikespolitiken utvecklades åt helt motsatt håll än den ungerska. Från och med det sena 1970-talet vände sig Ceaușescus regim inåt och dess grepp om samhället blev allt hårdare med ökande statsterror.

Som sammanfattning kan sägas att KSSE-processen var fördelaktig för småstaterna förutsatt att de kunde välja rätt strategi att manövrera inom. Samma taktik kunde antingen öka eller minska handlingsutrymmet och främja eller undergräva de nationella intressena. Under objektivt sett likadana omständigheter och likadant hot om inblandning från Sovjetunionen kunde vissa stater på ett betydande sätt omforma sina möjligheter och ifrågasätta självaste småstatsvillkoren. I fallet Rumänien och Ungern uppstod som en följd av inrikes händelser ett betydande tryck att ändra på det utrikespolitiska agerandet i en instabil situation.

Grundproblemet var hur man skulle uppväga den närliggande supermaktens inflytande över den egna inrikespolitiken, i synnerhet över ekonomin. Hotet mot säkerheten, som hade sina rötter i Sovjetunionens naturliga intresse för området, växlade mellan att vara indirekta politiska begränsningar och direkta fysiska hot mot satelliternas existens. Trots det kan man säga att säkerhetsfrågan inte var lika viktig som tryggheten av ekonomiska intressen. Det enda sättet att minska hotet och öka känslan av säkerhet var att etablera nya allianser. Genom att orientera sig i riktning mot en gråzon som bestod av andra små, mestadels neutrala stater i väst hoppades man få mera svängrum. Den finska modellen uppfattades som en bro med vilken man kunde närma sig västeuropeiska länder, ett utrikespolitiskt beteende som den hotfulla sovjetiska supermakten accepterade.

Det finns två skäl till att den rumänska strategin misslyckades och den ungerska lyckades. För det första handlade rumänerna antagligen i för snabb takt och uttalade sina utrikespolitiska avsikter för öppet på den internationella arenan, medan ungrarna dölde sina avsikter bakom ekonomiska intressen, något som visade sig

against almost three million Hungarians in Rumania.» Tal av J. Delaney i USA:s kongress den 8 maj 1975 (American Hungarian Federation 1975: 49).

vara lättare för Moskva att smälta. För det andra måste de små kommunistiska staterna i sina närmanden mot väst uppfylla västs villkor. De nya allianserna som kunde förändra småstaternas existensvillkor byggde på en byteshandel i vilken väst i utbyte mot sitt stöd förväntade sig att öst även skulle närma sig västs värderingar. Rumäniens nystalinistiska styrelsesätt uppfyllde inte dessa villkor medan den liberalare ungerska administrationen inte hade några svårigheter på den punkten.

KSSE-processen skapade möjligheter för små stater till interaktion av ett aldrig tidigare skådat slag. Vad som senare visade sig vara så betydelsefullt med detta var att det inte hängde ihop med de växlande relationerna mellan supermakterna. När kontakten mellan de små länderna väl hade etablerats, skulle den komma att överleva både avspänning och avskräckning.

Litteratur

- A kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozása. Moszkva 1969* (1969) Budapest: Kossuth.
- American Hungarian Federation (1975) *Documents on the United Nations Human Rights Commission, the World Council of Churches and the United States Congress and Government*. Vol 1. Washington, DC.
- «A Varsói Szerződés tagállamainak felhívása Európa országaihoz. 1969 március 17» (1981a) *A Varsói Szerződés szervezete 1955–1980*. Budapest: Kossuth & Magyar Népköztársaság Külügyminisztériuma.
- «A Varsói Szerződés tagállamai Politikai Tanácskozó Testülete bukaresti ülésének nyilatkozata ‘az európai béke és biztonság megszilárdításáról’». 1966 július 5» (1981b) *A Varsói Szerződés szervezete 1955–1980*. Budapest: Kossuth & Magyar Népköztársaság Külügyminisztériuma.
- Berend, Iván T. (1996) *Central and Eastern Europe 1944–1993. Detour from Periphery to Periphery*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bernáth, Zsigmond (1975) *Egy nyár Finnországban*. Budapest: Gondolat.
- Ceaușescu, Nicolae (1969) «Speech Made at the Popular Rally Held in Bucharest in the Republic Palace Square» i Nicolae Ceaușescu (red.) *Romania on the Way of Completing Socialist Construction*. Bukarest: Meridiane.
- Csizmadia, Ervin (2001) *Diskurzus és diktatúra*. Budapest: Századvég.
- Daniken, Franz von (1998) «Is the Notion of Small State still Relevant?» i Laurent Goetschel (red.) *Small States Inside and Outside the European Union*. Dordrecht: Kluwer (43–48).
- Deletant, Dennis (1999a) *Communist Terror in Romania. Gheorghiu-Dej and the Police State 1948–1965*. New York, NY: St. Martin's Press.
- Deletant, Dennis (1999b) *Romania under Communist Rule*. Iasi: Centre for Romanian Studies.
- Faragó, Jenő (red.) (1989) *Mr. Kádár*. Budapest: Tabu.
- Földes, György (1995) *Az eladósodás politikatörténete. 1957–1986*. Budapest: Maecenas.
- Giurescu, Constantin (red.) (1974) *Chronological History of Romania*. Bucharest: Editura Enciklopedica Romana.
- Goetschel, Laurent (1998) «The Foreign and Security Policy Interest of Small States in Today's Europe» i Laurent Goetschel (red.) *Small States Inside and Outside the European Union*. Dordrecht: Kluwer (13–31).
- Harrington, Joseph (1998) «American-Romanian Relations, 1953–1998» i A. de Luca & P. Quinlan (red.) *Romania, Culture and Nationalism*. New York, NY: Columbia University Press (107–26).
- Hey, Jeanne A.K. (2003) *Small States in World Politics. Explaining Foreign Policy Behaviour*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.
- Hlohor, Constantin & Ioan Scurtu (2000) *The Red Army in Romania*. Iasi: Centre for Romanian Studies.
- Holden, Gerard (1989) *The Warsaw Pact. Soviet Security and Bloc Politics*. Oxford: Blackwell.
- Holmes, Leslie (1986) *Politics in the Communist World*. Oxford: Clarendon.
- Horváth, Csaba (1993) *Magyarország 1944-től napjainkig*. Pécs: Prezident.
- Hutchings, Robert (1983) *Soviet–East European Relations*. Madison, WI: University of Wisconsin Press.

- Huszár, Tibor (1998) *1968. Prága – Budapest – Moszkva. Kádár János és a csehszlovákiai intervenció*. Budapest: Szabadtér.
- Huszár, Tibor (2004) *Beszélgetések Nyers Rezsővel*. Budapest: Kossuth.
- Hyvärinen, Risto (2000) *Virkamiehiä, viekkautta ja vakoilua*. Helsingfors: Otava.
- Kádár, János (1977) *Internacionalizmus, szolidaritás, szocialista hazafiság*. Budapest: Kossuth.
- Kádár, János (1986) *A szocializmus megújulása Magyarországon. Válogatott beszédek és cikkek 1957–1986*. Budapest: Kossuth.
- Katzenstein, Peter (1985) *Small States in World Markets*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Kardos, Vera (1978) *Ahogy én láttam Finnországot*. Budapest: Göncöl.
- Kekkonen, Urho Kaleva (1975) *A finn külpolitika útja*. Budapest: Kossuth.
- Keohane, Robert (1969) Lilliputians' Dilemmas: Small States in International Politics. *International Organisation* 23 (2): 210–91.
- Kornai, János (1993) *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*. Budapest: Heti Világgazdaság.
- Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) határozatai és dokumentumai 1963–1966* (1975) Budapest: Kossuth.
- Medvedev, Zhores A. & Roy A. Medvedev (red.) (1976) *The «Secret» Speech Delivered to the Closed Session of the Twentieth Congress of the Communist Party of the Soviet Union by Nikita Khrushchev*. Nottingham: Spokesman Books.
- Mosser, Michael W. (2001) «Engineering Influence: The Substitute Power of Small States in the CSCE/OSCE» i Erich Reiter & Heinz Gärtner (red.) (2001) *Small States and Alliances*. Wien: Physica Verlag (63–84).
- Rainer, János M. (2004) *«Hatvanas évek» Magyarországon*. Budapest: 1956-os Intézet.
- Rothstein, Robert (1968) *Alliances and Small Powers*. New York, NY: Columbia University Press.
- Schöpflin, George (red.) (1986) *The Soviet Union and Eastern Europe*. London: Muller, Blond, White.
- Singer, Marshall R. (1972) *Weak States in the World of Power. The Dynamics of International Relationships*. New York, NY: The Free Press.
- Skilling, H. Gordon (1964) *Communism National and International. Eastern Europe after Stalin*. Toronto: Toronto University Press.
- Suomi, Juhani (1996) *Taistelu puolueettomuudesta*. Helsingfors: Otava.
- Suomi, Juhani (1998) *Liennytyksen akanvirrassa*. Helsingfors: Otava.
- Szakács, Sándor (1994) A kádár-korszak gazdaságtörténetének főb jellemzői. *Society and Economy* 16 (5): 188–94.
- Szj, Enikő (1979) *Finnország*. Budapest: Panoráma.
- Tőkés, Rudolf (1998) *A kialakult forradalom*. Budapest: Kossuth.
- Vital, David (1967) *The Inequality of States: A Study of the Small Power in International Relations*. Oxford: Clarendon Press.
- Waltz, Kenneth (1979) *Theory of International Politics*. Reading, MA: Addison-Wesley.

Ruslands globalisering: hvor dybt stikker den?

Mette Skak

ph.d. og lektor på
Institut for Statskundskab,
Aarhus Universitet

Uanset koldkrigstendenser og sovjet-atavismer i Rusland er det værd at hæfte sig ved den sporadiske globalisering, der foregår i det mægtige rige nu. Men trods megen *hype* om globalisering stiller forskningen sjældent skarpt på lige præcis Ruslands globalisering. Og selv om Rusland er en af klodens største gas- og olieeksportører udmøntes det heller ikke i «blød magt», dvs. evne til at forføre omverdenen ved at blive anset som en både legitim og inspirerende global magtfaktor (Nye 2004) – tværtimod. Således anser den danske sikkerhedspolitiske ekspert Bertel Heurlin Rusland for at have forspildt globaliseringens muligheder. Danmarks forhenværende om andre verdenskendte russiske forbrugsvarer end vodka (Helveg Petersen 2007).

Ruslandseksperter er også skeptiske (Larsson 2005). Trods det høje uddannelsesniveau og masser af indenlandske computereksperter er Rusland ikke rigtig med i den globale informationsteknologiske mainstream, konkluderer en RAND-analyse (Peterson 2005: xiii). Sammesteds roses de russiske ingeniører dog for deres kvalifikationer, ligesom den førende globaliseringspublicist Thomas Friedman (2005: 194–97) begejstret beskriver Boeings nære samarbejde med russerne om flydesign via *outsourcing*. Nu er også IBM begyndt at satse på russiske matematikere og har åbnet et udviklingslaboratorium i Moskva (Palmisano 2007). Ellers er det på

Tak til mine sponsorer af diverse Ruslandsrejser, Aarhus Universitets Forskningsfond og Aarhus Universitets Globaliseringsprogram, samt mine kolleger på BRIK-projektet om Brasiliens, Ruslands, Indiens og Kinas globalisering, hhv. Steen Fryba Christensen, Jørgen Dige Pedersen, Stig Thøgersen og Clemens Stubbe Østergaard. Også tak til Elena Krasnova og Rikke Helms for hjælp mht. kontakter i Skt. Petersborg samt til to anonyme fagfæller for nyttige kommentarer.

områder som våbenproduktion, attentater på frafaldne FSB-agenter samt i konflikter med sit baltiske nærområde, at Rusland markerer sig udi *hi-tech*.¹ Med andre ord en tvetydig globalisering.

Analysen nedenfor anlægger derfor en kritisk synsvinkel og rejser spørgsmålet: hvor dybt stikker Ruslands globalisering egentlig? Finder der en udbredelse af liberale, demokratiske normer fra Ruslands europæiske nærområde sted eller er det kun en overfladisk økonomisk globalisering? Hermed knyttes an til den konstruktivistiske forskning i normspredning (Finnemore & Sikkink 1998, Flockart 2005). Det indebærer en på samme tid snæver og bred globaliseringsoptik.

Tilgangen er snæver, fordi kriteriet for globaliseringens dybde bliver de liberale, individcentrerede normer, som EU og Europarådet står for. Modsat, hvad man skulle tro, er det ikke urimeligt etnocentrisk, for Rusland er medlem af Europarådet og landets præsident, Vladimir Putin, hylder Ruslands europæiske identitet inklusive friheden, menneskerettighederne, demokratiet osv. (Garadzja 2006: 13). Min snævert liberale globaliseringsoptik betyder også et fokus på globaliseringens frigørende potentialer for det enkelte menneske – globalisering som *empowerment* – stik modsat den globaliseringskritiske litteratur, der snarere beskriver globaliseringen som ensretning, undertrykkelse og en trussel mod mangfoldigheden.

Det brede i min tilgang ligger i brugen af flere abstraktionsniveauer for at analysere Ruslands globalisering, omend med hovedvægten på mine to pejlinger af Ruslands globalisering i *bottom-up* perspektiv: dels russisk politisk kultur med særligt henblik på de liberale normers status, dels vilkårene for NGO-aktivitet oven på statens stramninger af NGO-lovgivningen i januar 2006. Her indgår mine interviews af repræsentanter for Soldatermødrene (*Soldatskie materi*), Memorial og Center for udvikling af ikke-kommercielle organisationer (*Tsentr razvitija nekommertjeskikh organizatsii*, TsRNO) i Skt. Petersborg i marts 2007 som datamateriale. Analysens sidste snit bliver konklusionens fugleperspektiv på Ruslands position blandt de såkaldte BRIK-stormagter. Om dem sagde Putin selvsikkert på vegne af Rusland på det sikkerhedspolitiske forum i München i februar:

1 Jeg tænker her på russiske computer-hackers *cyber war* mod Estland i maj 2007 som hævn for flytningen af bronzesoldaten, et mindesmærke for den Røde Hær i Tallinn.

Indiens og Kinas samlede BNP i købekraft-pariteter overgår USAs. Opgør man på samme måde BNP for landegruppen BRIK – Brasilien, Rusland, Indien og Kina – overgår det EUs samlede BNP. Og eksperterne mener, at denne kløft vil vokse inden for en overskuelig fremtid. Der er ingen tvivl om, at de nye globale vækstcentres potentialer vil blive omsat i politisk indflydelse og styrke multipolariteten (Putin 2007a).

Dramaet i Ruslands globalisering ligger i, at Putin anser Rusland for selvskreven til den status og magt til at udfordre USA og EU, som BRIK-landene aspirerer til, samtidig med, at han her overser, at Rusland ene af alle BRIK-lande er direkte påvirket af den anselige bløde magt i form af integration og normspredning, der udgår fra Europa (Kux 2005, Leonard 2005, Flockhart 2005, Skak 2005).

Globaliseringsproblematikken, herunder frisind som afgørende variabel

Globalisering i almen forstand handler om, at samkvemmet mellem alle typer aktører kloden rundt bliver anderledes uhæmmet af tid og rum som følge af de enorme fremskridt inden for informations- og transportteknologi. Denne nye røde tråd i international politik har James N. Rosenau (1980) kaldt for *transnationalisme*, idet globaliseringen hermed udfordrer statens suverænitet, dens magt og kontrol over samfundet og åbner for borgernes direkte interaktion på tværs af grænser og andre skel. Derfor er det vigtigt at anlægge empiriske globaliseringsstudier både i *top-down* perspektiv – dvs. den enkelte stats håndtering af globaliseringen som både en trussel og som et udvidet handlerum for den selv med hensyn til økonomisk fremgang – og i *bottom-up* perspektiv – dvs. forandringerne i forholdet mellem stat og civilsamfund, herunder civilsamfundets egendynamik. Mit bidrag går således fra en *top-down* analyse til en *bottom-up* analyse og tilbage til det overordnede systemiske perspektiv på Rusland, alt sammen dog kun skitseagtigt, da emnet Ruslands globalisering er enormt og komplekst.

Top-down analysen præsenterer den ambivalente globaliseringsstrategi, der efterhånden har udkrystalliseret sig i Kreml: det såkaldte «suveræne demokrati». Bottom-up analysen indsnævrer analysen af de liberale normers status i Ruslands politiske kultur til tolerancen over for seksuelle minoriteter suppleret med normer for børneopdragelse. Umiddelbart vil det første måske forekomme at være et urimeligt snævert felt at slå ned på. Men ifølge politologerne

Ronald Inglehart og Pippa Norris (2003) er tolerance på det seksuelle felt mere kritisk for demokratiets rodfastelse end demokratiet selv, og demokratiet som omdrejningspunkt for Ruslands globalisering står ikke til diskussion ifølge Putins forskellige «trontaler» (Garadzja 2006: 23). Ikke mindst i lyset af den europæiske identitet, som Putin tillægger Rusland, mener jeg, at Inglehart og Norris' målestok for globaliseringens dybde ikke er unfair, tværtimod. Også jeg ser tolerance over for seksuelle minoriteter samt fravær af sexismen og ulighed mellem kønnene som en kritisk delmængde af de liberale politisk-økonomiske normer. Analysen af frisindet viser os, om Rusland er på bølgelængde med dets udenrigspolitisk afgørende europæiske nabolag, hvor normerne for privatlivet efterhånden er blevet ret liberale.

Inglehart og Norris (2003) har overraskende nok ikke Vesten som afsæt, men det muslimske Mellemøsten. Så meget desto mere er den seksuelle tolerance ikke et etnocentrisk, men et højest relevant spørgsmål at rejse angående Ruslands globalisering. Om Mellemøsten konkluderer de to forfattere, at den reelle civilisationskløft handler om eros, ikke om demokrati:

This «sexual clash of civilizations» taps into far deeper issues than how Muslim countries treat women. A society's commitment to gender equality and sexual liberalization proves time and again to be the most reliable indicator of how strongly that society supports principles of tolerance and egalitarianism. Thus, the people of the Muslim world overwhelmingly want democracy, but democracy may not be sustainable in their societies (Inglehart & Norris 2003: 2).

Overført på Rusland er indsigten, at demokratiet og friheden ikke vil slå dybere rødder førend den politiske kultur domineres af respekt for individet og dets valg i privatlivet via et opgør med både den sovjetiske og den traditionelle russiske kollektivismen.

Kremls nationalkonservative globaliseringsstrategi

Selv om Mikhail Gorbatsjov ikke havde meget held med det, har han æren for at have indledt Sovjetunionens globalisering, en proces, der for ham handlede om at redde socialismen ved at demokratisere den (Kotkin 2001: 2f). Efterhånden som den sovjetiske virkelighed hævnedes sig på Gorbatsjovs socialdemokratisme greb Boris Jeltsin chancen som Ruslands næste globaliseringsstrateg. Hans epoke var tilsvarende en uskon blanding af hidtil uset mediefrihed, svækkelse af staten, væbnet opgør med parlamentet, galopperende inflation og

forarmelse kulminerende med økonomiens frie fald i august 1998, for ikke at tale om de antiliberale kræfters magt over udenrigs- og sikkerhedspolitikken (Skak 1996: 137–91). Oven på forgængernes turbulente globalisering kom så Vladimir Putins forsøg på styret globalisering, hvorom man idag bruger slagordet «det suveræne demokrati» (*suverennaja demokratija*) (Skak 2006).

Putin bruger sjældent ordet globalisering, men ellers vidner al hans retorik og politik om ønsket om at fremme globaliseringen og samtidig regulere den som en genvej til Ruslands storhed. Således skar han gennem alt vrøvlet i den russiske WTO-debat i sin tale til Forbundsforsamlingen i 2002 ved at slå på det absurde i, at Rusland er helt uden indflydelse på udformningen af verdenshandelsreglerne, hvorfor medlemskabet af WTO handler om simpel interessevaretagelse (Garadzja 2006: 17). I praksis har Putin styrket centralmagten på bekostning af regioner og republikker, stækket den kritiske journalistik og styrket statens magt over mastodonterne i det russiske erhvervsliv – en korporatisme med navnlig sikkerhedstjenestens grå eminencer (de såkaldte *siloviki*) i førersædet (Buckley & Ostrovsky 2006). Hvad angår disse autoritære tilbageslag, skal man samtidig ikke være blind for, at Putins opgør med de lokale russiske magthaveres skalten og valten under Jeltsin på græsrodsniveau meget vel kan opleves som et de facto fremskridt for menneskerettighederne og retsstaten, hvilket kan være en mulig supplerende forklaring på Putins overvældende popularitet.

Lanceringen af det suveræne demokrati som platform for regeringspartiet det Forenede Rusland er symptomatisk for Kremles chok over Ukraines «orange revolution» sidst i 2005 og dens mulige afsmittende effekt på Rusland. I stedet for at tolke udviklingen i nabolandet som udtryk for transnationalisme talte Kreml skråsikkert om fremmed indblanding og amerikansk manipulation, altså en aktørbaseret og ikke strukturel «undergravelse» af Ukraines suverænitet. Af de to plusord, demokrati og suverænitet, er det klart suverænitet, der har overtaget (Skak 2006, Garadzja 2006). Det suveræne demokrati er ikke en ekstrem, men alligevel klart en antiliberal position. Bortset fra det tager Putin gerne ord som demokrati og civilsamfund i sin mund som sine angivelige politiske mærkesager.

Ophavsmanden Vladislav Surkov – Putins chefstrateg – bekender sig åbenlyst til konservatismen med dens konnotationer af patriotisk kollektivism, nostalgi for fortiden og en stærk statsmagt («orden») (Skak 2006, Garadzja 2006). Putin selv taler om «lovens diktatur» samt om åndeligt fællesskab, respekt for «vore forfædres

minde og hver en side af fædrelandets historie» som kilde til «nationens enhed og landets suverænitet» (Putin 2007b). Ikke mindst læner han sig kraftigt op ad den russiske ortodokse kirke som kilde til legitimitet ikke ulig zarismens tre søjler ortodoksi, autokrati og nationalisme. Ruslands globaliseringsstrategi er simpelthen nationalkonservatisme, det underbygges af rehabiliteringen af Stalin som Ruslands Bismarck i retningslinjerne for historieundervisningen (Skak 2007).

Det er sigende for Putins og Surkovs top-down tilgang til globaliseringen, at Surkov først og fremmest ønsker at styrke de politiske partier som repræsentanter for civilsamfundet (Garadzja 2006: 62). Det russiske partilandskab domineres nemlig af partier, som Kreml selv har været fødselshjælper for – for eksempel blev det Retfærdige Rusland dannet som modvægt til den mere utilregnelige venstreopposition. Surkovs støtte til reformer af Rusland i parlamentarisk retning skal tillige ses i lyset af magtanvendelsen over for den uanselige liberale opposition i Rusland med Garri Kasparov i spidsen. Duma-valget i 2007 og præsidentvalget i 2008 tegner efterhånden helt farceagtigt, senest med afvisningen af OSCEs valgobservatører. Hertil kommer de mange udenrigspolitiske kontroverser med Vesten siden 2005, herunder Ruslands «gaskrige» mod Ukraine og Hviderusland. De har undermineret forholdet til EU, hvorom Putin i 2001 ellers sagde, at «integrationen med Europa er en nøgleretning for vores udenrigspolitik» (*ibid.*: 15). Kombinationen af russisk chauvinisme og opportunisme får nogle til at drage ildevarslen parallelle til Tyskland efter Bismarcks afgang (Cohen 2007).

Uagtet de problematiske sider i Putins nationalkonservatisme rummer hans valg af ståsted sin egen logik. Lige siden Gorbatsjov har socialdemokratismen været fuldstændig død hos de russiske vælgere, og som antydning står liberalismen endnu svagere end henholdsvis kommunismen og højreekstremismen, som heller ikke for alvor har vælgertække i Rusland. Ergo var der nærmest ikke andet tilbage end nationalkonservatisme som putinismens åndelige indhold, hvis man skulle bevare grebet om vælgerbefolkningen – samtidig med, at Kreml helgarderer ved meget håndfast at styre demokratiet og den offentlige mening.

Energipriserne har fremmet globaliseringen i form af en hidtil uset økonomisk styrke, der også kommer menigmand til gode i Rusland – reallønnen er steget markant og arbejdsløsheden faldet. Rusland er nemlig præget af ikke bare top-down korporatisme til fordel for storkapitalen og silovik'erne, men også af en delvis bottom-up drevet «køb russisk»-kampagne til støtte for alt «nasji»

(«vores») (Baker & Glasser 2005: 63–77). Den understøtter det bredere og lavere russiske erhvervs- og kulturliv, med andre ord forbrugs- og servicesektoren som parallel til putinismens politiske mobilisering af ungdommen under Kremls banner i bevægelsen Nasji. Derfor mener den pro-vestlige og derfor Putin-kritiske analytiker Dmitrij Trenin (2007), at fokus bør være på Ruslands blomstrende kapitalisme som et område med signifikant normspredning, ikke på landets åbenlyse mangel på demokrati.

Bottom up I: De liberale normer og frisindet

Men lad os nu forlade top-down analysen og se nærmere på de liberale normers status i dagens Rusland. Det er ikke noget smukt billede, der tegner sig. De seneste år har vi for eksempel været vidner til en markant stigning i antallet af *hate crimes*, eksempelvis den chokerende videooptagelse fra august 2007 af en halshugning af to rædselsslagne unge mænd foretaget af russiske nazister. Organisationen SOVA har opgjort en stigning på 21 procent fra 2006 til 2007 (*Fyens Stiftstidende* 18. august 2007). Man kan se de omsiggribende overfald på sagesløse anderledes udseende mennesker som den ekstremistiske top af et isbjerg. Det handler om, at de politiske normer, som hovedparten af vesteuropæerne forbinder med frihed og demokrati, er sekundære i forhold til det, russerne mener er lig frihed og demokrati, nemlig forudsigelighed, orden samt friheden til at holde skikke og traditioner i hævd.²

Valerij Fjodorov, direktøren for meningsmålingsinstituttet VTsIOM fremhæver specielt forudsigelighed, når han skal forklare, hvorfor flertallet af Ruslands befolkning svarer, at der er mere frihed under Putin end under Jeltsin. Humlen er, at russerne ikke tolker «demokrati» politisk, men socioøkonomisk, så de svarer ud fra den økonomiske fremgang, de oplever. Til gengæld er det opmuntrende, at den menige russers syn på «Ruslands mission» er at bringe Ruslands eget hus i orden, ikke at kaste sig ud i udenrigspolitisk aktivisme.³ End ikke når det drejede sig om Ruslands nære allierede som Belarus eller andre post-sovjetiske naboer var folkestemningen i begyndelsen af 2006 – midt i Kremls bandbuller mod «orange revolutioner» – opsat på at prioritere udenrigspolitikken. Det vidner om folkelig fornuft som modvægt til Kreml-elitens maniske optagethed af NATOs udvidelse, USAs missilforsvar og lignende.

2 TV-interview med Valerij Fjodorov, direktør for VTsIOM, på Vesti pljus 4. april (her fra *Johnson's Russia List*).

3 *Ibid.*

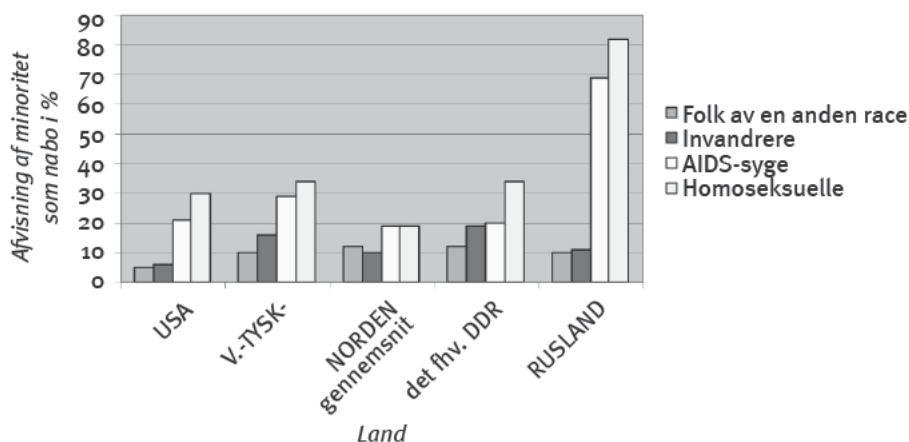
Desuagtet skæmmes Rusland af en intolerant og sexistisk machokultur trods såvel Sovjetunionens som Ruslands ligestilling af kønnene samt Ruslands legalisering af homoseksualitet fra maj 1993. Ægteskab mellem bøsser misbilliges af hele 59 procent af den voksne befolkning (*Angus Reid* 17. februar 2005). Russiske sociologer hævder dog, at der blandt de unge vokser nye, tolerante holdninger til homoseksualitet frem (*Politiken* 15. februar 2007). Det ser for eksempel ikke ud til at ville lykkes Duma-medlemmet Nikolaj Kurjanovitj ved lov påny at kriminalisere sex mellem bøsser og lesbiske og føre udviklingen tilbage til Sovjetunionen, hvor man praktiserede «tvangsafvænnning». Det forklarer en talsmand for bøsserne med, at Rusland nu er medlem af Europarådet, hvilket lægger en dæmper på Dumaens konservatisme – et vidnesbyrd om normspreddningens konkrete mekanismer og aktører (*ibid.*).

Alligevel var der tydeligvis bred folkelig opbakning bag Moskvas borgmester, Jurij Luzjkovs forbud mod at afholde gay parade i maj 2007 med det argument, at den var «satanisk» – en linje, som Putin nærmest støttede (*RIA Novosti* 1. februar 2007). Forsøgene på at alligevel gennemføre marchen førte ligesom året før til ballade og anholdelser. Det har fået EU-politikere til at træde i karakter som norm-entreprenører: de prøver at presse Rusland til at rette ind efter europæiske standarder om ikke-diskrimination og beskyttelse af mindretal – til formanden for Dumaens Udenrigsudvalg, Konstantin Kosatjevs højlydte forargelse. Han mener nemlig, at de relevante mindretal må være russerne i Baltikum og serberne i Kosovo (*Politiken* 8. juni 2007).

Det interessante er, at oplyste, fordomsfrie kredse i Rusland udmærket er klar over den seksuelle og almene tolerances betydning som strømpil for det russiske samfunds demokratiske habitus og evne til at lægge den sovjetiske fortid bag sig. Det fremgår af en lærebog om globaliseringens indvirkning på Rusland, der bruges på de højere læreanstalter, *Globalizatsija i Rossija* (2005). Forfatterne henviser hjemmefant til Ronald Ingleharts undersøgelser og bruger World Value Survey data (se figur 1).

Da tallene bag min visualisering neden for ikke er dagsaktuelle, skylder jeg at gentage, at den russiske intolerance over for homoseksuelle og AIDS-syge er mindsket blandt unge. Omvendt er intolerancen over for folk af anden race og indvandrere værre nu, ovenpå Tjetjenien-krigene og omfattende terror, jævnfør de omsiggribende hate crimes. Ellers viser figur 1, at modviljen i Rusland over for seksuelle minoriteter og AIDS-syge er så massiv, at den gør landet til et særtilfælde blandt de lande og regioner, som

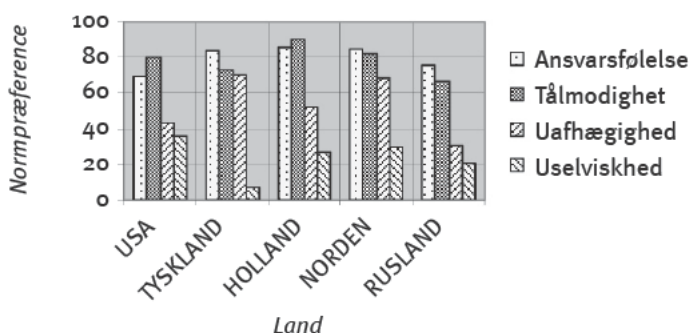
Figur 1. Intolerance, data fra 1990–93 (Globalizatsija i Rossija 2005: 115 ff)

der her sammenlignes med. Rusland har vitterlig et «strukturelt» problem på civilsamfundsniveau angående rodfastelsen af det russiske demokrati.

Mønstret med de udpræget antiliberale normer hos den menige russiske befolkning bekræftes af nyere tal fra samme kilde, i dette tilfælde tal for hvilken vægt, man tillægger forskellige normer i opdragelsen af børn i henholdsvis Rusland, USA, Vesttyskland, Holland og i den nordiske region gennemsnitligt beregnet, se figur 2. Selv om de russiske opdragelsesnormer ikke afviger så markant fra mønstret i andre lande som det russiske syn på homoseksuelle og AIDS-syge, er det alligevel påfaldende, at individorienterede dyder som at fremelske barnets uafhængighed og selvstændighed

Figur 2. Normer for børneopdragelse, data fra 2000 (Globalizatsija i Rossija 2005: 117 ff).

* Ang. Norden mangler der tal for visse lande.

15 år efter Gorbatsjovs opgør med den sovjetiske slavementalitet og vanetænkning fremdeles scorer langt lavere i russiske forældres horisont end i andre lande.

I lyset af den folkelige politiske kulturs illiberale udgangspunkt i Rusland er det ekstra bekymrende, at den russiske politiske elite, navnlig de såkaldte silovik'ere, har udnyttet Putin-årene til en systematisk undergravelse af liberale værdier, institutioner og politiske grupperinger som sin særlige gramscianske beherskelsesteknik (Yasmann 2007). Selv om Victor Yasmann overdriver, når han hævder, at liberale normer nød bred opbakning omkring 1990, har han ret i, at Putin-æraen på den måde udgør mere end blot en overfladisk krise for demokratiet i Rusland. Konkret peger han på den uheldige alliance mellem den kollektivistiske ortodokse kirke og silovik'erne suppleret med den militante pro-Putin ungdomsorganisation Nasji i deres fælles klapjagt på liberale «fjender af Rusland», «afsløring» af vestlig indblanding og deslige. På Ruslands Folks 10. verdenskongres i 2005 udtalte metropolitten Kirill således, at der er højere værdier end frihed og demokrati og afviste på kirkens vegne, at menneskerettighederne står over samfundsinteressen. Silovik'erne har kvitteret med at proklamere, at demokrati er lig med Helvede og Paradis lig med monarki (*ibid.*).

Bottom up II: NGO-aktiviteten og NGO-loven i Rusland

På denne dystre baggrund, hvor det officielle Rusland er slået ind på at delegitimere det liberale, åbne samfund rejser spørgsmålet sig om, hvordan det organiserede civile samfund så klarer sig i Rusland. Med andre ord: hvordan ser det ud med NGO-aktiviteten? Først er der imidlertid grund til at reflektere kritisk over NGO-fænomenet, dvs. regeringsuafhængige organisationers politiske, kulturelle og økonomiske virke. Som argumenteret af Laurence Jarvik (2007) har der lige siden Jessica Tuchman Mathews' begejstrede 1997-analyse af «magtskiftet» fra staten til NGO'erne hersket et romantisk gående mod forløjet syn på NGO'er som pr. definition gode, demokratibefordrende aktører. Sagen er, at virkelighedens NGO'er lige så meget består af religiøse sekter, rockerbander, krigsherrer eller terrororganisationer som af Amnesty International. I Rusland som i Indien og andre eksotiske lande er de mest energiske og synlige NGO'er ofte vestlige kirkesamfund som Jehovas Vidner, der naturligt nok prioriterer andre opgaver end at bekæmpe embedsmandskorruption, menneskeretskrænkelser og støtte frie, kritiske medier.

Det bidrager mildest talt heller ikke til at styrke de russiske NGO'ers retsstilling, når amerikanske NGO-bosser ifølge Jarvik (2007) åbenlyst praler med at have forårsaget den orange revolution i Ukraine – som om det ikke var en ægte folkelig rejsning. Hermed være ikke sagt, at al amerikansk endsige øvrig vestlig NGO-aktivitet østpå er useriøs, slet ikke. Men for ikke at gøre ondt værre ovenpå de nylige stramninger af NGO-lovgivningen i Rusland er det afgørende, at regeringer og offentlighed i Vesten anlægger et mere realistisk og kritisk syn på den NGO-aktivitet, man støtter (se også Skak 2005: 198ff).

Ligesom med demokrati er Putin og hans inderkreds meget bevidst om ordet civilsamfunds status som plusord. I hans taler findes mange læbebekendelser til civilsamfundet (*grazhdanskoe obsjtjestvo*), for eksempel i «trontalen» af 18. april 2002: «Rusland må og skal være og forblive et land med et udviklet civilsamfund og et stabilt demokrati» (gengivet i Garadzja 2006: 19). Men det er ikke noget tilfælde, at han valgte at gribe ind over for NGO-aktiviteten midt i 2005, oven på den orange revolution i december 2004 og Tulipan-revolutionen i Kirgistan tidligere i maj 2005. Det fik ham til at erklære sig som kategorisk modstander af udenlandsk finansiering af NGO'er i Rusland (Medetsky 2005a).

Ved sæsætningen af den nye, restriktive NGO-lov af 2006 sagde Putin, at «den skulle hindre fremmede staters indblanding i Ruslands politiske liv» (Vasegaard 2006).⁴ Den bagvedliggende bekymring synes at være de forestående russiske valg, hvor han behændigt ser bort fra Ruslands egen indblanding i Ukraine. Dumaen var rede til at gå endnu videre, men dens oprindelige lovforslag blev modificeret efter pres fra Europarådet (*ibid.*). På den baggrund hævder Putin nu, at loven er på linje med europæiske standarder, hvilket er en fordrejelse (Bogert 2006, jfr. Vasegaard 2006, Arnold 2007, Twickel 2007, Døcker 2007). Europarådets eksperter mener, at den forskelsbehandling af udenlandske og russiske NGO'er, som loven formaliserer, strider mod den Europæiske Menneskerettighedskonvention (Vasegaard 2006).

Lovens stramninger består i, at alle NGO'er skal godkendes af et nyt kontrolorgan, den Føderale NGO-registratur under justitsministeriet, som kan nægte registrering, hvis NGO'ens virke er

4 Loven, der trådte i kraft 18. april 2006, kan læses i russisk original på www.rg.ru/2006/01/17/nko-poryadok-dok.html. Loven er udformet på en måde, som gør den vanskelig for lægfolk, herunder NGO'er, at sætte sig ind i. Den består i en række tilføjelser, ændringer osv. i forhold til eksisterende love, som der indforstået henvises til, og det er overmåde svært at få et samlet overblik.

forfatningsstridigt eller i konflikt med anden russisk lov, herunder den noget diffuse lov om ekstremisme; en lov, der også kan bruges mod «anslag mod national værdighed, masseoptøjer, bølgeadfærd og vandalisme». Problemet er, at de russiske myndigheder via de bestemmelser kan gribe ind over for selv moderate politiske bevægelser demonstrationer og lignende.

Nok så vigtigt rummer NGO-lovens paragraf 29 et krav om at indberette udenlandske donationer og gøre rede for deres konkrete anvendelse. Læses paragraffen retspositivistisk er der ikke noget forbud mod udenlandsk finansiering. Men mange fortolker bestemmelsen som et forbud, hvad der ikke virker urimeligt på baggrund af Putins trusler, herunder hans nylige beskrivelse af den liberale opposition og NGO'er som «sjakaler, der lever af udenlandske sponsorer» (*BBC* 21. november 2007).

Registraturen kan løbende udbede sig alskens dokumentation fra NGO'erne og sende sine folk ud for at følge NGO'ens arbejde (paragraf 38, stk. 1 og 2). Den skal en gang om året kontrollere NGO'ens økonomi, herunder overensstemmelsen mellem dens faktiske udgifter og formål (paragraf 38, stk. 3). Udenlandske NGO'er, der opererer i Rusland, skal også registreres påny og kan blive forbudt, hvis deres virke truer «den Russiske Føderations suverænitet, politiske uafhængighed, territoriale integritet, nationale enhed og egenart, kulturarv eller nationale interesser» (paragraf 23, stk. 2, pkt. 2); formuleringer, der baner vejen for en restriktiv praksis. Dog åbner loven for at anke et nedlagt forbud.

Kort sagt er loven en bureaukratisk-politisk spændetrøje uden lige, der truer med at drukne NGO'erne i minutløse afrapporteringer og tappe dem for ressourcer til deres egentlige formål (Twickel 2007). Russiske kritikere kalder selve registreringskravet forfatningsstridigt, for 1993-forfatningen garanterer den frie forsamlingsret, men det valgte Dumaen at overhøre (Medetsky 2005b). Navnlig truer stramningerne NGO'er af udenlandsk herkomst såsom Human Rights Watch og Carnegie Endowment – organisationer, som FSB-chefen Nikolaj Patrusjev da også skærer over en kam som «typiske spydspidser for udenlandske efterretningstjenester» (Buckley 2005). Eksempelvis blev det Internationale Beskyttelsescenter for NGO'er i Moskva (IPC), der støttes af den Internationale Juristkommission, i 2006 udsat for en seks måneder lang «regnskabsrevision» fra de russiske skattemyndigheders side med en bøde på 1,4 mio. danske kroner som resultat. Som en følge af dette er Moskva-afdelingen af IPC, der yder retshjælp til ofre for menneskeretskrænkelser, idag kun en skygge af sig selv (Døcker 2007).

Men også en rent russisk NGO som Memorials hovedkontor i Moskva vander sig under de utallige formularer, der skal udfyldes, advokatmøderne og den uendelige dokumentation, der forlanges (Arnold 2007). Tilsvarende blev Skt. Petersburg-NGO'en Grazhdanskij kontrol (Borgeropsyn) i juli 2007 afkrævet indsigt i al dens korrespondence med personer og organisationer tre år bagud inklusive e-mails. Af frygt for spærring af bankkontoen turde formanden ikke nægte (Twickel 2007). Sidstnævnte organisation hører til de NGO'er, der protesterede højlydt mod loven; den yder retshjælp ligesom IPC og samarbejder med Europarådet, Open Society Fund i USA samt tilsvarende respektable nordiske og tyske NGO'er.⁵ Endnu værre er udsigterne for folkelige NGO'er såsom de henvendte 300 lokale afdelinger af Soldatermødrene. For som fremhævet af Pavel Tjikov, formanden for Agora, en interregional menneskerettighedsorganisation, bygger Soldatermødrenes Ruslandsomspændende netværk ude i lokalsamfundene på tre-fire brave babusjkaers indsats, altså græsrodder uden større kendskab til bogføring, men som til gengæld «udfører et enormt vigtigt socialt arbejde» (Natarov 2007). Tjikov mener, at loven med dens registreringspligt er lavet for at frasortere hovedparten af NGO'erne, så antallet bringes ned fra de nuværende ca. 300.000 til anderledes håndterlige ca. 60.000. Embedsmandsattituden beskriver han som slangen over for kaninen: man vil bare slagte NGO'erne (*ibid.*).

Imidlertid tager man fejl, hvis man tror, at Tjikov og andre russiske NGO-aktivister er de rene sortseere. Der er nemlig sket det, at ca. 80 procent af de eksisterende NGO'er i Rusland slet ikke har indberettet deres aktiviteter i 2006, hvilket synes at være kommet bag på de emsige myndigheder (Natarov 2007). Nogle af dem, der opgav på forhånd, var trossamfund, som det tydeligvis var meningen skulle klare frisag. I hvert fald opnåede de en betydelig lempelse af praksis som resultat af deres henvendelse til Putin, hvilket man håber kan skabe præcedens (*ibid.*). Eksperter er begyndt at udarbejde modifikationer af loven, så den ikke som nu tager livet af NGO-sektoren som sådan og udstiller hykleriet i Putins besyngelse af civilsamfundet.

En talskvinde fra NGO-registraturen vedgår, at der er sendt advarsler ud til over 18.000 russiske NGO'er og 34 udenlandske, men det springende punkt er om man så lukker dem (Twickel 2007, Natarov 2007). Tjikov mener, at hvis 20 procent af NGO'erne passerer gennem nåleøjet, kan det åbenbart lade sig gøre, navnlig

5 Se Borgeropsyns hjemmeside på www.wplus.net/pp/citwatch/all.htm.

for dem, der har råd til at hyre professionel økonomisk, juridisk og administrativ hjælp. Derudover ser han et håb i, at det er dommerstanden og ikke NGO-registraturen, der skal følge op på de advarsler, registraturen udsender til synderne: «dommerne vil *ikke* lade sig tyrannisere af NGO-registraturen», vurderer han (Natarov 2007).

I en typisk selvmodsigelse understreger Tjikov, at situationen for NGO'erne er dystert, men bifalder alligevel lovens opstramning som tiltrængt (Natarov 2007). Dette mønster af dyb skepsis over for NGO-registraturen parret med ukuelige svar, når man spørger til skrækscenarierne, gentog sig under mine interviews med Memorial og Soldatermødrene i Skt. Petersborg. Begge NGO'er skylder efter min opfattelse deres livskraft, at de er opstået som «svar» på specifikke behov i Ruslands eget civilsamfund. Således afspejler Memorial behovet for at rejse mindesmærker for Stalintidens ofre og for *Vergangenheitsbewältigung* af den sovjetiske fortid, og Soldatermødrene behovet for at beskytte de værnepligtige i Rusland mod de ældre værnepligtiges tyranni, kendt som *dedovstjina*,⁶ og anden vilkårlighed fra hærens side, som gør det livsfarligt og retsløst at være soldat selv uden for konfliktzonerne. Nedenfor følger de vurderinger af NGO-loven, jeg har fået hos henholdsvis Soldatermødrene, Memorial og Center for udvikling af ikke-kommercielle organisationer (TsRNO), et koordinations- og støttecenter for NGO'er.

Selv om den vestlige offentlighed først hørte om Soldatermødrene under den første Tjetjenien-krig 1994–96, kan de føre deres virksomhed tilbage til 1989. Skt. Petersborg-filialen er en af Soldatermødrenes vigtigste afdelinger, den får månedligt ca. 2000 henvendelser, heraf 70–100 fra desertører (*begunki*) på flugt fra overgrebene. Frontfiguren er Ella Poljakova, for hende handler Soldatermødrene om den bredere *empowerment* af borgerne, som organisationen har engageret sig i via en menneskerettighedsskole. Soldatermødrene kombinerer denne forebyggende indsats med gratis retshjælp til ofre for *dedovstjina*, fordi hæren lukker øjnene for det.

Poljakova hævder, at NGO-loven afslører myndighedernes mistro til NGO'er: Når Soldatermødrene modtager støtte udefra (for eksempel fra FN), tror myndighederne det er, fordi omverdenen vil undergrave Ruslands hær. Men Soldatermødrene er ifølge Poljakova

6 Ifølge Soldatermødrenes informationsmateriale opstod *dedovstjina* i 1950'erne, hvor tidligere lejrfanger og fangevogtere blev indrulleret i hæren som officerer, dvs. det opstod som led i Khrusjtjovs afvikling af koncentrationslejrene kendt som GULag.

altid blevet betragtet med skepsis fra hærens og myndighedernes side,⁷ så for hende gør NGO-loven ikke afgørende fra eller til. Hun er mere bekymret over justitsministeriets pression og beslutning om, at ministeriet og Soldatermødrene «sammen» skal yde retshjælp. NGO-lovens krav om økonomisk indberetning til NGO-registraturen og dens retskrav på at dukke uanmeldt op og «kontrollere» opfatter Poljakova som bureaukratisk chikane, men klager mere højlydt over manglen på «kadrer», især dygtige jurister.

Lige ved siden af Soldatermødrene på Razezjaja-gaden holder Memorial til. Memorial har ca. 2500 medlemmer i Skt. Petersborg, mest pensionister, der er børn af Stalintidens såkaldte folkefjender, opvokset på børnehjem og diskrimineret livet igennem. Organisationen deler medicin ud til medlemmerne, yder retshjælp og laver udflugter og hyggeaftener. Man har også rejst mindesmærker og lignende lokal Vergangenheitsbewältigung (for eksempel dokumenteret forsvindinger). Organisationen kæmper desuden mod hate crimes og udfører et vigtigt støttearbejde for de såkaldte kedelflicker-romaer i det nordvestlige Rusland. Memorial er ikke overraskende bekymret over NGO-loven – dens stærkt øgede kontrol og papirusseri. Memorial forventes at minutøst indberette hvem af pensionisterne, der kommer til hvilke arrangementer, hvilket ifølge Memorial-aktivisten Olga Abramenko går ud over organisationens kerneaktiviteter. Hun frygter for Memorials livline, de frivillige donationer, delvis fra udlandet. Det umiddelbare problem er dog uvisheden om lovens bestemmelser, siger hun.

TsRNO har en noget tvetydig rolle som både opsyn af Skt. Petersborgs over 12.000 NGO'er og samtidig et værdsat serviceorgan for dem som *fund-raiser* osv. Anna Orlova svarer venligt på vegne af TsRNO, men hun er embedskvinde og ser loven som en nødvendig disciplinering af NGO'erne, som hun mener er uprofessionelle og trænger til noget retskultur. I samme åndedrag vedgår hun, at loven er tvetydig og giver meget bøv. Dog vurderer hun ligesom Tjikov, at hurdlen først og fremmest er bureaukraternes måde at forvalte på. «Begge parter skal lære nye tricks,» siger hun og nedtoner ligesom Soldatermødrene selve lovens radikalitet: «NGO'er lever altid på lokale myndigheders nåde.»

Orlovas kritik går på, at loven rammer den ikke-kommercielle sektor, mens hele erhverslivet går fri; andre kilder supplerer med, at loven holder initiativrige russere på afstand af NGO-sektoren (Twickel 2007). Fremtiden kan blive vanskelig for de NGO'er,

7 Selv før NGO-loven krævede militærprokuratoren Soldatermødrene lukket med anklager om, at organisationen skjulte desertører.

der har udenlandske sponsorer, erkender Orlova; selv kirker kan få problemer, da det ikke er sådan at lave overslag over, hvad der bliver lagt i kirkebøssen. Sværest bliver det for de NGO'er, der bygger på uskoledede pensionisters indsats, mener hun. På mit direkte spørgsmål om Soldatermødrene kan blive lukket svarer hun afkræftende: «Nej, retshjælps-NGO'er her i byen vil næppe blive ramt; situationen er værre for NGO'er i Nordkaukasus, for der hersker der kaos og sløseri.»⁸

Konklusionen er, at NGO-loven muligvis har positive sideeffekter, men hovedsagelig er den en snubletråd, der truer med at udslette notorisk velgørende, ja vitale dele af det i forvejen skrøbelige russiske civilsamfund, selv om de mest robuste NGO'er nok skal klare sig. Eftersom mange NGO'er bidrager til at dæmpe korruptionsniveauet ved at rejse sager om magtmisbrug og styrke borgernes retsbevidsthed, kan NGO-loven allerede nu forudsiges at gøre det endnu mere håbløst for myndighederne at få bugt med dette problem – til fare for seriøse investorers lyst til at satse på Rusland. Analysen af NGO-loven dokumenterer hermed de enorme omkostninger, som fraværet af liberale normer og praksiser påfører samfundet og staten i Rusland.⁹

Konklusion: Ruslands stilling i international politik

Duma-valget 2007 er nu ovre med det på samme tid forventede og paradoksale resultat, at Ruslands status som nærmest etpartistat er blevet konfirmeret. I så henseende ligner Rusland et andet BRIK-land, nemlig Kina, der er en kommunistisk etpartistat, selv om der som foreskrevet i formand Maos «nye demokrati» formelt set findes andre partier (Eliseev 2006). Baggrunden for de russiske vælgeres konfirmering af etpartistaten er den indiskutable stabilitet og fremgang, der har præget Putins epoke som kontrast til Jeltsin-epoken; en fremgang, der også handler om den globalisering, som Kreml har så ambivalent et forhold til. Således ser USAs forhenværende centralbankdirektør Alan Greenspan USAs aktuelle økonomiske krise

8 Den amerikanske politolog Mark Kramer understreger i en e-mail til mig, at specielt NGO'er i Nordkaukasus længe har været udsat for nedrig chikane. Ifald de beskæftiger sig med Tjetjenien udskrives de som statsfjendtlige eller ligefrem som folkefjender. Selv Dansk Flygtningehjælp, der yder omfattende humanitær hjælp til tjetjenske flygtninge, er af FSB-chefen Patrusjev blevet beskyldt for at bedrive spionage (*Politiken* 21. december 2006).

9 Et andet eksempel er, at Rusland som en følge af en kombination af bornerthed og statslig kontrolmani, har Europarekord i nye AIDS-tilfælde i en tid, hvor epidemien tager af selv i Afrika (*Politiken* 1. december 2007).

som en langtidseffekt «af Sovjetunionens fald og overflytningen af en milliard arbejdere fra central planlægning til arbejdsmarkedet» (*JyllandsPosten Erhverv* 18. september 2007).

Som vist i indledningen ynder Putin at kokettere med Ruslands globalisering, især landets oprykning til klassen af fremstormende BRIK-økonomier. Eksempelvis foreslog han på XI St Petersburg Economic Forum i sommers at gøre rubelen til international reservevaluta ligesom dollar og euro og lade de vestligt initierede organisationer IMF og Verdensbanken samt WTO erstatte af noget, der bedre afspejler de nye økonomiske magtcentres præferencer (Putin 2007c). Putin sagde videre at

Sidste år blev ideen om såkaldte ide-lande bragt frem i dette forum. Rusland er netop sådan et land. Et land, der ønsker at skabe et retfærdigt samfund byggende på moralske værdier fremfor alt. Et land, der analyserer de strategiske processer indgående og søger at skabe tillid mellem folk og lande (...) Vi går ind for en fri udveksling af ideer, teknologier og innovationer (Putin 2007c).

Kort sagt fejler Putins selvtillid med hensyn til Ruslands bløde magt ikke noget, tværtimod. Ikke desto mindre er lige præcis blød magt Ruslands akilleshæl. Landet besidder *ikke* blød magt, der batter noget internationalt andet end som flygtige episoder: venstre-fløjseuforien over Oktoberrevolutionen i 1917, derpå lettelsen over Kominterns omsving til antifascisme i 1935; Sovjetunionens prestige midt i 1940'erne oven på sejren over Nazityskland samt beundringen over opsendelsen af Sputnik i 1957; og sidst, men ikke mindst Gorbatjovs bløde magt illustreret med Nobels fredspris i 1990. Ellers præges billedet af Ruslands og Sovjetunionens klyngen sig til de hårde militære og tvangsbetonede magtformer. Men, som den liberale politologen Joseph Nye argumenterer, er blød magt en mere og mere uomgængelig magtfaktor i international politik (Nye 2004).¹⁰

Det er i forholdet mellem bløde og hårde magtformer, at Rusland for alvor skiller sig ud fra de andre BRIK-lande – indbefattet landets status som «OPEC-land» (jfr. note 10). Som påpeget i min indledning er Rusland ikke for alvor *hip*, end ikke sammenlignet med den kinesiske etpartistat.¹¹ Selv om Kina er berygtet i FNs

10 Ruslandseksperter Fiona Hill gør Ruslands naturgas til en blød magtressource (Hill 2006). Men idag er tendensen blandt økonomer snarere at anse overvældende forekomster af olie og gas for en «resource curse». Derfor henholder jeg mig til Nye (2004), altså blød magt som legitimitet.

11 Som følge af Kinas nye synlighed er kinesisk på mit universitet det næststørste sprog-

Sikkerhedsråd for sin konservatisme, har det vist sig muligt at få kineserne til at ændre politik over for tragedien i Darfur, fordi de er mere jordbundne end russerne. Kina er delvis styret uden om militariseringens forkrøbling af økonomien ved at importere russiske våben og udnytte Ruslands fremdeles ret militariserede økonomi. Og det kinesiske initiativ Shanghai Cooperation Organization (SCO), som Rusland mere tøvende er med i, er blevet hilst velkommen af de centralasiatiske lande på en måde, så man forstår, at SCO antagelig bliver et søm i SNGs ligkiste – trods Putins forsikringer om SNG-samarbejdets lyse fremtid (Putin 2007c).

Så er der de to tidligere kolonier og stabile demokratiske flerpartisystemer Brasilien og Indien. I stedet for at klynke over deres koloniale fortid stormer inderne frem som softwareudviklere, læger og andre specialister i den globaliserede økonomi og forskerverden, da de alle behersker engelsk på modersmålsniveau. «Bollywood» – dvs. indiske film fra Mumbai (tidl. Bombay) – aspirerer til at konkurrere med Hollywood samtidig med, at forholdet mellem USA og Indien på regeringsniveau er så godt og nært som ingensinde.

Brasilien minder om Rusland som den olie- og råvareeksporterende stormagt, landet er, men Brasilien har bare flere strenge at spille på – dels fodbold og samba, men så sandelig også biobrændsel. I forhold til verdens udstødte og fattige har Brasilien scoret points på at producere billig kopimedicin mod AIDS – en svøbe, som alle BRIK-lande lider under – og Brasiliens AIDS-bekæmpelse har dannet skole verden over (Jones 2003). Landets præsident, Lula, en tidligere fagforeningsboss, som mange frygtede ville formøble Brasiliens verdensøkonomiske styrke, har vist sig særdeles driftsikker, men stadigvæk lige karismatisk og socialdemokratisk. Ligesom Indiens ledere er han på god fod med Washington – og nu også adskillige nordiske hovedstæder.

Dette rids over de andre BRIK-magters renommé og praksis i storpolitikken viser, at de er pragmatiske gående mod rent liberale *win-win* aktører med et dertil svarende afslappet eller ligefrem godt forhold til de vestlige liberale magtcentre i international politik. De er naturligvis selvbevidste og vil gerne praktisere *soft balancing* over for det dominerende Vesten. Men at drive *hard balancing* og ligefrem opsøge konfrontationer med Vesten, som Putin har gjort det som led i sin «valgkamp», er atypisk for dem. Så meget desto mere risikerer Putins *machismo* – eksemplificeret ved blandt andet genoptagelsen af de strategiske bombeflyvninger, plantningen af det

fag efter engelsk, hvorimod russisk kæmper for at tiltrække studerende, og i USA er Ruslandsforskningen kun en svag afglans af den kolde krigs sovjetologi.

russiske flag på Nordpolens havbund samt Ruslands vedvarende opportunistiske Iran-politik – at fastholde Rusland som en anakronisme i en globaliseret verden.

Den politiske effekt af disse mistillidsskabende foranstaltninger tager sig naturligvis flot ud på hjemmebanen. Men på udebane i Europa har Putin imageproblemer i stil med George W. Bush, selv i Tyskland, hvis sprog Putin ellers behersker (*Global Unease ...* 2007). Hvad værre er for Kreml, har Rusland akut brug for EU-omverdenens konstruktive medvirken i dets globalisering (herunder ønsket om WTO-medlemskab) og har således et begrænset udenrigspolitisk og -økonomisk handlerum. End ikke høgene i Rusland tror på hærens slagkraft, energidistributionsnettet er i en miserabel forfatning, landet fattes teknologi og kan ikke holde til at miste grebet om EU-markedet som aftager. Uanset, hvor meget nutidens Rusland er væsensforskelligt fra Sovjetunionen og uanset, hvor meget globaliseringen stadig pågår og samfundet er nogenlunde åbent og landet forholdsvis frit, er det et idiosynkratisk BRIK-land med et demokrati i krise.

For selv om artiklens første analytiske top-down snit viste, at Putins nationalkonservative globaliseringsstrategi ikke rummer radikale trusler mod verdensfreden og måske blot er opstået i mangel af bedre, er linjen antiliberal og misbruges med den utilsigtede effekt, at mekanismer til at rette fejl – såsom korruptionsdæmpende NGO'er – svækkes som vist i bottom-up analysen ovenfor. Endvidere skal man ikke undervurdere skadevirkningen af det forhold, at det seksuelle frisind og de liberale normer i bred forstand har trange kår i Rusland (jfr. første del af bottom-up analysen). Inglehart og Norris (2003: 2) tillægger denne seksuelle *clash of civilizations* direkte og negative konsekvenser for demokratiets fremtid. Ruslands udenrigspolitiske globaliseringsstrategi påstås at være Europa-centreret, men Rusland plages samtidig af særlige strukturelle bremsere for normspredningen i skikkelse af en udenrigspolitisk kultur som først og fremmest stormagt med en identitet som center i det forhenværende sovjetimperium (Skak 2005, 1996).

Undervejs er det tillige fremgået, at der er en alt for overset, men opmuntrende facet ved Ruslands globalisering, nemlig Europarådets indtræden som normentreprenør og medspiller for seriøse NGO'er og for borgerne i deres til tider anstrengte forhold til staten og hæren. Ganske vist har Rusland modsat alle andre medlemmer af Europarådet ikke afskaffet dødsstraffen, men i det mindste har Putin på det punkt udvist mere frisind end folkedybet, idet ingen henrettelser har fundet sted siden 1999, og moratoriet på dødsstraf-

fen vil mindst vare frem til 2010 (Bowring 2007). Trods konflikterne mellem Europarådet og Rusland holder russerne fast i dette anker for retsstaten, vurderer juraprofessoren Bill Bowring. Putins München-tale havde ifølge ham netop ikke brod mod Europarådet, men mod USA og OSCE (*ibid.*). Der er også andre indiskutabelt gode nyheder, for eksempel russernes konvertering til kapitalisme inklusive normen om ejendomsret (Trenin 2007) og ikke mindst det faktum, at den politiske kultur – herunder frisindet – ikke er statisk, men dynamisk og påvirkeligt selv i Rusland (Skak 2005).

Litteratur

- Arnold, Chloe (2007) Russia: NGOs Uneasy as Deadline Passes. *Radio Free Europe/Radio Liberty* 19. april.
- Baker, Peter & Susan Glasser (2005) *Kremlin Rising. Vladimir Putin's Russia and the End of Revolution*. New York, NY: Scribner.
- Bogert, Carroll (2006) Russia and NGOs: A Photo-op for Putin. *International Herald Tribune* 7. juli.
- Bowring, Bill (2007) *Russia's Relations with the Council of Europe under Increasing Strain* (www.eu-russiacentre.org/articles.asp?id=1884&Ing=en).
- Buckley, Neil (2005) NGOs Fear Russian Rule Change Would Limit their Scope. *Financial Times* 9. november.
- Buckley, Neil & Arkady Ostrovsky (2006) Back in Business – How Putin's Allies are Turning Russia into a Corporate State. *Financial Times* 19. juni.
- Cohen, Ariel (2007) Ruslands magtpolitik i Mellemøsten. *Udenrigs* 62 (2): 38–50.
- Døcker, Henrik (2007) Russisk pres på Strasbourg. *Udenrigs* 62 (1): 22–28.
- Eliseev, Aleksandr (2006) Suverennaja demokratija ili demokratitjeskij suverenitet. *Russkij zjurnal* 17. november.
- Finnemore, Martha & Kathryn Sikkink (1998) International Norm Dynamics and Political Change. *International Organization* 52 (4): 887–917.
- Flockhart, Trine (red.) *Socializing Democratic Norms. The Role of International Organizations for the Construction of Europe*. London: Palgrave Macmillan.
- Friedman, Thomas (2005) *The World is Flat. A Brief History of the Globalized World in the Twenty-First Century*. London: Allen Lane/Penguin.
- Garadzja, Nikita (red.) (2006) *Suverenitet*. Moskva: Evropa.
- Global Unease with Major World Powers* (2007) The Pew Global Attitudes Project (http://pewglobal.org/reports/display.php?ReportID=256).
- Globalizatsija i Rossija. Problemy demokratitjeskogo razvitija* (2005) 2. udg. Moskva: Russkoe slovo.
- Helveg Petersen, Niels (2007) Rusland skal med i debat om missilforsvar. *Radikal Politik* 2. maj.
- Hill, Fiona (2006) Moscow Discovers Soft Power. *Current History* 105 (oktober): 341–47.
- Inglehart, Ronald & Pippa Norris (2003) The True Clash of Civilizations. *Foreign Policy* (135) (www.globalpolicy.org/globaliz/cultural/2003/0304clash.htm).
- Jarvik, Laurence (2007) NGOs: A «New Class» in International Relations. *Orbis* 51 (2): 217–38.
- Jones, Patrice M. (2003) Brazil AIDS Program Touted as Model for the World. *Chicago Tribune* 8. juni.
- Kotkin, Stephen (2001) *Armageddon Averted. The Soviet Collapse, 1970–2000*. Oxford: Oxford University Press.
- Kux, Stefan (2005) «European Union–Russia Relations: Transformation Through Integration» i Alexander J. Motyl, Blair A. Ruble & Lilia Shevtsova (red.) *Russia's Engagement with the West. Transformation and Integration in the Twenty-First Century*. New York, NY: M.E. Sharpe (170–84).
- Larsson, Robert L. (2005) Russia Suffers from Globalisation Fears. *Framsyn* (5) (www.foi.se/FOI/templates/Page____4593.aspx).

- Leonard, Mark (2005) *Why Europe Will Run the 21st Century*. London: Fourth Estate.
- Medetsky, Anatoly (2005a) Putin Warns Politically Active NGOs. *The Moscow Times* 21. juli.
- Medetsky, Anatoly (2005b) Bill Will Force All NGOs to Reregister. *The Moscow Times* 9. november.
- Natarov, Jevgenij (2007) Filt'r dlja soldatskikh materej. *Gazeta.ru* 8. juni (www.gazeta.ru/comments/2007/06/05_x_1774893.shtml).
- Nye, Joseph S. (2004) *Soft Power. The Means to Success in World Politics*. Cambridge, MA: Public Affairs/ Perseus.
- Palmisano, Samuel J. (2007) Selling your Strengths. *The Moscow Times* 8. juni.
- Peterson, D.J. (2005) *Russia and the Information Revolution*. Santa Monica, CA: RAND.
- Putin, Vladimir (2007a) *Vystuplenie i diskussija na Mjunkhenskoj konferentsii po voprosam politiki bezopasnosti*. Prezident Rossii, 10. februar (www.kremlin.ru/text/appears/2007/02/118109.shtml).
- Putin, Vladimir (2007b) *Poslanie Federal'nomu Sobraniju Rossijskoj Federatsii*. Prezident Rossii, 26. april (www.kremlin.ru/text/appears/2007/04/125401.shtml).
- Putin, Vladimir (2007c) *Vystuplenie na XI Peterburgskom mezhdunarodnom ekonomitjeskom forume*. Prezident Rossii, 10. juli (www.kremlin.ru/text/appears/2007/06/133698.shtml).
- Rosenau, James N. (1980) *The Study of Global Interdependence: Essays on the Transnationalisation of World Affairs*. New York, NY: Nichols.
- Skak, Mette (1996) *From Empire to Anarchy. Postcommunist Foreign Policy and International Relations*. London: Hurst & Co.
- Skak, Mette (2005) «The Socialization of Democratic Norms in Russia: Is the Glass Half-empty or Half-full?» i Trine Flockhart (red.) *Socializing Democratic Norms. The Role of International Organizations for the Construction of Europe*. London: Palgrave Macmillan (190–208).
- Skak, Mette (2006) Ruslands globaliseringsstrategi. *Politica. Tidsskrift for politisk videnskab* 38 (3): 264–79.
- Skak, Mette (2007) Jern og blod. *Weekendavisen* 2. november.
- Trenin, Dmitri (2007) *Getting Russia Right*. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace.
- Twickel, Nikolaus von (2007) NGOs Buried by Mountain of Paper. *The Moscow Times* 24. august.
- Vasegaard, Katrine (2006) *NGO-reformen i Rusland*. Upubliceret notat, februar.
- Yasmann, Victor (2007) The Soft Power Foundations of Putin's Russia. *Radio Free Europe/Radio Liberty* 9. november.

En smak av egen medisin

Aserbajdsjans russlandsstrategi

Heidi Kjærnet
forsker ved Avdeling for
Russland og Eurasia,
Norsk Utenrikspolitisk
Institutt

Et stadig mer fremtredende trekk ved russisk utenrikspolitikk er bruken av økonomiske virkemidler for å nå strategiske mål. Russland bruker i stigende grad sin markedsrett og økonomiske styrke for å underbygge stormaktsambisjonene. Mye har blitt skrevet om Russlands bruk av økonomiske maktmidler overfor øvrige tidligere sovjetrepublikker.¹ Målet med denne artikkelen er å belyse den andre siden av saken, nemlig hvordan tidligere sovjetrepublikker – i dette tilfelle Aserbajdsjan – forholder seg til Russlands økonomiske makt: Hvordan forholder Aserbajdsjan seg til det Bobo Lo har kalt for økonomifiseringstrenden i russisk utenrikspolitikk (Lo 2006: 63)?²

Artikkelen analyserer Aserbajdsjans russlandsstrategi med særlig henblikk på hvordan Aserbajdsjans nyvunne energiavhengighet påvirker forholdet til Russland. Dette gjøres gjennom en casestudie av de to russiske energiselskapene Lukoil og Russian Unified Energy Systems (RAO UES) sin virksomhet i Aserbajdsjan. Først vil jeg imidlertid gjøre rede for økonomifiseringstrenden i russisk utenrikspolitikk. Deretter følger en kort beskrivelse av det bilaterale forholdet mellom Aserbajdsjan og Russland etter oppløsningen av Sovjetunionen, før jeg går nærmere inn på diskusjonen rundt de to

1 I Norden har Peeter Vahtra og Kari Liuheto bidratt med en serie publikasjoner om russisk bruk av markedsrett i tidligere sovjetrepublikker (Vahtra & Liuheto 2004a, 2004b, Vahtra 2005, 2006). I tillegg kommer Robert L. Larssons studie av Russlands bruk av det forfatteren kaller «energivåpenet» (Larson 2006).

2 Når jeg har valgt å se på Aserbajdsjans respons på den russiske økonomifiseringstrenden, er det fordi landet på mange måter står i en særstilling blant landene i «Det nære utland»: Aserbajdsjan er selvforsynt med energi, det har uavhengig markedsadgang for eksport av petroleumsressursene og det har som en følge av de to førstnevnte faktorene en økonomisk styrke som også i seg selv gjør at landet skiller seg ut blant de tidligere sovjetrepublikkene.

russiske selskapenes virksomhet. Avslutningsvis vil jeg på bakgrunn av casestudien diskutere Aserbajdsjans russlandsstrategi.

Økonomifiseringen av russisk utenrikspolitikk

Økonomifisering av utenrikspolitikken innebærer ifølge Lo at økonomiske prioriteringer og verktøy tillegges spesiell vekt når utenrikspolitikken skal utformes og at kommersielle aktører får økt innflytelse i beslutningsprosessen (Lo 2006: 63). Selv om økonomifiseringen av russisk utenrikspolitikk har tiltatt i løpet av Putins presidentperiode, har økonomiske prioriteringer stått sentralt også tidligere. Etter Sovjetunionens oppløsning og det påfølgende forfallet i det russiske militærmaskineriet, satt Russland igjen med få effektive utenrikspolitiske virkemidler. Økonomisk makt har imidlertid vist seg svært anvendelig, og det er først og fremst Russlands økonomiske styrke som har gjort det mulig for landet fortsatt å utøve indirekte kontroll med mange tidligere sovjetrepublikker (*ibid.*: 63–64).

I tråd med oppfatningen av «Det nære utland» som Russlands ubestridte interessesfære, mener Kreml ifølge Lo både å ha rett og plikt til å utnytte ethvert fortrinn man har for å fremme russiske nasjonale interesser (Lo 2006: 62). Eller som det er formulert i Russlands utenrikspolitiske konsept: «Russland må være forberedt på å bruke alle sine tilgjengelige økonomiske virkemidler og ressurser for å opprettholde sine nasjonale interesser» (*Foreign Policy...* 2000).

Lo nøyer seg med å liste opp økonomifiseringstrenden som en av fem sentrale utenrikspolitiske strategier Putin bruker for å nå sitt mål om stormaktsstatus for Russland.³ Han går ikke nærmere inn på hvordan denne trenden utspiller seg, men skriver at «økonomiske trumfkort ikke bare tjener kommersielle formål, men også større politiske og strategiske mål» (Lo 2006: 63). På bakgrunn av dette kan økonomifiseringstrenden operasjonaliseres som «bruk av økonomiske virkemidler for å nå strategiske mål». Det er også viktig å skille mellom faktiske forhold, som gjør at Russland har *mulighet* til å bruke økonomiske virkemidler, og *praksis*. Det er Russlands vilje, demonstrert i praksis, til for eksempel å utnytte enkelte tidligere sovjetrepublikkers energiavhengighet som gjør markedsrett til et politisk maktmiddel (jf. Larsson 2006: 177).

3 De fem er geopolitikk, økonomifisering, nasjonalisme, normalisering og pragmatisme (Lo 2006: 60–63).

Russiske myndigheter har vist økonomiske muskler på flere måter (for eksempel gjennom handelsboikott eller restriksjoner på arbeidsmigrasjon),⁴ men det er særlig innenfor energisektoren man har vist vilje til å bruke markedsmakt for å oppnå strategiske mål. Det faktum at flere av de tidligere sovjetrepublikkene er helt avhengige av energileveranser fra Russland, har vært avgjørende for Moskvas mulighet til å opprettholde økonomisk og politisk innflytelse i det Russland oppfatter som sin legitime innflytelsessfære.

Dagens energiavhengighet er delvis en arv fra sovjettiden, da unionsrepublikkenes energisystemer var integrert i et felles hele, delvis et resultat av strategiske russiske oppkjøp etter 1991. Kreml har i dag gjennom sin kontroll med den russiske energisektoren – og sin vilje til å bruke energiavhengigheten som et maktmiddel – dermed mulighet til å presse tidligere sovjetrepublikker til politiske konsesjoner (Larsson 2006:13). Dette har først og fremst rammet SUS-land, især Hviterussland, Ukraina, Moldova og Georgia, men også EU-land har indirekte fått merke konsekvensene av russiske leveringsstopp. Gassavstenging, eller trusler om dette, samt politisk styrt prissubsidiering er virkemidler som har gjort at den russiske gassmonopolisten Gazprom i dag fremstår som Kremles forlengede arm.

Også i de tilfeller hvor tidligere sovjetrepublikker er netto eksportører av energi, har Russland utnyttet sin markedsmakt i den forstand at landet kontrollerer viktige transittruter. Kasakhstan er for eksempel en konkurrent til Russland på de samme oljemarkedene, men avhengig av transport gjennom russiske rørledninger – noe som gir Russland mulighet til å begrense kasakhisk eksportvolum (Dodsworth *et al.* 2002: 23). Det samme var tilfelle for Aserbajdsjan inntil åpningen av BTC-ledningen fra Baku via Tbilisi til Ceyhan i Tyrkia i 2005.

En annen innfallsvinkel til studiet av økonomifiseringstrenden i russisk utenrikspolitikk er å se på aktiviteten til russiske selskaper i utlandet og i hvilken grad denne sammenfaller med målene for russisk utenrikspolitikk (jf. Vahtra & Liuhto 2004a). Russisk øko-

4 Delvis som en arv fra sovjettiden, delvis som et resultat av nye migrasjonsstrømmer etter 1991 forbundet med økonomiske forhold, er det store grupper med arbeidsmigranter fra SUS-landene i Russland. Disse migrantene yter et viktig bidrag til sosial stabilitet i sine respektive hjemland på grunn av pengene de sender hjem (Jakuba 2007). Da russiske myndigheter høsten 2006 i forbindelse med en diplomatisk konflikt med Georgia begynte å deportere georgiske gjestearbeidere og la hindringer for pengeoverføringer til Georgia, var dette således et kraftig virkemiddel med potensielt store implikasjoner for Georgias sosiale og politiske stabilitet. Det samme gjelder det russiske importforbudet mot georgisk vin og mineralvann, to av Georgias primære eksportartikler til det russiske markedet.

nomi fremstår som relativt sterk sammenlignet med mange andre SUS-land. Dette har bidratt til å gi Russland en viktig posisjon som investor i disse landene, land som av ulike årsaker fremstår som mindre attraktive for øvrige internasjonale investorer. Ifølge Peeter Vahtra (2005: 8) har de russiske investeringene antatt en stadig mer strategisk karakter idet russiske selskaper har kjøpt betydelige andeler i nabolandenes energi-, metall- og kommunikasjonssektorer. Tendensen går i retning av at russiske selskaper fremstår som dominante aktører i SUS-markedene (*ibid.*: 9). Og det er særlig i slike strategisk viktige sektorer det er vanlig at statskontrollerte selskaper sikrer politisk innflytelse for Russland gjennom at politiske mål settes høyere enn økonomisk rasjonalitet (Vahtra & Liuhto 2004a: 18, figur 1). Den statlige gassgiganten Gazprom og oljeselskapet Rosneft nevnes ofte som eksempler på selskaper som driver med politisk motivert ekspansjon i SUS-området.

Jeg har her valgt å følge sistnevnte innfallsvinkel for å studere økonomifiseringstrenden og den aserbajdsjanske responsen på denne. I det videre skal jeg presentere resultatene av en casestudie av hvordan den aserbajdsjanske eliten oppfatter virksomheten til de to russiske energiselskapene Lukoil og RAO UES i Aserbajdsjan.⁵ De to selskapene er valgt ut på grunn av deres vilje og evne til å opptre som verktøy for russisk utenrikspolitikk, selv om det er ulik grad av statlig kontroll med de to. Men først kan det være på sin plass med en kort gjennomgang av det bilaterale forholdet mellom Aserbajdsjan og Russland slik det har utviklet seg etter 1991 – med et særlig fokus på energispørsmål.

Aserbajdsjans forhold til Russland

Aserbajdsjan erklærte seg uavhengig 30. august 1991. Et viktig spørsmål på dagsordenen var hvordan landet heretter skulle forholde seg til den tidligere «kolonimakten» Russland. Etter at den nasjonalistisk orienterte folkefrontslederen Abulfaz Elçibey ble valgt til president våren 1992, ble Russland oppfattet som hovedtrusselen mot aserbajdsjansk suverenitet og som et symbol på fortidens hege-moni, dominans og autoritære system (Ergun 2003: 645–47). Dette

5 Casestudiene bygger i stor grad på en rekke intervjuer gjennomført i Baku i desember 2006. For å få belyst spørsmålet om Aserbajdsjans forhold til Russland fra ulike synsvinkler spenner utvalget av informanter fra NGO-aktører, journalister og analytikere til et parlamentsmedlem fra opposisjonen og landets viseutenriksminister. Noen av informantene ble i tillegg valgt ut på grunn av sin tidligere tilknytning til det aserbajdsjanske regimet – det gjelder både enkelte sentrale aktører under Folkefrontens regjeringstid (1992–93) og avhoppere fra Aliyev-regimets apparat.

resulterte i en anti-russisk linje der Aserbajdsjan som den første av de tidligere sovjetrepublikkene klarte å kvitte seg med de tidligere sovjetiske, nå russiskkontrollerte troppene som hadde vært forlagt på de nå selvstendige statenes territorium.

Et ytterligere kompliserende element i forholdet til Russland var konflikten i Nagorno-Karabakh. På det tidspunkt Aserbajdsjan løsrev seg fra Sovjetunionen, var Aserbajdsjan trukket inn i en blodig konflikt med nabolandet Armenia om herredømmet over Nagorno-Karabakh. Fra aserbajdsjansk side ble Russland oppfattet som en part i konflikten i den forstand at man mente at russiske (dvs. tidligere sovjetiske) styrker deltok på armensk side (Waal 2003: 202).⁶ Også etter at det ble inngått en våpenhvile i 1994, har denne skepsisen til russiske motiver bidratt til å vanskeliggjøre fredsforhandlingsprosessen⁷ og skapt problemer for det bilaterale forholdet.

Den anti-russiske linjen under president Elçibey gjorde at det var utelukket med russisk deltakelse i konsortiet som skulle utvinne oljen fra det store Azeri-Chirag-Gunashli-feltet (ACG). Elçibey satt imidlertid ikke lenger enn et knapt år. I forbindelse med et mislykket kuppforsøk i juni 1993 flyktet Elçibey fra Baku og ble erstattet av den tidligere førstesekretæren i det aserbajdsjanske kommunistparitet, Heydar Aliyev. Under Aliyev ble den ideologisk funderte utenrikspolitikken erstattet av en bevisst balansering og utnyttning av motsetningene mellom stormaktene som konkurrerte om innflytelse i regionen. Gjennom å knytte ulike aktører sammen gjennom deltakelse i ulike oljeavtaler forsøkte Aliyev å skape en felles interesse i å løse konflikten om Nagorno-Karabakh. Han søkte også balanse mellom utenlandske selskaper for å unngå aserbajdsjansk avhengighet av ett bestemt land (Alieva 2000: 24). Slik ble det blant annet åpnet for russiske Lukoils deltakelse i Azerbaijan International Operating Company (AIOC), konsortiet som i 1994 fikk tilslaget på «århundrets kontrakt» om utvinning av oljen fra ACG. Denne utenrikspolitiske linjen har blitt videreført også under nåværende president İlham Aliyev, som overtok makten etter sin far i 2003.

Aserbajdsjan er i besittelse av betydelige energiresurser. Landet

6 Russiske og armenske aktører bestrider derimot at Russland utelukkende støttet armensk side under krigen.

7 Russland er (sammen med Frankrike og USA) medformann i den såkalte Minsk-gruppen som har ansvar for å lede fredsforhandlingene i tilknytning til Nagorno-Karabakh-konflikten. Aserbajdsjan oppfatter Russland som en støttespiller for Armenia, og dermed ikke en nøytral part i forhandlingene.

er nettoeksportør av olje og har i tillegg store gassressurser. Dette er ikke spesielt for Aserbajdsjan, men blant de tidligere sovjetrepublikkene skiller landet seg ut ved at det har adgang til eksport av disse ressursene uavhengig av Russland. Denne markedsadgangen er sikret gjennom byggingen av den tidligere omtalte BTC-rørledningen som transporterer olje fra Baku via Tbilisi til Ceyhan i Tyrkia, samt South Caucasus Pipeline (SCP), som frakter gass langs tilnærmet samme trasé til Erzurum i Tyrkia (inntil BTC og SPC sto ferdig, hadde også Aserbajdsjan vært avhengig av transitt via Russland).⁸ Dette, sammen med det faktum at BTC var det dyreste av alle de ulike eksportalternativene for aserbajdsjansk olje, gjør at BTC blir oppfattet som et *politisk* prosjekt fremfor noe annet (Noreng 2000: 169). Den aserbajdsjanske petroleumseksporten har ført til en eventyrlig økonomisk vekst de seneste årene: I 2006 vokste landets BNP med 34,5 %, og det er anslått at BNP vil dobles fra 2006 til 2010 (CIA 2007).

RAO UES og Lukoil i Aserbajdsjan

Som nevnt er RAO UES og Lukoil valgt ut som eksempler på en gruppe russiske energiselskaper med nære bånd til Kreml. Den viktigste kontrollen med RAO UES utøves gjennom den russiske statens eierandel på 52 % og gjennom myndighetsrepresentantene i selskapets styre. RAO UES har som mål å integrere de ulike strømmnettverkene i det tidligere Sovjetunionen til et felles, synkronisert system (Ismailzade 2006: 39), og selskapet har oppnådd en sterk posisjon i flere SUS-land gjennom tunge investeringer. Dette har i sin tur gitt grobunn for bekymringer om energisikkerheten i disse landene (Vahtra & Liuhto 2004a: 8), idet man oppfatter det som om selskapet gjennom sine oppkjøp har opptrådt som agent for den russiske stat, og at Russland derigjennom har fått et potensielt maktmiddel.⁹

Lukoil er på sin side privateid og har ikke myndighetsrepresentanter i styret. Det er altså ikke snakk om den samme grad av kontroll som med RAO UES. Selskapet blir allikevel beskrevet som et som ofte tilpasser sin utenlandsaktivitet til russiske myndigheters offisielle politiske linje (Vahtra & Liuhto 2004a: 17).

8 For å være helt korrekt var den første rørledningen som brøt det russiske rørledningsmonopolet ikke BTC, men Western Route Export Pipeline (WREP) fra Baku til Supsa i Georgia. Denne ledningen er dimensjonert til kun å transportere den første «tidlige oljen» fra ACG-feltet og har en kapasitet på 15 % av hva BTC har.

9 Styreformannen i RAO UES er Anatolij Tsjubajs, den tidligere reformpolitikeren som i 2003 tok til orde for at Russland skulle innføre et «liberalt imperium» basert på økonomisk makt i den postsovjetske interessesfæren.

RAO UES og Lukoil representerer med andre ord ulike typer selskaper med hensyn til grad av politisering av utenlandsaktivitet. De er også ulike i den forstand at Lukoil etter å ha operert i det aserbajdsjanske markedet siden 1994, i 2002 trakk seg ut av Aserbajdsjan, mens RAO UES i dag prøver å komme inn på eiersiden i Aserbajdsjan gjennom en overtakelse av elektrisitetssettet på Absheron-halvøya (denne omfatter både hovedstaden Baku og Aserbajdsjans tredje største by, Sumgait).

Lukoil i Aserbajdsjan

I forbindelse med forhandlingene om operatørskap og eierandeler i oljefeltet ACG hadde, som nevnt over, Aserbajdsjans første demokratisk valgte president Abulfaz Elçibey utelukket deltakelse av russiske oljeselskaper. Da Heydar Aliyev kom til makten, ble det imidlertid innledet nye forhandlinger, og 10 % av «århundrets kontrakt» ble overdratt til Lukoil. Denne andelen ble trukket ut av det aserbajdsjanske statsoljeselskapet SOCARs eierandel i prosjektet. Sett med aserbajdsjanske øyne var dette en betydelig konsesjon til Russland (Ismailzade 2006: 10).

Mine informanter i Baku hadde ulike forklaringer på hvorfor Lukoil nå ble sluppet inn i Aserbajdsjan. Særlig ble politiske årsaker trukket frem. Sabit Bagirov, som var sjef for SOCAR fra 1992–93, mente at Heydar Aliyev hadde blitt lovet russisk hjelp til å finne en løsning på Nagorno-Karabakh-konflikten mot at Lukoil fikk en andel i prosjektet.¹⁰ Andre informanter var enige i at tildelingen var politisk motivert, men så det mer som et spørsmål om balansering: Lukoil ble tatt inn for å danne en motvekt til British Petroleum og Amoco.¹¹ Det kan også ha vært en kombinasjon av disse faktorene. Som jeg tidligere har vært inne på, brukte president Heydar Aliyev fordelingen av oljekontraktene til å drive «oljediplomati» for å knytte strategiske partners interesser til regionens utvikling (Alieva 2000: 24), inkludert en fredsløsning for Nagorno-Karabakh.

Det var også flere informanter som trakk frem som viktig at direktøren i Lukoil, Vagit Alekperov, er etnisk aserbajdsjaner.¹² Dette ble delvis brukt som forklaring på selskapets suksess i Aserbajdsjan, uten at noen kunne si noe konkret om *hvordan* dette hadde betydning. Denne

10 Intervju i Baku, desember 2006. Bagirov var sjef for SOCAR under Folkefrontens regjeringstid.

11 Intervju med NGO-representant og analytiker i Baku, desember 2006.

12 Dette ble trukket frem i flere intervjuer med NGO-representanter og analytikere i Baku, desember 2006.

typen personfokuserte analyser synes i det hele tatt å være fremtredende i Aserbajdsjan, noe som antakelig har sammenheng med at næringsliv og politikk er svært lite transparent. En argumentasjon som går på at Alekperovs etniske bakgrunn skulle ha noen som helst selvstendig forklarende kraft er uansett svært vanskelig å forholde seg til.

I november 2002 solgte Lukoil seg ut av AIOC for 1,25 milliarder USD. I den aserbajdsjanske eliten ble dette oppfattet å ha politiske årsaker og være knyttet til Russlands motstand mot byggingen av BTC-rørledningen. Lukoil hadde tidligere uttrykt interesse for å delta i utviklingen av BTC, men dersom rørledningen ble realisert, ville den undergrave det russiske transportmonopolet på olje fra Kaspiahavet. Etter press fra russiske myndigheter trakk Lukoil seg derfor først fra BTC og deretter fra AIOC (Socor 2002). På samme måte som informantene mine så politiske årsaker til at Lukoil gikk inn i Aserbajdsjan, fikk også det at de solgte seg ut en politisk fortolkning:

Jeg tror det var politiske årsaker til at Lukoil solgte sin andel. BTC-byggingen var ikke bra for Russland som da mistet sitt transportmonopol på aserbajdsjansk olje. Russland så BTC som et politisk prosjekt rettet mot dem, og ikke som et kommersielt prosjekt. For Lukoil betydde dette at de av politiske årsaker måtte selge sin andel av kontrakten i og med at det var mot russisk offisiell politikk å transportere olje via BTC. Lukoil måtte følge dette.¹³

Lukoils andel av ACG ble solgt til japanske INPEX. Fariz Ismailzade spekulerer rundt muligheten for at salget kunne ha forbindelse med Russlands pågående forhandlinger med Japan om Kurilene – at salget var tenkt å blidgjøre Japan, selv om han konkluderer med at «Lukoil ikke ville ha solgt sin strategiske interesse i Aserbajdsjan for å tilfredsstille Kremles agenda» (Ismailzade 2006: 25). Det kan diskuteres hvorvidt Ismailzade overvurderer selskapets uavhengighet av Kreml (eller undervurderer Kremles evne til å få russiske selskaper til å opptre i overensstemmelse med russisk utenrikspolitisk agenda). En mulig årsak til at Lukoil solgte seg ut er også at selskapet i forbindelse med en revurdering av sine aktiviteter så at det trengte sterkere støtte fra Kreml. I juli 2002 hadde det for eksempel blitt klart at Lukoil ikke fikk konsesjon på den russiske delen av Kurmangazy-feltet i Kaspiahavet, som etter en avtale mellom Kasakhstan og Russland skulle utvinnes i fellesskap.¹⁴

13 Intervjuet i Baku, desember 2006.

14 Dette gassfeltet ligger på grensen mellom de to landenes soner av Kaspiahavet, og Lukoil

Lukoil er ikke helt ute av Aserbajdsjan. Gjennom LukAgip eier Lukoil sammen med italienske Agip fortsatt en andel på 10 % av Shah Deniz-gassfeltet. Denne andelen oppfattes imidlertid ikke som viktig nok til å ha en selvstendig politisk betydning, og dette er kanskje årsaken til at Lukoil har fått beholde den. Dette inntrykket bekreftes av mine informanter, som mente at Lukoil i politisk henseende var ute av Aserbajdsjan. Dette kan også tyde på at eierandeler eller tilstedeværelse i seg selv ikke nødvendigvis betyr noe politisk, men at det er de politiske konnotasjonene som knytter seg til enkelte prosjekter som gir selskapets tilstedeværelse en politisk betydning.

RAO UES inn i Aserbajdsjan?

Enkelte av informantene mine ga uttrykk for at Aserbajdsjan trengte å ta inn et nytt russisk selskap etter at Lukoil solgte seg ut; et strategisk viktig selskap som kunne sørge for at russerne følte de fortsatt hadde en viss innflytelse. RAO UES var det selskap som ble nevnt i denne forbindelse. Her kommer tanken om balansering nok en gang tydelig frem. RAO UES fremstår som et strategisk viktig selskap som kan veie opp for Russlands angivelige tap av innflytelse etter at Lukoil solgte seg ut av AIOC.

Spekulasjonene om at RAO UES prøvde å komme seg inn i Aserbajdsjan, skjøt fart etter en periode med ustabilitet og utskiftninger av driftsselskapene for energinettet på Absheron-halvøya. Bakteppet utgjøres av president Putins statsbesøk i Aserbajdsjan i februar 2006 og korrupsjonsanklagene som ble reist mot det tyrkiske energiselskapet Barmek og den aserbajdsjanske ministeren for handel og økonomisk utvikling, Farhad Aliyev.

I 2002 hadde energinettverket på Absheron-halvøya blitt overtatt av tyrkiske Barmek. Siemens hadde egentlig vunnet anbudsrunden, men trakk seg uten nærmere forklaring. Flere av informantene mente at dette hadde sammenheng med korrupsjon – at Siemens ble forsøkt avkrevd bestikkelser som selskapet ikke ønsket å betale.¹⁵ Det ble dermed Barmek som fikk kontrakten. Noen informanter mener at dette var fordi selskapet var villig til å betale de bestikkelsene som skulle til, andre at det var et politisk spørsmål som

hadde drevet en intens lobbyvirksomhet for å få en andel i dette prosjektet. Det ble imidlertid det statlige oljeselskapet Rosneft som fikk den russiske delen av Kurmangazy-kontrakten.

15 Intervju med NGO-representanter, analytikere og tidligere regimeaktører i Baku, desember 2006.

ble avgjort på høyeste nivå mellom daværende tyrkisk president Süleyman Demirel og president Heydar Aliyev.¹⁶

Barmeks engasjement ble imidlertid ingen suksess. I mars 2006 ble selskapets direktør i Aserbajdsjan, Huseyn Arabul, beskyldt for bestikkelser og misligholdelse av kontraktsforpliktelser. Tiltalen omfattet etter hvert også anklager mot Barmek om skatteunndragelser og underslag av statlig eiendom. Arabul svarte med å beskyldte aserbajdsjanske myndigheter for å ville presse selskapet ut av landet. Og denne taktikken virket. Tre måneder etter anklagene at først ble kjent, så selskapet seg nødt til å avslutte sin virksomhet i Aserbajdsjan.

Saken mot Barmek har blitt satt i sammenheng med korrupsjonstiltalen mot Farhad Aliyev idet Barmek av enkelte ble oppfattet som et av Aliyevs klientselskaper. Aliyev (som ikke er i slekt med presidenten) var som nevnt minister for handel og økonomisk utvikling. I november 2005 ble han, sammen med sin bror Rafiq Aliyev, sjef for det aserbajdsjanske oljeselskapet Azpetrol, og to andre ministre arrestert og tiltalt for å planlegge statskupp.¹⁷

Anklagene om statskupp synes imidlertid ikke å ha noen rot i virkeligheten. I mine intervjuer i Baku kom det frem at Farhad Aliyev hadde kontakt med flere ulike miljøer, deriblant opposisjonelle, for å kunne spille på ulike krefter i reformarbeidet. Denne kontakten med opposisjonen har så blitt brukt mot ham. At Aliyev var korrupt er ikke usannsynlig – skal man tro pessimistene, vil det være mulig å ta alle på et visst nivå med en fot innenfor regimet for korrupsjon. Det som tillegges betydning i tolkninger av forholdene innad i regimet er derfor hvem som faktisk *blir* tiltalt og dømt. Korrupsjonsanklager fungerer med andre ord som et middel i interne maktkamper i landet (Kjærnet 2006: 9). Heydar Babayev, som ble utpekt til ny minister for økonomisk utvikling, hadde lenge ligget i strid med Farhad Aliyev, og arrestasjonen ble derfor tolket som en kulminasjon av en lengre kamp mellom ulike oligarker (Ismayilov 2005). En annen av Farhad Aliyevs motstandere var Kemaladdin Heydarov, sjefen for tollmyndighetene. Farhad Aliyev hadde kontroll med sement- og aluminiumsproduksjon, elektrisitetsdistribusjon og telekommunikasjon. Heydarov kontrollerte på sin side banker, deler av byggebransjen, fiskerisektoren og deler av mobilmarkedet. Som minister hadde Aliyev forsøkt å reformere

16 Intervju med analytiker og tidligere regimeaktør i Folkefronten i Baku, desember 2006.

17 I november 2007 ble Farhad Aliyev idømt 10 års fengselsstraff for korrupsjon.

antimonopollovgivningen, noe som i praksis ble sett som et angrep på Heydarov. Etter Aliyevs arrestasjon anses Heydarovs makt nå å stå uimotsagt innen regimet (*ibid.*).

Blant mine informanter hersket det ulike oppfatninger om sammenhengen mellom sakene mot Barmek og Farhad Aliyev. Én analytiker oppfattet ikke Farhad Aliyev som en person med tilstrekkelig uavhengig stilling innen regimet til å ha egne klienter:

Det er utvilsomt en sammenheng mellom Barmek og Farhad Aliyev-saken. Farhad var ikke en selvstendig figur i regimet. Aserbajdsjan har statlig oligarki. Barmek betalte ikke til Farhad Aliyev. Kommisjonen gikk til Farhad Aliyev, men bestikkelsene gikk til et høyere nivå fordi avtalen ble inngått mellom Demirel og Heydar Aliyev. Barmek var sånn sett en klient av de høyere styresmakter. Farhad Aliyev hadde som sådan ikke egne klienter.¹⁸

Det ligger i sakens natur at håndfaste bevis ikke finnes og at utsagnet vanskelig kan etterprøves. Ifølge en informant i Transparency Azerbaijan var den direkte årsaken til at Barmek ble ryddet av veien at det skulle ryddes plass for RAO UES: «Det er et behov for et sterkt russisk selskap etter at Lukoil ikke er her lenger.»¹⁹ Ifølge denne informanten var Barmek et lett offer på grunn av sitt dårlige omdømme i Aserbajdsjan etter at mange kunder hadde fått problemer med dem. Informanten trodde imidlertid ikke at Barmek-saken hadde en sammenheng med tiltalen mot Farhad Aliyev:

Jeg har personlig ikke tro på at dette hadde en sammenheng med Farhad Aliyev-saken. Han hadde en forbindelse til alle selskaper som hadde etablert seg under hans tid som minister. [Barmek] var ikke de eneste klientene til Farhad Aliyev. Ikke alle ble sparket ut. *Noen* måtte bli sparket ut for å gi plass til russerne.²⁰

Det var imidlertid flere virksomheter med bånd til Farhad Aliyev som fikk problemer etter arrestasjonen, blant annet tv-stasjonen ANS, som ble stengt i to uker i november 2006.²¹ På grunn av de tette koblingene mellom politikk og næringsliv i Aserbajdsjan er

18 Intervju med analytiker og tidligere regimeaktør i Folkefronten i Baku, desember 2006.

19 Intervju med lokal ansatt i Transparency Azerbaijan i Baku, desember 2006.

20 *Ibid.*

21 ANS TV støttet Farhad Aliyevs antimonopolkampanjer. Tv-stasjonen ble også upopulær hos regimet for sin dekning av parlamentsvalget i 2005 da den ga mye sendetid til opposisjonen.

det ifølge en av mine informanter sannsynlig at flere virksomheter vil kollapse uansett hvilken minister som skulle bli fjernet.²²

En serie av tilfældigheter?

Barmek-saken reiser to spørsmål: Ble Barmek presset ut som en følge av maktkamp mellom aserbajdsjanske oligarker, eller var det også et spørsmål om å erstatte et tyrkisk selskap med et russisk, dvs. en kamp om Aserbajdsjans utenrikspolitiske linje? Har det med andre ord vært en del av en større plan, eller er det et resultat av en rekke tilfældigheter? Med graden av myndighetskontroll med domstolsapparatet er det ikke utenkelig at begge sakene kan ha vært initiert av myndighetene. En slik plan trenger ikke nødvendigvis å være uttalt: I et politisk regime som det vi finner i Aserbajdsjan, er de ulike aktørene vant til å lese mellom linjene og orientere seg etter det som til enhver tid synes å være lederskapets vilje. Et sterkt argument for å se sakene mot Barmek og Farhad Aliyev i sammenheng er dermed president Ilham Aliyevs uttalelser i et intervju med nettavisen *day.az*, hvor han kritiserer Barmek for å ha gjort strømmettene i Baku og Sumgait uskikket til bruk:

Fotoopptakene og det materialet som har blitt presentert for meg har skuffet meg dypt. Over lang tid har ikke virksomheten som Barmek har drevet og som ble *støttet av noen tidligere embetsmenn*, gitt noe som helst positivt resultat. De har ikke gjort noen som helst investeringer, forpliktelsene Barmek påtok seg har de ikke oppfylt, og resultatet er at våre distribusjonsnettverk har blitt helt ubrukelige.²³

Det er vanskelig å tolke presidenten annerledes enn at han sikter til Farhad Aliyev når han snakker om tidligere embetsmenn som støttet Barmeks virksomhet. At Barmek senere ble kastet ut behøver ikke nødvendigvis å være knyttet til forbindelsene med den tidligere ministeren, men samtidig sto Barmek lagelig til i den forstand at det hadde mistet sin beskytter i den indre politiske krets.

Så er spørsmålet om dette utelukkende var en kamp mellom oligarker om markedsandeler og inntekter, eller om det også kan knyttes til en kamp om landets utenrikspolitikk. Med andre ord: Ble Barmek fjernet som representant for tyrkisk innflytelse og

22 Intervju med økonomisk analytiker, tidligere rådgiver i det aserbajdsjanske finansdepartementet i Baku, desember 2006.

23 Aliyev-sitatet er hentet fra artikkelen «Il'ham Aliyev...» (2006) (min uth.).

RAO UES hilst velkommen først og fremst i egenskap av å være et russisk selskap med politiske forbindelser?

Det fremgikk klart av intervjuene mine at de politiske implikasjonene av tilstedeværelsen av russiske selskaper ble tillagt betydning, og dette gjaldt på flere plan. For det første gjaldt det hensynet til balansering av landets utenrikspolitikk, hvor flere mente at det var viktig å tilgodese Russland med minst ett strategisk viktig selskap. En økonomisk analytiker som tidligere var rådgiver i Aliyev-regimet, mente imidlertid det stikk motsatte: «Det vil ikke være lurt å ta inn RAO UES. Jeg håper aserbajdsjanske myndigheter viser seg smarte nok til ikke å gjøre det.»²⁴ Han begrunnet dette med det andre momentet som synes å ligge klart i dagen når det gjelder russiske selskapers tilstedeværelse, nemlig hensynet til Aserbajdsjans mulighet til å manøvrere uavhengig. En annen informant sluttet seg til dette: «Det vil være dumt av Aserbajdsjan å gi elektrisitetsnettverket til RAO UES, men enda dummere å gi energiproduksjonen til Russland slik Armenia har gjort.»²⁵

Ved å gi det russiske selskapet kontroll med energinettet vil Aserbajdsjan gi Russland et potensielt pressmiddel som kan aktiveres dersom landet skulle handle i strid med Russlands interesser. Slike pressmidler har Russland vist seg mer enn villig til å bruke overfor andre land i sin egendefinerte innflytelsessfære. Et rent maktbalanseperspektiv taler med andre ord for russiske selskapers innpass i Aserbajdsjan, mens hensynet til aserbajdsjansk uavhengighet taler mot.

Uten tilgang til det høyeste nivået av aserbajdsjanske beslutningstakere er det vanskelig å si om dette er hensyn som virkelig tas i betraktning ved inngåelse av kontrakter. Ut fra det vi vet om de tette forbindelsene mellom politikk og økonomi i Aserbajdsjan, er det ikke utenkelig, men det er også mulig at noen av informantene overvurderer graden av politisk kontroll. Uansett går det klart frem av intervjumaterialet at økonomisk aktivitet tillegges politisk betydning i forholdet mellom Aserbajdsjan og Russland. Den russiske økonomifiserte utenrikspolitikken har altså sitt motstykke i en aserbajdsjansk oppfatning av de politiske implikasjonene av selskapenes aktiviteter. Aserbajdsjans sammenblanding av økonomi og politikk er kjent terreng for russiske aktører, og den felles forståelsen av den politiske betydningen av økonomisk aktivitet er noe som antakelig gjør russiske selskaper mer compatible med aserbajdsjanske standarder enn hva vestlige er.

24 Intervju med økonomisk analytiker, tidligere rådgiver i det aserbajdsjanske finansdepartementet i Baku, desember 2006.

25 Intervju med analytiker i Baku, desember 2006.

Aserbajdsjans russlandsstrategi og regionale rolle

Hvis vi beveger oss fra den konkrete casestudien til å se nærmere på Aserbajdsjans russlandsstrategi, blir det klart at også Aserbajdsjan er seg bevisst den makt som ligger i besittelsen av energiresurser. Hvor viktig energiavhengighet er, fremgår klart av måten Aserbajdsjan har brukt sine energiresurser til å befeste sin posisjon som en selvstendig aktør i Sør-Kaukasus.

Mangelen på russiske sanksjonsmuligheter i form av transittblokkade gir Aserbajdsjan muligheten til å forfølge en mer uavhengig utenrikspolitisk linje. Som selvforsynt med olje og gass, er heller ikke russisk stans i gassleveranser noe Aserbajdsjan behøver å frykte. Da Gazprom høsten 2006 foreslo en kraftig prisøkning på gassen selskapet eksporterte til Aserbajdsjan, kunne aserbajdsjanske myndigheter rett og slett svare med å slutte å importere. Aserbajdsjan har også trådt støttende til overfor naboen Georgia i forbindelse med sistnevntes gassfeide med Russland i 2006 – og kommet ustraffet fra det (se under).²⁶ Til tross for at Russland dermed ikke har mulighet til å bruke «energivåpenet» direkte mot Aserbajdsjan, har nok allikevel russisk fremferd mot andre land i regionen hatt en viss avskrekkende effekt. Særlig ble Russlands politikk overfor Georgia trukket frem av mine informanter. For Aserbajdsjan har konflikten mellom Russland og Georgia stått som et klart eksempel på hva slags konsekvenser energiavhengighet kan få om man ikke fører en russiskvennlig politikk.

Mens Aserbajdsjan er selvforsynt med olje og gass etter at Shah Deniz-gassfeltet ble satt i drift i desember 2006, er Georgia avhengig av import av både strøm, gass og olje. 2006 var et konfliktfylt år i forholdet mellom Georgia og Russland, og fra russisk side satte både økonomiske sanksjoner (stans i import av georgisk vin og mineralvann), energipriser, samt et uttalt russisk ønske om regimeskifte i Tbilisi sitt preg på det bilaterale forholdet. Georgisk side bidro til konfrontasjonen med hardkjør i forbindelse med en spionskandale og blokkering av russisk WTO-medlemskap. I forbindelse med den årlige reforhandlingen av prisen på gassleveransene kunngjorde Gazprom høsten 2006 at Georgia (i likhet med Aserbajdsjan) fra januar 2007 skulle betale 235 USD per 1000 kubikkmeter gass, dvs. mer enn en dobling av 2006-prisen på 110 USD.

Aserbajdsjan svarte ikke bare med å slutte å importere gass fra

26 Aserbajdsjan hadde mulighet til å velge mellom å fortsette å importere gass til eget bruk fra Russland for å eksportere gass fra Shah Deniz til vestlige markeder, eller å dekke eget forbruk med gass fra Shah Deniz og utsette eksporten av gassen. Aserbajdsjan har sånn sett tatt kostnaden med å gå glipp av inntekter fra gasseksport.

Russland, men tilbød også Georgia gass for 120 USD per 1000 kubikkmeter, og hjalp dermed naboen ut av en akutt økonomisk krise.²⁷ Aserbajdsjan måtte i denne beslutningen balansere mellom å opprettholde et godt forhold til Georgia, som er viktig for Aserbajdsjan på grunn av oljetransitten gjennom BTC og WREP, og å pleie forholdet til Russland, som er viktig med hensyn til å få en løsning på konflikten om Nagorno-Karabakh. At Aserbajdsjan valgte å støtte Georgia gjennom krisen, illustrerer det nye handlingsrommet aserbajdsjanske myndigheter har fått etter at de har redusert transittavhengigheten. Men i tråd med Bakus vektlegging av å balansere ulike interesser har president İlham Aliyev og aserbajdsjanske myndigheter allikevel valgt en forsonende tone. For å sitere viseutenriksminister Mahmud Mamed-Guliyev:

For det første er Aserbajdsjans politikk å opprettholde gode naboforhold med alle land som grenser til Aserbajdsjan. Russland grenser til Aserbajdsjan, og Russland er et stort land. For det andre har Aserbajdsjan i mange år – to århundrer – vært en del av det russiske imperiet eller Sovjetunionen, og det er fortsatt mange forbindelser i kulturlivet, utdanningssektoren og så videre. Vi har et godt forhold til Russland.²⁸

Aserbajdsjans gasseksport til Georgia har vist Aserbajdsjans vilje og evne til å bruke petroleumsressursene til å skape seg en egen, uavhengig rolle som regional aktør. Men samtidig viser balansen mellom russiske og georgiske interesser politisk smidighet. Forsiktigheten i den aserbajdsjanske retorikken vis-à-vis Russland har vært viktig for å unngå unødige konfrontasjoner.

Aserbajdsjanske energiinteresser og -ambisjoner kan imidlertid raskt komme i konflikt med russiske planer for energitransitt også utover BTC, SCP og leveransene til Georgia. Man har for eksempel diskutert muligheten for å trekke en rørledning over Kaspiahavet som kunne forsyne BTC med sentralasiatisk olje etter at aserbajdsjansk produksjon er på vei ned. Dette forslaget står i sterk konflikt med Moskvas ønske om monopol på transitt av Sentral-Asias energiressurser til et vestlig marked. Skulle en slik rørledning over

27 Aserbajdsjan kan dermed sies å ha overtatt den statlige subsidieringen av Georgia fra Russland med de implikasjoner dette måtte ha for politisk innflytelse.

28 Intervju med viseutenriksminister Mahmud Mamed-Guliyev i Baku, desember 2006. På tidspunktet for intervjuet var feiden mellom Georgia og Russland høyaktuell siden både Georgia og Aserbajdsjan sto midt oppe i forhandlinger med Gazprom om gassprisen for 2007. Det er mulig at dette er årsaken til viseministerens diplomatiske formuleringer. Bare uker senere ble det klart at Aserbajdsjan ville slutte å importere gass fra Russland og hjelpe Georgia ut av den vanskelige situasjonen ved å selge gass.

Kaspihavet allikevel bli en realitet, er det samtidig ikke utenkelig at også Aserbajdsjan, på samme måte som Russland, vil bruke kontroll med markedsadgang for andre lands petroleumsressurser som et politisk maktmiddel.

Til slutt er det verdt å understreke at Russland til tross for sine svekkede økonomiske sanksjonsmuligheter vis-à-vis Aserbajdsjan fortsatt sitter på et par viktige kort. For det første den store aserbajdsjanske diasporaen som jobber i Russland og sender penger til slektninger og familie i hjemlandet. Rikdommen i Aserbajdsjan er skjevt fordelt, og en betydelig del av befolkningen lever på inntekter som ligger under den offisielle fattigdomsgrensen. Bidragene fra arbeidsmigranter i Russland har derfor vært viktig for å avhjelpe Aserbajdsjans fattigdomsproblemer og derigjennom også for sosial stabilitet. Innføringen av nye og strengere russiske immigrasjonslover i april 2007 har foreløpig ikke påvirket denne situasjonen, men dersom det skulle komme til en konflikt mellom Russland og Aserbajdsjan, kan dette fort få samme konsekvenser for den aserbajdsjanske diasporaen som for den georgiske etter spionskandalen i 2006.

Det andre trumfkortet Moskva sitter med er forhandlingene om en løsning av konflikten i Nagorno-Karabakh. Flere av mine informanter så et klart dilemma for Aserbajdsjan i at veien til økonomisk fremgang ligger i Vesten, mens veien til konfliktløsning tilsynelatende går via Moskva. Dette innebærer et vanskelig valg – et valg mellom Nagorno-Karabakh, med all sin symboltyngde i aserbajdsjansk nasjonsbygging, og økonomisk vekst, med den betydning slik vekst har for regimets mulighet til å skape et bilde av stabilitet og fremgang.²⁹

En smak av egen medisin

Båndene mellom politiske og økonomiske eliter har vist seg å være tett sammenvevd i mange postsovjetiske stater. Dette er tydelig både gjennom Russlands bruk av økonomiske virkemidler for å nå utenrikspolitiske mål, og den klare oppfatningen i Aserbajdsjan av de politiske implikasjonene av utenlandske selskapers tilstedeværelse.

29 De seneste årene har aserbajdsjanske myndigheter investert store summer for å bygge opp forsvaret, men bruken av petroleumsinntekter på opprustning synes i større grad å være ment som hjemlig propaganda enn som en forberedelse til en militær gjenerobring av Nagorno-Karabakh (Ismayilov 2007). Satsingen på forsvaret styrker imidlertid inntrykket av at aserbajdsjanerne bevisst søker å gjøre seg mindre avhengig av en forhandlingsprosess som etter deres oppfatning hindres av Russlands deltakelse ved forhandlingsbordet.

Aserbajdsjan er ikke det eneste postsovjjetiske landet som deler Russlands forståelse av sammenhengen mellom økonomi og politikk. Aserbajdsjan har imidlertid med sin uavhengighet av Russland hva gjelder markedsadgang og sin oljesmurte økonomiske vekst, vist seg å være bedre rustet til å stå imot den russiske økonomifiseringstrenden enn de fleste andre. Nabostaten Georgia kan stå som eksempel på det motsatte. Russlands handlemåte overfor Georgia og andre tidligere sovjetrepublikker som er avhengige av russiske energileveranser eller -transitt, er imidlertid med på å forme Aserbajdsjans russlandsstrategi. Aserbajdsjan har fulgt Russlands energifeider tett, og det kan synes som om aserbajdsjanske myndigheter på bakgrunn av dette har valgt en strategi hvor man gir visse innrømmelser til Russland, men hvor man også balanserer gjennom å trekke inn andre stormakter og internasjonale selskaper for å sikre maksimalt handlingsrom og maksimering av egne interesser. Slik har Aserbajdsjan klart å bruke sammenblendingen av politikk og økonomi til sin egen fordel i forholdet til Russland – og latt Russland smake sin egen medisin.

Litteratur

- Alieva, Leila (2000) Foreign Policy Strategies and Leadership Assets in Post-Soviet South Caucasus. *Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies Working Paper Series* (<http://repositories.cdlib.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1011&context=iseees/bps>).
- CIA (2007) «Azerbaijan» i *The World Fact Book* (www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/aj.html).
- Dodsworth, John R., Paul H. Mathieu & Clinton R. Shiells (2002) Cross-border Issues in Energy Trade in the CIS Countries. *IMF Policy Discussion Paper* 02/13 (www.imf.org/external/pubs/ft/pdp/2002/pdp13.pdf).
- Ergun, Ayça (2003) International Challenges and Domestic Preferences in the Post-Soviet Political Transition of Azerbaijan. *Perspectives on Global Development and Technology* 2 (3–4): 635–57.
- Foreign Policy Concept of the Russian Federation* (2000) (www.fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/econcept.htm).
- «Il'ham Aliev: 'Kompanija Barmek privela v neprigodnost' elektroseti Baku i Sumgaita'» (2006) *day.az* 4. desember (www.day.az).
- Ismailzade, Fariz (2006) *Russian Energy Policy in Azerbaijan: A Comparative Study of the 1990s and the 2000s*. London: GMB Publishing.
- Ismayilov, Rovshan (2005) Azerbaijani Minister Fired, Allegedly Arrested for Coup Attempt. *EurasiaNet Eurasia Insight* (www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav101905a.shtml).
- Ismayilov, Rovshan (2007) Experts: Azerbaijan Military Build-up for Diplomatic, Domestic Advantage. *EurasiaNet Eurasia Insight* (www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav070307.shtml).
- Jakuba, Aleksandr (2007) Migranty kormjat SNG. *Rosbalt* 3. mai (www.rosbalt.ru).
- Kjærnet, Heidi (2006) *Bistandsbehovet til Aserbajdsjan sett i lys av landets økonomiske utvikling*. Upublisert semesteroppgave. Oslo: ILOS, Universitetet i Oslo.
- Kjærnet, Heidi (2007) *I stormaktens skygge: To russiske energiselskapers rolle i forholdet mellom Aserbajdsjan og Russland*. Masteroppgave. Oslo: ILOS, Universitetet i Oslo.
- Larsson, Robert L. (2006) *Russia's Energy Policy: Security Dimensions and Russia's Reliability as an Energy Supplier*. Stockholm: FOI.
- Lo, Bobo (2006) «Evolution or Regression? Russian Foreign Policy in Putin's Second Term» i Helge Blakkisrud (red.) *Toward a Post-Putin Russia*. Oslo: NUPI.
- Noreng, Øystein (2000) Rørledninger er storpolitikk. Det nye store spillet om oljen fra Kaukasus og Sentral-Asia. *Internasjonal politikk* 58 (2): 161–94.
- Socor, Vladimir (2002) You Can't Call this Pipeline a Pipedream Now. *Wall Street Journal Europe* 27. september.
- Vahtra, Peeter & Kari Liuhto (2004a) *Russian Corporations Abroad: Seeking Profits, Leverage or Refuge?* Turku: Pan-European Institute.
- Vahtra, Peeter & Kari Liuhto (2004b) *Expansion or Exodus? Foreign Operations of Russia's Largest Corporations*. Turku: Pan-European Institute.
- Vahtra, Peeter (2005) *Russian Investment in the CIS: Scope, Motivations and Leverage*. Turku: Pan-European Institute.
- Vahtra, Peeter (2006) *Expansion or Exodus? Trends and Developments in Foreign Investments of Russia's Largest Industrial Enterprises*. Turku: Pan-European Institute.
- Waal, Thomas de (2003) *Black Garden. Armenia and Azerbaijan through Peace and War*. New York, NY: New York University Press.

Verden på vrangen

En formalestetisk analyse av ikonets dybdeillusjoner

Fredrik Fabian Heffermehl
grafiker fra Kunsthøgskolen i Oslo, med studier i russisk språk og historie ved Universitetet i Oslo. Jobber som billedkunstner og frilansoversetter

«Adams skapelse» i Det sixtinske kapell: Et vitnesbyrd om den viktigste kulturrevolusjonen i Europas historie ligger mellom to pekefinger i en berøring som ikke finner sted. Renessansemennesket søker etter seg selv som et anatomisk vesen i et heliosentrisk solsystem. Adam strekker derfor hånden ut mot det guddommelige, som ikke er vesensforskjellig fra ham selv. De er begge representert i menneskekropper, Gud er til og med malt med ansiktstrekk som minner om bildets opphavsmann, Michelangelo. Fremstillinger av Gud Faderen forekommer ofte i kristen kunst, men er av østkirkens teologer regnet som heresi, fordi det er i sønneskikkelsen Gud åpenbarer seg for mennesket (Jazykova 1995: 83). En slik konkret og direkte gudsavbildning er derfor egnet kanonføde for ortodoks kritikk. Den skapte pretenderer å skape. Mennesket former Gud i sitt bilde. I dette egentlig umulige resonnementet ligger kjernen i en ny måte å se verden på – en egosentrisk og naturalistisk måte å forstå vår plass i tilværelsen.

En vesentlig grunn til denne vendingen er at synssansen vår understøtter et egosentrisk prinsipp. Alt ser større ut jo nærmere det befinner seg betrakteren. Vi ser et lite tre nær oss som større og tydeligere enn et stort tre langt borte. Idet vi beveger oss bort fra en gjenstand, blir den mindre i våre øyne. Dersom vi måler størrelser på et naturalistisk maleri fra 1500-tallet vil vi se det samme om igjen: Et objekt i forgrunnen er fremstilt større enn et egentlig like stort objekt i bakgrunnen. Men det er kanskje så innlysende at vi ikke tenker over det?

Hva da om vi blir konfrontert med et irrasjonelt perspektiv? Hva hvis en gjenstand stikk i strid med fornuften blir større jo lenger vekk den kommer fra betrakteren? På norsk har vi ordtaket «det er mangt som er vent å sjå, så lenge det er langt ifrå». Det er ikke

vanskelig å si seg enig i dette. Men hva hvis det var omvendt? Kan skjønneten være både fjern og nær på en gang? Hvis svaret her er «ja», står vi foran et teosentrisk antibilde på renessansemenneskets jordvendte tenkemåte. I boka *Russland er et annet sted* leter Peter Normann Waage etter «det minste felles multiplum i alt som har vokst frem i Vest-Europa gjennom og etter renessansen» (Waage 1992: 87). På samme måte som han finner noe særegent vesteuropeisk i sentralperspektivet, mener jeg ikonenes omvendte perspektiv gjenspeiler en særskilt russisk tenkemåte. I denne artikkelen vil jeg introdusere visuelle modeller for å forklare bruken av det omvendte perspektivet kontrastert mot renessansens sentralperspektiv. Hovedfokuset er på en formalestetisk analyse av ikonets dybdeillusjoner, som jeg deretter setter i sammenheng med den russiske ikonteologien.

På grunn av vestlig påvirkning har ikonene siden begynnelsen av 1600-tallet ofte avveket fra det teologiske regelverket. I dag finner man alt fra ikoner med sentralperspektiv til masseproduserte «glansbilde-ikoner» som selges i kirker og ortodokse kiosker. Mitt fokus er imidlertid på det klassiske ikonet, bygd opp på grunnlag av kanonen slik den er definert i ikonteologien og den bysantinske tradisjonen. Et godt eksempel på et slikt ikon er Andrej Rubljovs «Treenigheten» fra ca. år 1420.¹

For øvrig vil man som i det kanoniske ikonet også i europeisk renessansekunst finne innslag av omvendte perspektiver og flere horisontlinjer, om enn med en ganske annen gjennomføring. Et eksempel er Paolo Veroneses «Bryllupet i Kanaan» fra 1563, som er malt i et enormt format.² Avvikene fra sentralperspektivet bidrar her paradoksalt nok til å skape sterkere illusjon av enhetlig dybde. Dette har å gjøre med at slike formater har en mye videre vinkel på øyets netthinne (med mindre betrakteren står svært langt unna). Ideologisk sett er det liten forskjell mellom bruken av sentralperspektivet i små formater og avvikene fra det i store. Jeg vil derfor ikke gå inn på dette fenomenet her. Min analyse av sentralperspektivet gjelder slik man ser det gjennomført i for eksempel Paolo Uccellos bilder «Jakt» og «Studie av en alterkalk».³

1 Dette ikonet befinner seg i dag i Tretjakov-galleriet, Moskva (gjengitt på www.russianartgallery.org/oldicons/ictrinity.htm).

2 Bildet henger i Musée du Louvre (gjengitt på http://en.wikipedia.org/wiki/The_Wedding_at_Cana).

3 Førstnevnte befinner seg i Ashmolean Museum, Oxford (se bildet på http://it.wikipedia.org/wiki/Immagine:Paolo_Uccello_052.jpg), mens «Studie av en alterkalk» befinner seg i Gabinetto dei Disegni, Galleri Uffizi, Firenze (gjengitt på www.artlex.com/ArtLex/c/Images/chalic_uccello.lg.JPG).

Perspektivbegrepet

Ordet perspektiv kommer fra latin (av *per* = gjennom og *specere* = å se) og betyr «å se igjennom» eller «å se inn i» (*Store Norske Leksikon* 1998, bind 12: 40–41). I eldre lærebøker i tegning er ordet konsekvent brukt om naturalistiske dybdeillusjoner hvor man bruker «sentralperspektivet» sammen med «luftperspektivet». Førstnevnte går på form, sistnevnte på farge og valør. Til sammen gir de meget overbevisende dybdeillusjoner. Men i kunsthistorien er det også vanlig å snakke om «det omvendte perspektivet» og «det aksonometriske perspektivet»⁴ hvor dybdeillusjonen ikke er naturalistisk.⁵ En annen bruk av ordet perspektiv går ikke på volum i det hele tatt, men på *hvorfra* man ser noe: «froskeperspektiv»/«fugleperspektiv». Man snakker også om «langsiktige og kortsiktige perspektiver», altså om *fremtidsutsikter*. I enkelte sammenhenger brukes det også som synonym for *oversikt*, «å se noe i et smalt perspektiv/bredt perspektiv».

Fellesnevneren for disse tilsynelatende ganske ulike bruksmåtene er at perspektivet i konkret eller overført betydning *gir oss et bilde av verden*. I denne artikkelen vil perspektiv være knyttet til dybdeillusjoner. Samtidig handler dette også om perspektivet som verdensbilde. Dermed legger jeg mitt perspektivbegrep tett opp til Edward Taylors kulturdefinisjon: «Culture or civilization, taken in its wide ethnographic sense, is that complex whole which includes knowledge, belief, art, morals, law, custom, and any other capabilities and habits acquired by man as a member of society.»⁶

Tredimensjonalitet og optiske dybdeillusjoner

For å kunne forklare prinsippene i to så ulike perspektiver som sentralperspektivet og det omvendte perspektivet, må vi ha et begrep om hvilke rom eller volumer som er aktuelle i samspillet mellom et kunstverk og dets betrakter. Jeg har kommet frem til to uttrykk for å forklare forskjellige typer tredimensjonalitet som er til stede for betrakteren: *virkelig volum* og *illusorisk volum*.

4 Perspektiv uten forsvinningspunkter, mye brukt i bl.a. teknisk tegning.

5 I tillegg til de nevnte perspektivbegrepene bruker gjerne kunsthistorikere ordet «verdi-perspektiv» om «en fremstillingsmåte fra senantikken og tidlig middelalder, der viktige personer i bildet ble fremstilt vesentlig større enn de øvrige» (*Store Norske Leksikon* 1998, bind 12: 40–41). Denne bruken av ordet regner jeg som overflødig fordi alle dybdeillusjoner, inkludert sentralperspektivet, reflekterer etiske verdier.

6 Jf. definisjonen av kultur i LaborLawTalks online leksikon (<http://encyclopedia.labor-lawtalk.com/Culture>).

Det virkelige volumet er et volum som du ikke bare kan se, men også gå inn i. Det illusoriske volumet er et volum du kun kan se. For ytterligere å forklare forskjellen mellom disse kan man bruke speillabyrinter som eksempel. Speilflater som står mot hverandre vil gi så gode illusjoner at betrakteren ofte med åpne øyne føler seg blind. Vedkommende klarer ikke å skjelne mellom det eksisterende rommet og det rommet som utfolder seg i hjernen, og må derfor føle seg frem med hendene. I billedkunsten er det sjelden at det illusoriske i like stor grad pretenderer å være virkelighet. Men illusoriske rom har vi uansett. Waage skriver at billedkunsten før renessansen var «helt 'flat' i den forstand at man ikke opererte med noe sentralperspektiv» (Waage 1992: 88). Bruken av adjektivet «flat» mener jeg er problematisk. Det «flate maleri» er tilnærmet umulig, fordi synet vårt rent fysisk er bygd for å søke system og dybde i todimensjonalitet. Romfølelsen kan være definert av den synlige virkelighet, men som vi skal se i forbindelse med ikonene, finnes det også alternative måter å se og oppleve dybdeillusjoner på.

Tre hypoteser om sentralperspektivet

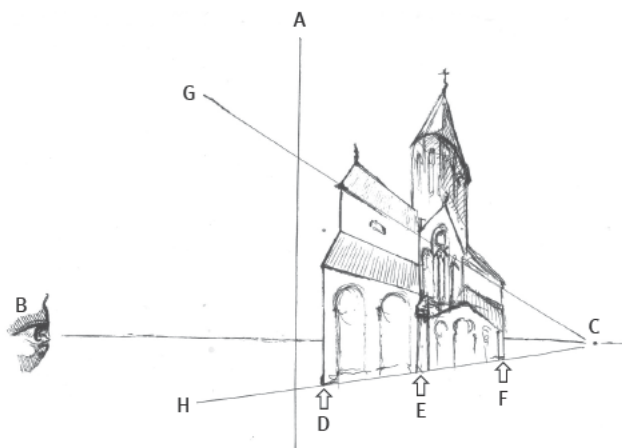
Jeg skal ikke her gå i detalj om hvordan man konstruerer et sentralperspektiv. Likevel er det greit å ha noen sentrale fakta på plass. Figur 1 viser oss hvordan linjer som i virkeligheten er parallelle, går skrått innover mot et forsvinningspunkt (C).

Figur 2 viser oss en tenkt situasjon. Vi ser billedflaten A i profil. Foran den er be-

Figur 1

Figur 2

trakterens øye (B) og bak finner vi forsvinningspunktet (C).⁷ Her har vi grunnlaget for tre hypoteser:

- 1) Linjene G og H stopper i forsvinningspunktet, som er plassert i det illusoriske volumet. Foran bildet, i det virkelige volumet, kan linjene fortsette evig.⁸
- 2) Bildet er laget som en fortsettelse av virkeligheten. Ikke bare i form, men også i tekstur og fargebruk får betrakteren følelsen av å se gjennom et vindu.
- 3) I et sentralperspektiv vil et avbildet element bli mindre jo lengre avstanden er mellom det og betrakteren. Det er her markert ved tverrsnittene D, E og F.

Disse tre hypotesene forteller oss fremfor alt om hvordan renessansens billedkunstnere dyrket et humanistisk, individualistisk og egentlig ganske sekulært ideal. Det er også det sagnfiguren Faust forteller idet vi møter ham for første gang i Goethes drama: «Akk, nu har jeg i all min tid studert med iver og nidkjær flid jus, medisin og filosofi, og også dessverre teologi» (Goethe 2002). Med ordet *dessverre* markerer han at særlig teologistudiene var nytteløse for å tilfredsstille hans kunnskapstørst. Det er kun de vitenskaper som tar sitt utgangspunkt i det menneskelige intellekt, og følgelig ignorerer eller utelukker en allmektig skaper, som gir opplysning. Dette har konsekvens for billedkunsten. Fordi kunstneren oppdaget sin egen synssans og stolte på at den gir utfyllende informasjon om verden, kunne han frigjøre seg fra restriksjoner satt av religionen. Først ga dette seg utslag i en fornyet interesse for menneskets anatomi. Derne st søkte man egnede projeksjoner for å plassere menneskekroppen i omgivelser som i størst mulig grad samsvarte med den fysiske verden.

7 Modellen forutsetter noen forenklinger: For det første forutsetter sentralperspektivet strengt tatt ofte ikke ett forsvinningspunkt, men to (rent teoretisk er det ikke mulig å utføre en projeksjon av et tredimensjonalt objekt uten å bruke tre forsvinningspunkter – for det blotte øyet blir dette synlig først fra ekstreme vinkler). For det andre er linjene i modellen tegnet rette. I virkeligheten vil de oppleves som mer eller mindre buede. For det tredje er det i denne modellen for enkelhets skyld tegnet sentralperspektiv på et rettvisklet objekt. Sentralperspektivet blir også anvendt på grunnleggende former som kule, kube og sylinder. Ideelt kan sentralperspektivet anvendes på en hvilken som helst tredimensjonal form, fordi de alle er utledet fra disse grunnformene. Og for det fjerde ser vi i denne modellen at ikke bare forsvinningspunktet, men også hele motivet befinner seg bak billedflaten. Bare unntaksvis forekommer bilder med sentralperspektiv hvor motivet virker som om det ligger utenpå billedflaten (f.eks. Victor Vasarelys bilde «Pal Ket», Museo de Bellas Artes, Bilbao, gjengitt på www.angelfire.com/theforce/theinventory/vasarel2.jpg).

8 En linje er matematisk definert som en uendelig lang og uendelig tynn rett kurve. Mer presist kunne man her bruke det matematiske begrepet stråle, dvs. en linje som er begrenset i en ende.

De ovennevnte hypotesene om sentralperspektivet viser hvordan denne projeksjonen fullt ut samsvarte med renessansens ideologi. Hypotese 1 forteller oss om linjene som symbol på illusjonenes begrensninger. Fordi linjene foran bildet i det virkelige volum fortsetter uendelig, er også vår konkrete virkelighet av uendelig utstrekning (en parallell her kan trekkes til fysikernes teorier om universets uendelighet). Av hypotese 2 kan vi trekke den slutning at bildet ikke bare er begrenset, men også inkorporert i den konkrete verden. Bildet inneholder ingenting ut over det man finner på jorden. At synssansen vår understøtter et egosentrisk prinsipp fremgår av hypotese 3: Et komposisjonselement blir større jo nærmere det er betrakteren, som en naturens gest til mennesket.

Renessansekunstnerens nye måte å beskrive verden på gjenspeilte helt klart et humanistisk tenkesett, men innebar samtidig en nedvurdering av det åndelige. Likevel er det renessansens sekulære form som heretter gir den katolske kirken et visuelt ansikt. Fra 1500-tallet og utover er det dermed et manglende samsvar mellom bildets religiøse budskap og de maleriske virkemidlene i katolsk religiøs kunst. Russisk-ortodokse teologer går gjerne enda lenger i sin kritikk: I henhold til Aleksandr Stirzjev (2002: 72) vil «det som i den jordiske kunst kalles realisme, (...) i forvandlingen til religiøs kunst bli idealisme». Sekularismen har med andre ord ifølge Stirzjev blitt ideologi for katolsk religiøs kunst.⁹ Motsetningen mellom budskap og virkemiddel kommer enda tydeligere frem dersom vi sammenlikner sentralperspektivet med den russisk-ortodokse kirkens omvendte perspektiv.

Tre hypoteser om det omvendte perspektivet

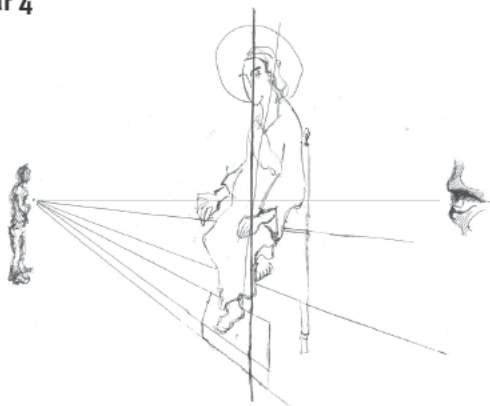
Figur 3 – en skisse med utgangspunkt i Rubljovs «Treenigheten» – viser oss typiske eksempler på det omvendte perspektivet i fot-skamlene, kalken på bordet og bygningen bak erkeengelen lengst til venstre. Umiddelbart ser vi at denne avbildningen er vesensforskjellig fra figur 1. Ordet *omvendt* peker her i retning av en negasjon. En negasjon krever likt utgangspunkt med motsatte resultater. Som

9 Her skal det dog innvendes at det i den senere tid har vært en økende interesse i den katolske kirken for ikoner og deres økumeniske potensial, jf. brevet pave Johannes Paul II skrev til patriark Aleksij II 25. august 2004 i anledning tilbakeleveringen av ikonet «Guds Moder av Kazan»: «The Bishop of Rome has prayed before this sacred Icon, asking that the day may come when we will all be united and able to proclaim to the world, with one voice and in visible communion, the salvation of our one Lord and his triumph over the evil and impious forces which seek to damage our faith and our witness of unity» (Johannes Paul II 2004).

Figur 3

Figur 4

premiss for mine hypoteser forutsetter jeg at betrakteren og forsvinningspunktet alltid er atskilt av billedflaten. Negasjonen oppstår gjennom distinksjonen i det å plassere forsvinningspunktet bak eller foran billedflaten, i illusjonen av volum eller i det virkelige volum. Mens vi tenker oss at forsvinningspunktet i sentralperspektivmodellen i figur 1 befinner seg bak billedflaten, vil det i den omvendte perspektivmodellen i figur 3 være tegnet foran.

Figur 4 viser oss en tenkt situasjon tilsvarende det vi så i figur 2. Med utgangspunkt i det omvendte perspektivet som negasjon gir det oss følgende hypoteser:

- 1) Der linjene ved sentralperspektivet stopper bak bildet, vil de i det omvendte perspektivet fortsette evig i illusorisk volum.
- 2) Gitt hypotese 1 blir det meningsløst å snakke om bildet som en fortsettelse av virkeligheten. Premisset for møtet mellom betrakter og verk må søkes i den optiske illusjonen. Mennesket er på samme side av billedflaten som forsvinningspunktet og har derfor ingen legitim rett til å kalle seg utenforstående betrakter. Det logiske blir å forstå det virkelige volumet som en fortsettelse av illusjonen. I dette ligger også en erkennelse av at en guddommelig betrakter befinner seg *bak* bildet.
- 3) Det er denne betrakteren størrelsesforholdene er tilpasset etter. En gjenstand blir større jo nærmere den står Gud.

Bak bildet gis det et ubegrenset rom for refleksjoner og bønner. Den første hypotesen setter det konkrete volumets forgjengelighet opp mot det illusoriske volumets uendelighet. Ikonet antyder størrelsesforhold vi ikke kan se og er således større enn sin fysiske størrelse. Av dette følger hypotese 2 og 3, som til sammen danner en teoretisk konstruksjon som vi kan kalle et formalestetisk gudsbevis.

Når uttrykket «gudsbevis» her trekkes inn, er det ikke med tanke på å bevise Guds eksistens. Det er i dag alminnelig enighet blant teologer om at Guds vesen er av en slik art at det overskrider menneskets fornuft og således ikke kan bevises. Gudsbevis har heller aldri vært en del av den ikonteologiske argumentasjon. Når man likevel snakker om gudsbevis, refererer det gjerne til en type logikk som kjennetegnet middelalderens skolastikk. I dag viser «gudsbevis» dermed snarere til et *resonnements* karakter.

Den formalestetiske analysen er bygd opp som en visuell fornuftsslutning, hvor Guds eksistens som bakenforliggende betrakter utledes av forsvinningspunktets plassering. Metoden er isolert sett uten forankring i tradisjonell ortodoks, teologisk forskning. Like fullt forutsetter ikonteologene naturlig nok *a priori* det samme som *a posteriori* er denne analysens konklusjon: eksistensen av et guddommelig vesen på den andre siden av billedflaten.¹⁰

Ifølge den kjente russiskfødte teologen og ikonforskeren Pavel N. Jevdokimov¹¹ samler linjene seg i betrakteren

og gir slik inntrykk av at de i ikonet avbildede [helgener] kommer ham i møte. Ikonets verden er vendt mot mennesket. Den selvmotsigende kjødelige forståelsen av en fällen verden, hvor alt forsvinner i det fjerne, blir her erstattet av et kontemplasjonens og soningens rom, som åpner ham for uendeligheten (...) I stedet for et [bokstavelig talt] utgående forsvinningspunkt som sluker alt, får vi et tilnærmende punkt som utvider og åpner (Jevdokimov 2005: 236–37).

Dette følges opp av Aleksandr Stirzjev:

Ikonmaleren, i motsetning til den verdslige kunstner, prøver ikke å tenke seg inn i betrakters ståsted, men setter seg tvert imot inn i det skildrede rom. På billedflaten skildrer han en verden som åpner seg for

10 Boris A. Uspenskij hevder at det helt frem til 1800-tallet ble laget ikoner hvor kunstneren uttrykte denne betrakteren med et symbolsk øye og signaturen «Gud». Uspenskij regner ikke dette som heresi (Uspenskij 1995: kapittel 2).

11 Pavel N. Jevdokimov (1901–70) ble født i St. Petersburg. Etter å ha kjempet i Den hvite armé, ble han i 1920 tvunget til å gå i eksil. Fra 1923 bodde han i Paris, hvor han studerte teologi ved det nyopprettede *Institut de Théologie Orthodoxe Saint-Serge*. Fra 1953 professor i teologi.

hans blikk i alle fire himmelretninger (...) St. Dionisius Aeropagitus skriver at ikonet er det synlige usynlige. Ikonet er et vindu mot Åndens fjellverden,¹² eller rettere sagt – et vindu fra Åndens verden mot vår verden (Stirzjev 2002: 57–58).

Begge disse utsagnene understøtter de ovenstående hypotesene. Den russiske kunsthistorikeren Irina Jazykova skriver i sin ikonteologi at forsvinningspunktet befinner seg i hjertet på den menneskelige betrakteren og at vedkommende derfor ser ikonets verden *innenfra og ut* (Jazykova 1995: 32). Denne tankegangen forfølges også i Boris A. Uspenskij's bok om ikonets semiotikk, *Semiotika ikony* (1995). Ikonkunstneren prøver ifølge Uspenskij ikke å avgrense seg fra skaperverket, og dermed blir mennesket en indre betrakter i et kunstverk foran Guds blikk (Uspenskij 1995: kapittel 2). En illustrerende parallell her ligger i hvordan en russer presenterer seg annerledes enn en tysker, franskmann eller skandinavor. Russeren ser seg selv som en del av en større helhet ved å si «meg kaller de» (*menja zovut*), mens man i vesteuropeiske språk understreker sin selvstendighet ved å si «ich heisse», «je m'appelle», «jeg heter». I det at enkeltindividet ikke står alene, men inngår i en høyere kontekst, ligger et kollektivistisk menneskesyn. Rubljovs treenighetsikon er derfor ikke bare et omvendt perspektiv på den synlige virkelighet, men peker også fremover mot hva man kan kalle et omvendt perspektiv på Vestens kultur.

Dybdeillusjonenes dynamikk i ikonet

Et problem ved de omtalte ikonteologenes argumentasjon er at det omvendte perspektivet ikke er så særegent for det ortodokse ikonet som de synes å mene. Tvert imot vil man finne det omvendte perspektivet over hele det asiatiske kontinent, i alt fra persiske og indiske miniatyrer til kinesisk og japansk tusjmaleri. Således har det omvendte perspektivet en langt større utbredelse enn sentralperspektivet.

Det eldste uttrykk for en slik gudssentrert tankegang ligger i egyptisk maleri. Om ikonets omvendte perspektiv kan kalles teosentrisk, må egyptisk kunst betegnes som superteosentrisk. Selv om vi her snakker om polyteisme, opererer det egyptiske perspektivet også med størrelsesforhold ut fra avstanden til Gud. Det er likevel kanskje mer relevant å snakke om representasjonsperspektiv her,

12 Her siktes antakelig til avbildninger av fjell i bakgrunnen på ikonene.

da ikke bare en gjenstands størrelse, men også dens synsvinkel tilrettelegges etter hvorvidt den er representativ for bildets tematikk. Dette gir seg utslag i stive menneskeskikkelser hvor forkortninger er utelukket. I en og samme figur kan man derfor se hodet og bena i profil og overkroppen og armene rett forfra.

Det egyptiske maleri reflekterer et system som bestod nesten uendret i 4000 år. I det senantikke maleri og den bysantinske skolen endres måten å tenke i størrelsesforhold gjennom utvikling av forsvinningspunkt og diagonaler. Disse gir en sterkere følelse av drama og dynamikk. Dessuten får vi et billedrom inndelt i forgrunn, mellomgrunn og bakgrunn i motsetning til tidligere hvor alle komposisjonselementene lå i forgrunnen.

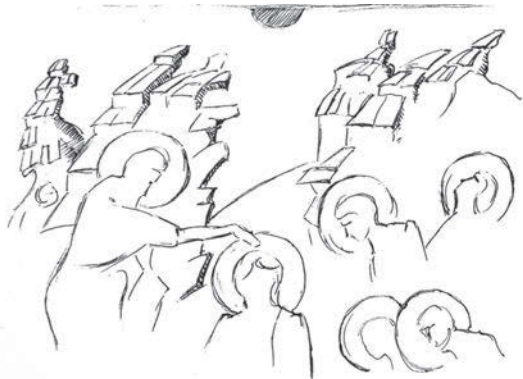
Til nå har vi sett på sentralperspektivet og det omvendte perspektivet som analoge projeksjoner som negerer hverandre. Vi har indirekte brukt antonyme begrepspar som individualisme kontra kollektivism, egosentrisme kontra teosentrisme, vest kontra øst, det sekulære kontra det religiøse. Dette er basert på en vektlegging av skillet mellom forsvinningspunkt *bak* bildet og forsvinningspunkt *foran*. Ikonteologene har imidlertid primært vært opptatt av dynamikk versus statiskhet. De har kritisert sentralperspektivet som et statisk og konsekvent perspektiv i motsetning det omvendte perspektivet som de hevder er dynamisk og inkonsekvent. Dette mener de reflekterer skillet mellom en kunstig, stivnet verden og verden slik den faktisk er.

Det er derfor viktig å understreke at den omvendte perspektivmodellen (jf. figur 4) er en forenkling i forhold til hvordan det omvendte perspektivet faktisk er gjennomført. Det ser vi ved å sammenlikne Uccellos jaktbilde med Rubljovs treenighet. Om førstnevnte kan vi si at det er systematisk gjennomført med ett punkt som alle andre elementer i bildet trekker veksler på. I sistnevnte er det derimot flere forsvinningspunkt og horisontlinjer (i stolene er det i tillegg brukt aksonometrisk perspektiv). I et annet av Rubljovs kjente ikoner, «Herrens dåp» fra 1408, benytter han elementer av sentralperspektivet i fjellene i bakgrunnen.¹³ Sentralperspektivet er imidlertid gjennomført ut fra flere synsvinkler og følgelig dermed også med mange forsvinningspunkter (jf. figur 5).

Et annet viktig poeng er at sentralperspektivet i Uccellos bilder virker sammen med farge- og luftperspektivet. Fargene blir varmere og kontrastene sterkere jo nærmere de kommer betrakteren.

13 En gjengivelse av «Herrens dåp» finnes på http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Kreschenie_RublevBlagSoborMK.JPG.

Figur 5. «Herrens dåp» – detalj, Andrej Rubljov, 1408

Figur 6. «Treenigheten» – detalj, Palekh ikon, 1800-tallet

Dette prinsippet motarbeides i Rubljovs ikoner. Bakgrunnen var her opprinnelig gullbelagt, noe som gir en sterk kontrast mellom skikkelsene og det billedrom de er skildret i. Bakgrunnen stikker seg dermed frem, og hvis det ikke hadde vært for overlappingene, kunne den nesten vært foran forgrunnen. Dette viser at man i ikonene ikke bare bruker omvendt linjeperspektiv, men også omvendt farge- og luftperspektiv. Dette er imidlertid en form for dybdevirkning som aldri er konsekvent gjennomført. Man vil derfor finne varme farger og sterke kontraster også i forgrunnen.

Et tredje poeng er lyssettingen. Renessansemaleriets enhetlige virkning forsterkes av at lyset stort sett faller fra én kilde, slik at alle skyggene tar samme retning. I ikonet faller derimot lyset fra mange forskjellige kilder, noe som bidrar

til å løse opp billedrommet. Dette begrunnes med ideen om at ikonet bærer lyset i sitt vesen. Hvis lyset falt fra en enhetlig kilde, ville det etter en ikonteologisk forståelse innebære at ikonmaleren plasserte en lyskilde over Gud. «Man belyser ikke solen!» skriver Jevdokimov (2005: 199).

Oppsummert utsetter ikonet betrakteren for flere alternative illusjoner. I figur 4 over er dette markert ved at den profilerte billedflaten skjærer motivet. Motivet/det illusoriske volumet kan med andre ord plasseres både foran og bak billedflaten. Som et kuriøst eksempel kan nevnes et treenighetsikon i Palekh fra 1800-tallet (figur 6),¹⁴ hvor man bak engelen i bakgrunnen ser en åpen dør. Ved nærmere ettersyn er det umulig å avgjøre hvorvidt døren vender

¹⁴ Bildet er å finne i Palekh-museets katalog (State Palekh Art Museum 1994: 100).

innover eller utover. Uccello bruker derimot en entydig definert dybdeillusjon, hvor hvert komposisjonselement har sin klare geografiske plassering i forhold til betrakteren.

Uspenskij setter denne mangetydigheten i sammenheng med tanken om mennesket som en indre betrakter foran Guds blikk. Ikonet er som den virkeligheten vi er omsluttet av, hvor forsvinningspunktet ikke har noen entydig geografisk plassering – idet vi beveger oss i naturen vil det kontinuerlig flytte seg. Gjennom det omvendte perspektivet ser vi ofte gjenstander fra flere synsvinkler samtidig, som om vi beveget oss i bildet. Et eksempel på dette er i portrettikoner hvor vi til tross for at hodet er gjengitt i halvprofil, kan se begge ørene, noe som er fysisk umulig. Waage (1992: 89) skriver at renessansemennesket med sentralperspektivet fant et «fast og sikkert ståsted i seg selv». Uspenskij (1995: kapittel 2) fremhever på sin side at mennesket står i et dynamisk forhold til Gud.

I boken *Det omvendte perspektiv (Obratnaja perspektiva)* fra 1919 utdyper den kjente teologen Pavel Florenskij kritikken av sentralperspektivet.¹⁵ Til tross for tittelen og en introduksjon til det omvendte perspektivet er hovedvekten lagt på sentralperspektivet. Dette mener Florenskij er en projeksjon som avspeiler humanismen. Samtidig understreker han at humanismen ikke er i stand til å avspeile virkeligheten. Renessansen representerer ifølge Florenskij en navlebeskuende ideologi som ved å sette mennesket i sentrum i sin ytterste konsekvens gir seg utslag i nihilisme og egoisme. I dette ligger ingen sann realisme (Florenskij 1993: 257–59).¹⁶

Sentralperspektivet fornektet ifølge Florinskij formenes selvstendighet ved at alt synlig reduseres til materiale for det han kaller et «statisk, overordnet kantiansk-euklidisk skjema». Forsvinningspunktets plassering (og følgelig også alle andre gjenstander i bildet) tilpasses øynene – eller for å være mer presis, det ene øyet

15 Pavel A. Florenskij (1882–1937) ble født i dagens Aserbajdsjan som sønn av en russisk far og en georgisk-armensk mor. Han studerte matematikk og filosofi ved universitetet i Moskva og siden teologi ved det ortodokse akademiet i Sergijev Posad. Etter at han ble presteviet i 1911, arbeidet han som redaktør for det teologiske tidsskriftet *Bogoslovskij vestnik*. Etter revolusjonen fortsatte han å publisere bøker, hvorav de mest kjente er *Otjerki filosofii kulta* (1918) og *Ikonostas* (1922). I 1933 ble Florenskij dømt til tvangsarbeid i en leir på Solovetskij-øyene, hvor han sannsynligvis ble skutt i 1937.

16 Florenskijs verk må leses i kontekst. Romanov-utstillingen i Moskva i 1913 hadde åpnet manges øyne for det kanoniske ikonet. Etter revolusjonen var den russiske intelligentsiaen preget av eufori, men også av søken etter ortodokse idealer. Mens flere avantgardekunstnere lette etter et revolusjonens ikon, søkte russisk-ortodokse teologer og filosofer å gjenopplive den tapte tradisjonen, bl.a. ved flammende polemiske angrep på den naturalistiske skolen (jf. for eksempel Gabo 1962: kapittel 5). Det er mot denne bakgrunnen man må forstå den tidvis noe tendensiøse argumentasjonen i Florenskijs *Obratnaja perspektiva*.

optiske sentrum: «Denne selverklærte kongen og lovgiveren [renessansekunstneren] ser med ett øye, som en kyklop. Dersom begge øynene var åpne samtidig ville de konkurrert med hverandre og ødelagt bildets enhet» (Florenskij 1993: 261). Florenskij fortsetter med forutsetningen om menneskets stillstand foran ikonet: «Den ovenfor nevnte lovgiver (...) er uløselig knyttet til sin tronstol: Hvis han beveger seg fra dette absolutte punkt, eller til og med våger å lee på seg, vil hele perspektivets oppbygning (...) gå til grunne» (*ibid.*).

Florenskij hevder enda mer eksplisitt enn Uspenskij at det foran renessansemaleriet er *en eneste* geografisk posisjon hvor øyet vil få en fullverdig estetisk opplevelse. Han konkluderer med at verden gjennom sentralperspektivet er skildret ubevegelig, statisk og livløst. Dermed forklarer han implisitt hvorfor det omvendte perspektivet i Rubljovs treenighetsikon er gjennomført inkonsekvent: Ikonmaleren setter sitt ego til side, for å ta hensyn til en høyere skaper. Ikonet er ekte realisme fordi skaperverket er dynamisk og i konstant bevegelse. Det eskatologiske kaos som åpenbarer seg, trenger et udefinerbart rom å utfolde seg i.

Konklusjon

I vesteuropeisk kultur har billedkunsten – også religiøs kunst – siden renessansen vært preget av humanismens innflytelse. Den fysiske synsevne er overordnet den åndelige. Derfor er det i katolsk og protestantisk billedkunst en motsetning mellom de sekulære maleriske virkemidlene og bildets religiøse budskap.

Gjennom det omvendte perspektivet har Rubljovs treenighetsikon en religiøs dimensjon som renessansemaleriet mangler. Årsaken er at ikonet ved sin konstruksjon forutsetter Guds tilstedeværelse bak billedflaten – et *resonnement* som kan forstås som et implisitt formalestetisk gudsbevis. Heri ligger en essensiell forskjell mellom vestlig og østlig estetisk kultur. Dette skillet stikker dypere enn de forgjengelige politiske og ideologiske systemene som skapes på begge sider av jernteppets ruiner, og burde kunne danne utgangspunkt for en bredere dialog mellom teologer, historikere og billedkunstnere.

Litteratur

- Florenskij, Pavel (1993) «Obratnaja perspektiva» i N.K. Gavriusjin (red.) *Filosofija russkogo religioznogo iskusstva XVI–XX vv. Antologija*. Moskva: Progress.
- Gabo, Naum (1962) *Of Divers Arts*. New York, NY: Pantheon.
- Goethe, Johan Wolfgang von (2002) *Faust. En tragedie*. Gjendiktet av André Bjerke. Oslo: Aschehoug.
- Jazykova, Irina K. (1995) *Bogoslovije ikony*. Moskva: Izdatelstvo Obsjtsjedostupnogo pravoslavanogo universiteta.
- Jevdokimov, Pavel N. (2005) *Isskustvo ikony, bogoslovije krasoty*. Klin: Khristijanskaja kniga.
- Johannes Paul II (2004) *Letter of the Holy Father John Paul II to His Holiness Aleksij II on the Occasion of the Return to Russia of the Icon of Our Lady of Kazan* (www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/letters/2004/documents/hf_jp-ii_let_20040828_alessio-ii_en.html).
- State Palekh Art Museum (1994) *Palekh Icon Painting*. Moskva: Progress.
- Store Norske Leksikon*, bind 12 (1998) Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Stirzjev, Aleksandr N. (2002) *Bogoslovije obraza, ikona i ikonopistsy. Antologija*. Moskva: Palomnik.
- Uspenskij, Boris A. (1995) *Semiotika ikony*. Moskva: Sjkola «Jazyki russkoj kultury» (http://nesusvet.narod.ru/ico/books/b_juspensky/b_ouspensky_2.htm).
- Waage, Peter Normann (1992) *Russland er et annet sted*. Oslo: Aventura.

Romir

Ваш Телефонный
Исследователь

Velkommen til Internett

Russlands valg

GALLUP
INTERNATIONAL
Global INR
global network for research

— эксклюзивный представитель по России и странам СНГ

О нас

Наши услуги

О нас

Что есть Ромир?
Чем мы занимаемся?
Исследованиями. Для
Вас.

Как образовалась наша
компания? Кто наши
клиенты? А какими
методами мы работаем?

В этом разделе Вы
можете найти
такие готовые
исследования, которые
отвечают на наши
вопросы.

В этом разделе Вы
можете найти
такие готовые
исследования, которые
отвечают на наши
вопросы.

Med andre ord: Det som skulle til for
å sikre Russlands fremtid var stø kurs,
å fortsette det arbeidet Putin hadde
påbegynt. De som var av en annen
opfatning, fikk begrensede muligheter
til å slippe til i debatten.

Jakub M. Godzimirski
internettmedarbeider

Den 2. desember 2007 gikk millioner av russiske statsborgere til valgurnene for å stemme frem hvem som skal representere dem i parlamentet de neste fire årene. Dette var det femte statsdumavalget etter 1991, men også det minst spennende i nyere historie: Alle meningsmålinger viste at det nye russiske «maktpartiet», Det forente Russland, ville vinne en overveldende seier. Sjansene for en brakseier ble ikke mindre da Vladimir Putin overraskende sa seg villig til å stille som førstekanndat på partiets liste. Samtidig antydde Putin at han ville vurdere å stille seg til disposisjon som statsminister dersom Det forente Russland gjorde det tilstrekkelig bra ved valget og en person han kunne samarbeide med vant presidentvalget i 2008.

Etter at Putin hadde kommet med disse uttalelsene, dreide statsdumavalget seg ikke lenger bare om hvem som skulle sitte i den nye Statsdumaen, men også i høyeste grad om hva som skulle skje med den sittende presidenten. I praksis ble det forestående valget snart sett som en folkeavstemning over Putins

Da valgresultatene ble offentliggjort, viste det seg at Putin og Det forente Russland hadde lyktes med sin strategi. Det forente Russland hadde fått 64,3 % av stemmene, to andre partier som også støttet Putins linje – Russlands liberaldemokratiske parti (LDPR), ledet av den kontroversielle Vladimir Zjirinovskij, og nystiftede Det rettferdige Russland – fikk henholdsvis 8,1 og 7,7 %, mens det eneste reelle opposisjonspartiet som klarte å passere sperregrensen på 7 %, var Den russiske føderasjons kommunistparti (KPRF) med 11,6 % oppslutning. På forhånd hadde Kreml vært bekymret for deltakelsen – i og med at utfallet var gitt på forhånd, var de reddet at folk ikke ville bry seg om å avgi stemme. Men også her klarte valgstrategene å

Наши услуги

Какие исследования мы
проводим? В каких
областях?

Какие методы при этом
применяем?

В этом разделе Вы
можете найти
такие готовые
исследования, которые
отвечают на наши
вопросы.

В этом разделе Вы
можете найти
такие готовые
исследования, которые
отвечают на наши
вопросы.

В этом разделе Вы
можете найти
такие готовые
исследования, которые
отвечают на наши
вопросы.

В этом разделе Вы
можете найти
такие готовые
исследования, которые
отвечают на наши
вопросы.

В этом разделе Вы
можете найти
такие готовые
исследования, которые
отвечают на наши
вопросы.

В этом разделе Вы
можете найти
такие готовые
исследования, которые
отвечают на наши
вопросы.

В этом разделе Вы
можете найти
такие готовые
исследования, которые
отвечают на наши
вопросы.

В этом разделе Вы
можете найти
такие готовые
исследования, которые
отвечают на наши
вопросы.

В этом разделе Вы
можете найти
такие готовые
исследования, которые
отвечают на наши
вопросы.

В этом разделе Вы
можете найти
такие готовые
исследования, которые
отвечают на наши
вопросы.

В этом разделе Вы
можете найти
такие готовые
исследования, которые
отвечают на наши
вопросы.

oppnå et «forsvarlig» resultat: 63,7 % av de stemmeberettigede valgte å delta.

Valgresultatet ble møtt med stor begeistring i offisielle kretser i Russland, hvor det ble tolket som en klar støtte til Putins strategi. Mens Kreml således oppfattet resultatet som en legitimering av det sittende regimet, reagerte omverdenen med ikke ubetydelig skepsis til måten valget var blitt gjennomført på. Vestlige observatører beskrev valget som ikke rettferdig, og blant vestlige ledere var det bare den franske presidenten Nicolas Sarkozy som valgte å gratulere Putin med valgutfallet.

Hva skyldes disse delte og motstridende oppfatningene av valget? For å kunne svare på dette må man se på hvem som deltok og hvordan valgkampen forløp. I det videre skal vi først presentere de viktigste aktørene i valgprosessen, dvs. de viktigste politiske partiene og institusjonene som er ansvarlige for gjennomføringen av valget. Deretter skal vi presentere en del meningsmålingsinstitutter som kartla endringene i velgernes preferanser gjennom valgkampen. Vi runder av med å gå litt dypere inn i de ulike partienes partiprogrammer og se på hva slags «oppskrift» de har for å løse de problemene og utfordringene Russland står overfor.

Institusjoner og partier

Denne korte introduksjonen av de ulike partiene, samt institusjonene som er ansvarlige for gjennomføringen av valget, er ment å presentere hovedaktørene i statsdumavalget. For å ta insti-

tusjonene først: Det er to institusjoner som har ansvar for valgprosessen. For å kunne delta i valget er første krav at man oppfyller de formelle kravene som stilles for å kunne registreres som et parti. Dette er det Den føderale registreringstjenesten (*Federalnaja registratsionnaja sluzjba*) som avgjør. Mer informasjon om denne institusjonen finner man på

www.rosregistr.ru

Selve gjennomføringen av valget reguleres av Den russiske sentrale valgkomisjon (TsIK). TsIK ledes siden mars 2007 av Vladimir Tsjurov. TsIKs hjemmesider inneholder foruten en presentasjon av kommisjonen og dens arbeid en mengde informasjon om relevant lovgivning og valgresultater på sentralt og regionalt nivå. Adressen til hjemmesiden er

www.cikrf.ru

Totalt deltok 11 partier i statsdumavalget. I denne presentasjonen skal vi konsentrere oss om de viktigste, det vil si de fire partiene som passerte sperregrensen, samt de to liberale partiene Unionen av høyrekrefter (SPS) og Jabloko. Vi begynner med det største og desidert viktigste partiet, Det forente Russland. Valget bekreftet dette partiets posisjon som et nytt statsbærende parti. Med to tredels flertall i Statsdumaen kan partiet på egen hånd initiere og vedta grunnlovsendringer. For å finne ut mer om hva partiet står for, kan man besøke hjemmesiden, som har adressen

www.edinros.ru

Det forente Russland har også sin egen ungdomsorganisasjon, Den unge garde (*Molodaja gvardija*). Ungdomsorganisasjonen var svært aktiv under valgkampen. Hjemmesiden har adressen www.molgvardia.ru

I tillegg til den offisielle ungdomsorganisasjonen var også en annen russisk ungdomsorganisasjon, Nasji («Våre»), en aktiv agitator for Putin i valgkampen. Etter valget har riktignok Kreml distansert seg noe fra denne organisasjonen og dens aksjonsformer. For å finne ut mer om organisasjonen, dens ideologiske røtter og aksjoner, se www.nashi.su

Som tidligere nevnt, var det eneste reelle opposisjonspartiet som passerte sperregrensen Den russiske føderasjons kommunistparti (KPRF). Partiet, som ledes av den relativt ukarismatiske Gennadij Ziuganov, hadde foruten partilederen den russiske nobelprisvinneren Zjores Alferov og den tidligere presidentkandidaten (2004) Nikolaj Kharitonov som sine tre toppkandidater. Oppslutningen om partiet var omtrent identisk med hva den hadde vært ved forrige valg (den gang fikk partiet 12,7 % og 53 mandater). KPRF kan best beskrives som et nostalgisk parti. Kommunistene har ikke latt seg blende av Putins popularitet, men kritiserer politikken hans ut fra prinsipielle marxistiske synspunkter. KPRFs største problem er at det ikke klarer å trekke til seg nye velgergrupper, og at partiets kjernevelgere i løpet av få år vil forsvinne. For mer om hva KPRF står for, se hjemmesiden på adressen www.kprf.ru

De to siste partiene som er representert i dagens Statsduma, er begge partier som uttrykkelig støtter Putin og hans politikk, selv om de valgte å stille med egne partilister. LDPR gikk til valg med partiets ubestridte leder, Vladimir Zjirinovskij, på første plass. Men det var spesielt nummer to på partiets liste som vakte oppsikt. LDPR besluttet nemlig å invitere den etter hvert berømte/berytte forretningsmannen og tidligere KGB-agenten Andrej Lugovoj til å stille som en av partiets toppkandidater. Lugovoj er ettersøkt av britisk politi for drapet på Aleksandr Litvinenko i London i 2006, og nominasjonen må, i god LDPR-stil, ses som en provokasjon og et spark til britiske myndigheter. LDPR gikk noe tilbake sammenliknet med valget i 2003, men passerte sperregrensen, og det er åpenbart at partiets populistisk-nasjonalistiske profil dermed fortsatt har appell. LDPRs hjemmeside finnes på www.ldpr.ru

Det rettferdige Russland startet valgkampen med å si at partiet var for Putin, men kritisk til regjeringen og Det forente Russland. Når Putin så besluttet seg for å fronte Det forente Russlands partiliste, fikk Det rettferdige Russland et problem. Partiet klarte allikevel å samle nok oppslutning til å komme inn i Statsdumaen. Partiet ledes av formannen i Føderasjonsrådet, overhuset i det russiske parlamentet, Sergej Mironov. Mer informasjon om partiet finner man på hjemmesiden på adressen www.spravedlivo.ru

De fire partiene som passerte sperregrensen på 7 %, representerer mer enn 90 % av velgerne som deltok i valget. Dette faktum brukes for alt det er verdt av russiske myndigheter for å understreke den demokratiske legitimiteten til det sittende regimet. Ingen av de liberale partiene nådde denne gang opp. Heller ikke i 2003 hadde de klart å passere sperregrensen (som den gang var 5 %), men de hadde i det minste lyktes med å vinne enkelte seter i enmannskretsene. Denne gangen var det et rent listevalg, og verken Unionen av høyrekrefter (SPS) eller Jabloko hadde en sjanse. De to partiene fikk riktignok en del stemmer i de største byene, særlig i Moskva og St. Petersburg, men på landsbasis ble allikevel den samlede oppslutningen ikke høyere enn 1,6 % for Jabloko og i underkant av 1 % for SPS. Mer informasjon om disse to partiene finner man på deres hjemmesider på henholdsvis

www.sps.ru

og

www.yabloko.ru

Meningsmålinger og prognoser

Det er i dag fire større, seriøse aktører som gjennomfører regelmessige undersøkelser av partipreferanser i Russland. Den mest uavhengige av disse er Levada-senteret, som ble etablert av Jurij Levada i 2003 og ledet av ham frem til han døde i 2006. På hjemmesiden til senteret finnes lenker til en rekke av undersøkelsene senteret har utført. Hjemmesiden finnes på

www.levada.ru

For Levada-senterets partibarometer, se www.levada.ru/reitingizoo7.html

Levada-senteret ble etablert etter at staten overtok Det allrussiske meningsmålingssenteret (VTsIOM) (Levada hadde vært direktør på VTsIOM inntil dette). Selv om store deler av staben forsvant sammen med Levada, har VTsIOM bygd seg opp igjen. Senteret regnes imidlertid som mer utsatt for ytre påvirkninger enn før. Hjemmesiden har adressen

www.wciom.ru

VTsIOMs partibarometer finner vi på <http://wciom.ru/novosti/reitingi/ehlektoralnyi-reiting-politicheskikh-partii.html>

De to siste meningsmålingsinstituttene vi skal se på her, er FOM (Fondet «Den offentlige mening») og ROMIR. FOMs hjemmeside har adressen

www.fom.ru

ROMIR driver med politiske meningsmålinger, men satser nok allikevel i langt større grad på markedsundersøkelser. Adressen er

www.romir.ru

Ideologiske posisjoner og parti-programmer

Ved siden av de offisielle partiprogrammene, som man finner på partienes hjemmesider listet ovenfor, har det i den senere tid dukket opp mange nye ressurser på nettet som kan brukes for å skaffe en bedre innsikt i den ideologiske debatten. Her skal vi konsentrere

oss om noen nettsteder som har satset på å gi russiske velgere – og omverdenen – en bedre forståelse av hva de stemmer på når de gir sin støtte til et gitt parti.

En av de mest oversiktlige internettbaserte ressursene når det gjelder deknningen av det russiske valget er Lenta.ru. I forkant av valget opprettet Lenta.ru, som for øvrig er en av de mest pålitelige internettbaserte informasjonskanalene i Russland, et eget «valgnettsted». Dette dekker både valgkampen, de viktigste aktørene og valgresultatene. Lenta.ru sine valgsider finnes på adressen <http://duma.lenta.ru>

Også andre nettbaserte informasjonsleverandører satset på å tilby liknende tjenester. Spesielt vil jeg trekke frem Ekspert Onlines sider. Disse er både svært oversiktlige og godt tilrettelagt med tanke på raskt å kunne finne frem til den informasjonen man er på jakt etter. Det sistnevnte gjøres gjennom utstrakt bruk av tematiske «nøkkelord». Her følger noen eksempler på hvordan dette fungerer i praksis. La oss begynne med den tematiske oversikten over innholdet i debatten. Ekspert Online finnes på www.expert.ru/topics/319045

Hvis man klikker på en av lenkene – for eksempel på lenken til artikkelen om valgkampanjen fra 3. desember 2007, havner man på en annen side hvor man kan se hvor nyttige slike nøkkelord kan være for å få oversikt over innholdet. For å teste det kan man klikke på et av nøkkelordene på toppen av siden – for

eksempel «Vokrug ideologii». Da får man en oversikt over alle nyere artikler som dekker dette temaet.

www.expert.ru/printissues/expert/2007/45/retorika_predvybornoy_borby

Et tredje nettsted med fyldig dekning av valgkampen – og som ikke minst selv bidro gjennom sin egen programvirksomhet – var Ekho Moskvyy. Sammen med avisen *Izvestija* gjennomførte denne radiokanalen i forkant av valget et felles «valgprosjekt», programmet «Jest' takaja partija». Hit inviterte man de viktigste partilederne og ledende russiske eksperter for å diskutere de ulike partiprogrammene. Alle sendingene kan lastes ned i mp3-format eller som tekstfiler fra Ekho Moskvys hjemmeside på adressen

<http://echo.msk.ru/programs/group>

Bokomtaler

Tillbaka till framtiden: Modernitet, postmodernitet och generationsidentitet i Gorbatsjev glasnost' och perestrojka

Kristian Petrov

Södertörn Doctoral Dissertations

Huddinge: Södertörns högskola 2006

408 s., ISBN 9189315677

Omtalt af **Erik Kulavig** [lic.phil., lektor, Center for Russiske Studier, Institut for Historie, og leder af Center for Koldkrigsstudier, Syddansk Universitet]

Kristian Petrovs afhandling trækker på en bred vifte af kundskaber. Først og fremmest idehistorie, men også begrebshistorie, politisk historie, transitionsvidenskab, kulturhistorie og russisk filologi. Hovedformålet er at give et signalement af den erfaringshorisont og mentalitet, som var kendetegnende for perestrojkaens og glasnosts fædre og sønner. Det er årene 1985–91, hvor Gorbatsjev stod i spidsen for det, der skulle vise sig at være et sidste forsøg på at puste liv i den døende sovjetiske samfundsmodel, der er i centrum. Værktøjerne var glasnost og perestrojka, og Petrov viser gennem en række særdeles grundige analyser, hvilken rolle disse begreber spillede for udviklingen.

Forfatteren påviser, at begreberne ikke var Gorbatsjevs opfindelse, eftersom de kan spores tilbage til begyndelsen af 1800-tallet. Han beskriver hvordan de dengang blev brugt og forstået, og han genfinder dem i forskellige perioder i sovjettiden. Begge begreber signalerer modernitet og dermed noget vestligt, men de indeholder samtidig elementer af noget, man måske kan kalde russisk tradition. Perestrojka og glasnost trækker i retning af blandt andet markedsøkonomi og ytringsfrihed, men er det ikke helt. Havde det været tilfældet, kunne de jo lige så godt have brugt de tilsvarende russiske begreber.

Gorbatjov-årene var en tid, hvor der blev udkæmpet mange kampe, herunder betydningskampen, med endeløse diskussioner om, hvad de to nøglebegreber egentlig dækkede over. Det står klart, at ophavsmændene satte glasnost og perestrojka i omløb med det formål at reformere socialismen – socialistisk marked (perestrojka) og socialistisk ytringsfrihed (glasnost) – mens andre trak i retning af en borgerlig revolution. «Marked og ytringsfrihed uden tillægsord», som det hed i et læserbrev i *Litteraturnaja gazeta* fra 1987. Det var som bekendt de sidste, der i 1991 gik af med sejren. Med et var Gorbatjovs nøglebegreber håbløst forældede, selv om nogle af deres socialistiske ophavsmænd, heriblandt ikke mindst Gorbatjov selv, især i den sidste del af dennes regeringstid mere og mere havde tømt dem for socialistisk indhold.

Petrov demonstrerer en solid indsigt i russisk og sovjetisk historie, og han forstår at bruge den i sit idehistoriske univers. Der er dog steder, hvor jeg forundres. Forfatteren mener for eksempel, at Gorbatjov udskilte sig fra de øvrige sovjetiske ledere ved at bryde med den sovjetiske tradition for at «storme bjerget». Han ville ikke revolutionere eller skabe nyt, men reparere og restaurere (s. 121). Det samme kunne man vel sige om alle de sovjetiske ledere efter Stalin. Tænk bare på Khrusjtjovs reformer og på forsøgene på at indføre elementer fra markedsøkonomien under de såkaldte Lieberman- eller Kozygin-reformer i Brezjnevtiden.

Petrovs platform er idehistorien, og det er fint nok, men ofte sker der desværre det, at ideerne ikke bliver konfronteret med «virkeligheden», og så er det, at jeg må stå af. Det sker eksempelvis på side 128, hvor Lenins kulturteori tages for gode varer uden at diskutere dens praktiske konsekvenser. På side 135 sympatiserer forfatteren med Bukharins påståede kursskifte i begyndelsen af 1930'erne. Det er måske rigtigt, at han tog afstand fra sin blodige fortid – han mente dog stadig, at den havde været nødvendig – og ville vende tilbage til humanismens idealer. Problemet var bare, at han (og Petrov?) ikke forstod, at grundlaget – den private ejendom og det civile samfund – ikke længere var til stede.

Bogen er og bliver altså hovedsageligt om ideernes historie, og dem kan man lade tale sammen over århundrederne, og man kan – som Petrov også gør – lade Lenin og Gorbatjov kommunikere. Blot et eksempel på hvor komplekst sprog og betydning ifølge forfatteren er: Andropovs og Gorbatjovs ide om *uskorenje* (acceleration i økonomien), mener forfatteren, trækker på lutherske dommedagsprofetier, calvinistisk prædestinationslære, østkristen maksimalisme, oplysningstanken, det moderne forhold mellem

begrænset erfaring og øget forventning, historiematerialistiske forudbestemmelser, leninistisk partidisciplin og planmani. Alt dette omfatter kernen i den sovjetiske modernitet, der, hævder forfatteren, har mange fællestræk med den vestlige, men som også udviser sine særtræk.

Jeg har altid haft svært ved at acceptere, at det sovjetiske projekt skulle være moderne og Gorbatjovs sågar postmoderne. Dertil var der, om jeg så må sige, for mange særtræk. Det mener jeg stadig efter at have læst Petrovs bog, men det er ikke det samme som at sige, at jeg ikke har lært noget. Der er meget at hente i denne multidisziplinære og lærde analyse, men man skal kunne holde tungen lige i munden og koncentrationen på højtryk. Det hele kunne have været betydeligt mere underholdende, hvis en kyndig redaktør ville have sørget for at gøre en bog ud af en afhandling.

A Return to the Past? An Institutional Analysis of Transitional Development in the Russian Mining Industry

Veikko Kärnä

Turku: Publications of the Turku School of Economics 2007

173 s., ISBN 9789515644268

Omtalt av **Lars Rowe** [leder for Russlands- og Nordområdeprogrammet ved Fridtjof Nansens Institutt, Lysaker]

Boken *A Return to the Past?* er en tilsynelatende ubearbeidet doktorgradsavhandling avlagt ved Turku School of Economics. Forfatteren, Veikko Kärnä, presenterer interessante funn fra en undersøkelse av den russiske gruveindustriens utvikling i overgangen mellom sovjetisk kommandoøkonomi og ny russisk kapitalisme. Studiens viktigste bidrag er av empirisk art, men den reiser også spørsmål knyttet til overføringsverdien av vestlig teori til det post-sovjetiske området.

Med sin lange dveling ved teoretiske spørsmål i de tre innledende kapitlene bærer boken sterkt preg av å være en avhandling. En strømlinjeforming av denne delen ville vært av det gode, i sin nåværende form blir det omstendelig og repetitivt og av mindre interesse både for et allment og et akademisk publikum. Det er likevel i disse kapitlene Kärnä legger premissene for den påfølgende analysen. Hans siktemål er å forklare utviklingen i den russiske gruveindustrien etter Sovjetunionens sammenbrudd ved hjelp av det

organisasjonsteoretiske perspektivet New Institutionalism. Kärnä stiller tidlig det betimelige spørsmålet om vestlig organisasjonsteori i det hele tatt kan si oss noe om postsovjetisk overgangsøkonomi, og antyder like tidlig at han har tro på teoriens overføringsverdi. Særlig har han festet seg ved begrepene «inertia» og «re-institutionalization» som relevante for å forklare utviklingen i den russiske gruveindustrien de siste to tiår.

Forfatterens bakgrunn er i seg selv et interessant element ved denne studien. Kärnä arbeidet fra 1985 som stedlig representant i Moskva for det finske gruveselskapet Outokumpu, deretter for Tamrock som senere ble kjøpt opp av Sandvik, begge de to sistnevnte produsenter av utstyr til gruvedrift. Kärnä startet arbeidet med avhandlingen i 1999, og opererte i en periode i en dobbeltrolle, både som forsker og som ansvarlig for salg av utstyr til russiske gruvevirksomheter. Han framstår slik som det han selv kaller «researcher in disguise», selv om han på et senere tidspunkt gjorde sin dobbeltrolle kjent for den russiske motparten. Dette ble ifølge Kärnä godt mottatt.

Kärnä har et våkent blikk for den historiske bakgrunnen for at gruvevirksomhetene ser ut som de gjør i dag. I løpet av 20 år som nærstående observatør av den russiske gruveindustrien har han tilegnet seg omfattende kunnskap. Og det er nettopp hans observasjoner fra denne perioden som danner studiens utgangspunkt: Kärnä beskriver hvordan den russiske gruveindustrien etter 1991 ikke endret seg i særlig grad, men ble hengende igjen i gammel praksis, og etter en kaotisk periode uten mye styring faktisk begynte å reprodusere sovjetiske organisasjonsmønstre.

Først i kapittel 4 tar Kärnä for alvor fatt på den omfattende empirien han sitter inne med. Her gir han en kort historisk gjennomgang av den russiske gruveindustriens stilling i Tsar-Russland og Sovjetunionen. Videre gir han en innføring både i hvordan det sovjetiske produksjonssystemet var bygd opp, og hvordan det fra 1985 gradvis gikk i oppløsning. Han vier særlig plass til det russiske metallurgiske komplekset slik det utviklet seg etter 1990. Eksempelvis kommer han inn på de defensive organisatoriske tiltakene som ble gjort i en del foretak som en konsekvens av Putin-administrasjonens angrep på Yukos og Mikhail Khodorkovskij (inkludert opprettelsen av utenlandskbaserte holdingselskaper utenfor den russiske statens kontroll).

Kapittel 5 er viet omstruktureringen av de enkelte gruveselskapene fra slutten av 1980-tallet og fram til i dag. Gjennom to casestudier illustrerer Kärnä hvordan selskapene gikk gjennom

den første fasen med stor grad av autonomi, men uten at de var i stand til å utnytte dette på fornuftig vis. Deretter kom en fase der selskapene ble kjøpt opp av industrielle investorer, gjerne basert i Moskva. Til slutt kom konsolideringsfasen, der selskapene utviklet en ny organisasjonsform som egentlig ikke er ny, men ifølge Kärnä en reinkarnasjon av den sovjetiske styringsstrukturen. I dette kapitlet er Kärnäs formidling forbilledlig klar og befriende ikke-normativ. Han lar kildene (intervjuobjekter knyttet til de to gruvevirksomhetene) tale for seg, noe som gir leseren god innsikt i utviklingen gjennom enkle narrativer.

Kärnä får i dette kapitlet godt fram sitt hovedpoeng, som er at den frigjorte russiske gruveindustrien i første halvdel av 1990-tallet led av vegring mot endring (*inertia*) og dermed ikke maktet å utnytte handlingsrommet som åpnet seg etter Sovjetunionens sammenbrudd. Videre viser han hvordan ulike sovjetiske løsninger raskt falt naturlig for de nyrussiske foretakene. Interessant i så måte er de ulike guvernørenes viktige stilling innenfor det metallurgiske komplekset, samt det nære (og høyst sannsynlig korrupte) forholdet mellom gruveselskap og lokaladministrasjon. Selskapenes nye styringsstruktur viser klare likhetstrekk med den sovjetiske ministerstyrte driften av produksjonslivet. Kärnä viser også klart at disse praksisene kan ses som en refleks av den sovjetiske partikontrollen over industriforetakene, og hvordan «Soviet practices (...) fight new practices on all fronts» (s. 130).

I avhandlingens avsluttende del kommer Kärnä tilbake til et av de mer overordnede spørsmålene han søker svar på: Kan vestlig organisasjonsteori overføres til russiske forhold og dermed bidra til en dypere forståelse av endringsprosessene i det postsovjetiske området? Kärnä konkluderer med et klart ja. Undertegnede er ikke like sikker. Det synes som om et antall drivkrefter som ikke er identifisert i det vestlige teoretiske byggverket spiller en viktig rolle i det postsovjetiske området. Spørsmålet er dessuten om en del av utviklingstrekkene i Russland har sin rot på individnivå snarere enn i et organisatorisk felt. Likevel har nok Kärnä rett i at New Institutionalism tilbyr et begrepsapparat som med hell også kan anvendes i et postsovjetisk landskap, men under forutsetning av at det utvides til å omfatte drivkrefter som er spesifikke for Russland. Kärnä trekker frem dette poenget i konklusjonskapitlet, uten at han går særlig langt i å konkretisere hvilke konsekvenser dette skulle ha for videre forskning. En ytterligere utvikling av dette poenget, samt av Kärnäs teoretiske nyvinning «the reincarnation of institutions», kunne det vært spennende å lese mer om.

Sett under ett er Kärnäs avhandling interessant lesning. Forfatteren har stor kunnskap om sitt forskningsfelt. Studien ville likevel kunne styrkes ved at denne kunnskapen ble gjort mer eksplisitt. Enkelte av Kärnäs konklusjoner, som i utgangspunktet synes fornuftige, virker for eksempel noe spinkle på grunnlag av de to casestudiene det er redegjort for. En språklig og teknisk gjennomarbeiding av teksten ville dessuten vært på sin plass.

On Interpersonal Violence in Russia in the Present and the Past: A Sociological Study

Andrew Stickley

Doctoral Thesis in Sociology

Stockholm: Stockholm University 2006

168 s., ISBN 9171553320

Omtalt av **Rolf-Inge Vogt Andréén** [russlandsforsker, Forsvarets forskningsinstitutt]

I de fremstillinger som har vært gitt av Russland etter Sovjetunionens oppløsning, synes forekomst av vold å ha hatt en sentral plass. Kriminalitet har fått mye oppmerksomhet, og det har dannet seg forestillinger om at Russland er et land der voldsbruk er svært utbredt. Dette er i stor grad riktig – statistikk viser at Russland er et av verdens mest voldelige land. Var Russland et voldelig land også i tidligere perioder, og er det spesielle sosiale eller kulturelle prosesser som kan forklare voldsforekomsten over tid? I Andrew Stickleys *On Interpersonal Violence in Russia in the Present and the Past* gjøres det et overbevisende forsøk på å vinne økt innsikt i hvorfor vold har vært et fremtredende innslag i det russiske, sovjetiske og postsovjetiske samfunn.

Boken er et doktorgradsarbeid og består av to hoveddeler. I den siste halvdelen gjengis fire artikler som Stickley har skrevet og publisert sammen med kolleger, om ulike aspekter ved forekomst og bruk av vold i mellommenneskelige forhold (*interpersonal violence*) i Russland og Sovjetunionen: «Homicide in the Russian Empire and Soviet Union: Continuity or Change?», «The Social-Structural Correlates of Homicide in Late-Tsarist Russia», «Alcohol and Homicide in Early Twentieth Century Russia», og «Risk Factors for Intimate Partner Violence against Women in St. Petersburg, Russia». Bokens første del knytter sammen artiklene og gir en oversikt

over trender i voldsforekomst fra 1870 og frem til i dag, med vekt på å klarlegge hvilke tendenser og sammenhenger som ser ut til å ha hatt gyldighet over tid. Dette gir fremstillingen helhet. Funnene settes inn i en sammenheng og gir en uvanlig fremstilling av russisk/sovjetisk historie sett i lys av et beklagelig utbredt fenomen.

Det er gitt god plass til grundige og nødvendige redegjørelser for ulike utfordringer knyttet til kildematerialet og for annen forskning om voldsforekomst og teorier som kan bidra til å kaste lys over utviklingen i Russland. Slike redegjørelser vil selvfølgelig utgjøre et viktig element i en doktorgrad. I Stickleys bok er disse mer vitenskapsteoretiske spørsmålene behandlet på en måte som ikke bryter opp lesingen. Det dreier seg i noen grad om spørsmål som naturlig vil melde seg også for en leg leser: Hvordan skal man måle forekomsten av vold? Stickley argumenter for at antall drap vil være den beste indikatoren. Men finnes det pålitelig statistikk? Skal man bruke politiets registreringer over hva som blir antatt å være drap, eller skal man bruke rettsapparatets oversikt over domsavsigelser? Hvilke svakheter har statistikk fra så langt tilbake som slutten av tsartiden? Og hvilke problemer følger av lukketheten i sovjettiden? Høy voldsforekomst var svært problematisk for offisiell ideologi og følgelig noe man ikke ønsket åpenhet om. Stickley argumenterer godt for sin faglige tilnærming og de valg han har gjort, blant annet i spørsmålene om hvordan begrensninger ved kildematerialet skal håndteres.

Det andre hovedelementet i avhandlingens vitenskapsteoretiske grunnlag – teorier som kan forklare voldsforekomst – behandles på en måte som beforder forståelse hos leseren. Forfatteren knytter hele tiden an sitt arbeid til annen relevant forskning og undersøkelser som er gjort for Russland/Sovjetunionen og andre land. Stickley viser slik et overbevisende grep om fagfeltet sitt. Man får i det hele tatt et inntrykk av en meget grundig og velfundert fremstilling.

De vitenskapelige kvalitetene ved arbeidet er åpenbare. I enkelte passasjer blir det vanskelig for et mer allment publikum å henge med, som i avsnittene om hvilke formler og metoder som bør brukes ved bearbeidelse av det statistiske materialet. Men for russlandsinteresserte utenfor det sosiologiske fagmiljøet ligger bokens største verdi i at den tar for seg et viktig og interessant tema. Det eksisterer en del utbredte oppfatninger om de forhold og sammenhenger Stickley beskriver. Boken bekrefter noen av dem, som forholdet mellom alkoholkonsum og voldsutøvelse, mens konklusjonene i andre tilfeller kanskje går mer på tvers av vante forestillinger, slik som at vold i første rekke skulle være et problem i større byer. Noe

av det mest interessante er de tilfellene der man i Russland har sett en utvikling som avviker fra det man skulle forvente i forhold til etablerte teorier og observasjoner fra andre land.

Det som finnes av statistisk materiale, indikerer at Russland fra førsovjetsk tid, gjennom sovjetepoken og frem til i dag har vært et land mer preget av vold enn de fleste andre. Tallet på drap i Russland/Sovjetunionen fremstår som relativt høyt gjennom hele den perioden som undersøkes. Det har vært økninger i perioder med spesiell sosial turbulens, som i revolusjonsårene og overgangen fra sovjetisk til postsovjetisk tid (1905–07, 1917–20, 1990-tallet). Mens voldsforekomsten har blitt mindre i ikke-russiske områder som i dag utgjør egne stater, som Polen og de baltiske landene, har man ikke sett en tilsvarende reduksjon i Russland, men snarere en fortsettelse av det generelt høye voldsnivået fra tsartiden. Det moderne Russland kan karakteriseres som eksepsjonelt voldelig. I 2003 var drapsraten 33 ganger så høy som gjennomsnittet for Europa.

Forholdet mellom befolkningstetthet og antall drap indikerer at Russland har vært gjennom en kriminologisk utvikling i det 20. århundre som står i kontrast til utviklingen i vestlige land. I Russland har ikke vold vært et typisk storbyfenomen. Høy voldsforekomst på landsbygda kan ses på bakgrunn av svakere og mindre effektiv myndighetsutøvelse. Dette kan være en årsak til at man mot slutten av sovjetepoken hadde noen av de høyeste drapstallene der hvor myndighetenes tilstedeværelse var mest begrenset, som i Sibir. En annen forklaring er praksisen med å forvise kriminelle til områder langt borte fra befolkningssentrene. Den generelt miserable tilstanden på landsbygda kan også være en årsak. Man har kunnet snakke om en form for negativ seleksjon – de ressurssterke har trukket mot byene; de gjenværende har vært mer tilbøyelige til å ty til vold i møte med de problemene og frustrasjonene som har preget tilværelsen.

Sammenhengen mellom alkoholkonsum og forekomsten av dødelig vold er markant gjennom hele perioden. Voldsbruken er etter alt å dømme ikke bare et resultat av alkoholemengden. En relativt stor del av alkoholen som forbrukes er sprit (vodka), som har vist seg å føre til mer vold enn andre typer alkohol. Drikkingen er gjerne konsentrert i intense perioder (*binge drinking*), der sperrene mot bruk av vold blir sterkt svekket. Alkohol er også en vesentlig faktor i menns vold mot kvinner. En undersøkelse fra 2003 viste at 67 prosent av ektemenn i Russland slo sine koner for første eller eneste gang i beruset tilstand. Menns bruk av vold mot kvinner samsvarer med det totale bildet av et brutalt samfunn: Ifølge en

undersøkelse fra 1997 er sannsynligheten for at en russisk kvinne skal bli drept av sin partner, 2–2,5 ganger så stor som tilsvarende i USA. Det må også tas i betraktning at forekomsten av vold mot kvinner sannsynligvis er underrapportert – kvinners forventninger om hjelp fra myndighetene har vært lave.

En viktig del av forklaringen på at Russland i kriminologisk sammenheng er et spesielt tilfelle, gis i kapittel fem: Den russiske/sovjetiske staten har gjennomgående ført en politikk som direkte eller indirekte har fremmet voldsbruk, eller i beste fall ikke gjort noe for å redusere den. Det mest åpenbare er at staten selv har brukt vold som et viktig instrument i gjennomføringen av sin politikk. Man kan anta at det har preget befolkningens syn på legitimiteten av vold. Videre har statens alkoholpolitikk vært utslagsgivende. Sammenhengen mellom alkoholkonsum og vold er åpenbar, men alkoholsalg genererer inntekter for staten, som derfor ikke ønsker å begrense tilbudet – myndighetene velger økte inntekter fremfor redusert vold. Særlig i sovjetperioden var det også nærliggende å betrakte statens alkoholpolitikk som et forsøk på å dempe misnøye og avlede eller avverge motstand og opposisjon.

I dagens Russland utgjør vold et alvorlig helseproblem. En del av problemet bunner i utbredte og stadig videreførte forestillinger om den sterkeste rett. Unge menns oppførsel gjenspeiler de forhold de har vokst opp under, der alkohol ofte har bidratt til at sperrene mot voldsbruk blir mindre og selve voldsutøvelsen mer brutal. Stickley understreker at om forsøk på å redusere vold i dagens Russland skal kunne vise seg effektive, må de ta utgangspunkt i en forståelse av særtrekk i russisk drikkekultur. Den må endres om man skal få til en reduksjon i alvorlig personvold. Men reduksjon i voldsbruk dreier seg også i stor grad om å få endret det som har vært et utbredt syn på vold både fra statens og borgernes side – at vold er et kurant middel til å løse de fleste uoverensstemmelser.

Russia–EU External Security Relations: Russian Policy and Perceptions

Karin Anderman, Eva Hagström Frisell & Carolina Vendil Pallin

Stockholm: FOI – Totalförsvarets forskningsinstitut 2007

91 s., ISSN 16501942

Omtalt af **Flemming Splidsboel Hansen** [ph.d., forskningskoordinator, Forsvarsakademiet]

Det svenske forsvars forskningsinstitut FOI har udgivet en rapport om forholdet mellem EU og Rusland – et emne som bliver stadig mere vigtigt og stadig mere kompliceret. De seneste år har set en forværring af forholdet, og blandt de velkendte stridspunkter er uenighed om demokratiets vilkår i SNG-landene (heriblandt ikke mindst Rusland), EUs indblanding i interne anliggender i SNG-landene, adgangen til modpartens markeder, energisikkerhed, visumregler og konflikthåndtering (bl.a. i Kosovo).

Forfatterkollektivet er sluppet fint fra udfordringen. De leverer en interessant, præcis og letlæselig oversigt over forholdet mellem de to parter. Det primære fokus er på den del af forholdet, som er dækket af Den Europæiske Sikkerheds- og Forsvarspolitik (ESFP), men flere steder breddes diskussionen ud til at inddrage også andre dele af Den Fælles Udenrigs- og Sikkerhedspolitik (FUSP).

Rapporten består reelt af to separate dele. Den første del (26 sider) diskuterer den indbyrdes magtfordeling mellem forskellige centrale politiske aktører i Rusland – generelt og i forholdet til EU. Det enkle spørgsmål er: Hvem beslutter hvad i forholdet til EU? Den anden del (28 sider) behandler derefter det russiske syn på ESFP og FUSP, og den ser på emner som udvidelse, EUs naboskabspolitik (ENP) og konfliktregulering (især inden for SNG-rummet).

Den første del er den stærkeste. Forfatterne gennemgår forskellige institutioner og politikere, og på den baggrund tegner de et detaljeret billede af den politiske struktur og magtfordeling i Moskva. Jeg fandt mange nyttige og nye oplysninger i denne del af rapporten, som er interessant læsning for de mange, som beskæftiger sig med russisk politik (indenrigs- såvel som udenrigspolitik), og som måske underviser i samme emne og mangler en kort og præcis tekst at tilbyde de studerende.

Det er en ukompliceret gennemgang af det politiske system, og der er ikke gjort forsøg på at inddrage teori eller at sætte diskussionen ind i en bredere forståelsesramme. Deri ligger en styrke, da teksten bliver meget ligefrem. Den præsenterer data – og det

er så det. Der ligger dog også en svaghed i det manglende forsøg på at løfte teksten, da det hele bliver meget umiddelbart. Tingene præsenteres «som de er», og de problematiseres ikke.

Denne svaghed bliver dog mere tydelig i bogens anden del, som lider under manglende selvstændighed såvel som dybde i analysen. Et eksempel: «Russian decision-makers often stress that the EU and Russia have common views when it comes to strengthening the international regimes for non-proliferation. Other analysts, however, claim that the EU and Russia have different views and different ways of prioritising the most urgent issues to tackle in this area» (s. 69). Og med denne kommentar lukkes diskussionen. Læseren får således ikke klarhed over, hvorvidt EU og Rusland *rent faktisk* ser forskelligt på det vigtige emne, som ikke-spredning er. Her var ellers en oplagt mulighed for forfatterne for at træde i karakter og give deres vurdering af sagen og dens videre udvikling. I stedet får man en loyal men på ingen måde nyskabende præsentation af andres vurderinger. Der er ikke noget galt med denne type af arbejde – den er gavnlig til bl.a. at skabe overblik og til at introducere et nyt emne for læseren. Men der er lidt nyt her.

Den manglende dybde i analysen er vanskelig at påvise gennem eksempler. Efter endt læsning sad jeg dog tilbage med en følelse af, at diskussionen manglede en overordnet ramme. Den anden del består af mindre bidder, som ikke i tilstrækkelig grad er strikket sammen til et hele. Det kunne f.eks. være gjort ved en klarere brug af teori fra International Politik, således at forfatterne kunne gøre klart, hvorledes de *samlet* betragter forholdet mellem EU og Rusland. De centrale spørgsmål er: Hvilke kræfter og interesser (f.eks. maksimering af aktørernes magt) styrer udviklingen i forholdet mellem EU og Rusland. Og hvad betyder det for denne udvikling?

Efter min mening mangler rapporten desuden en mere tilbunds-gående diskussion af fremtiden for Partnership and Cooperation Agreement (PCA). Denne aftale er en grundpille i forholdet mellem EU og Rusland, men den udløber ved udgangen af 2007. PCA kan herefter forlænges årligt (hvad den allerede er blevet for 2008), men der skal efterfølgende findes en længerevarende afløser for denne aftale. Det kan dog vise sig vanskeligt. Rusland har mindre interesse i og behov for en ny samlet aftale, end EU har. Rusland ønsker i stedet at fokusere mere målrettet på de områder af samarbejdet, hvor man har mest på spil, dvs. økonomisk samarbejde og oprettelsen af et fælles økonomisk rum. For EU er den politiske dimension i stedet vigtig, da den er et redskab til at påvirke Rusland.

I denne situation ville det have været oplagt at afslutte rapporten med en diskussion af dette emne. Derved ville man ikke blot kunne samle trådene fra en række af rapportens tidligere diskussioner, man ville også kunne demonstrere en fremadrettet tænkning om emnet. Men måske kan det komme i en opfølgende rapport.

Disse kommentarer ændrer dog ikke ved, at FOI har publiceret en absolut læseværdig rapport, som fortjener en varm anbefaling. Rapporten kan downloades gratis på www.foi.se. Alternativt kan den bestilles i papirudgave hos FOI. Prisen er SEK 175 (uden moms).

En optimistisk tragedie: Sovjetruslands litteratur 1917–1985

Mette Dalsgaard

København: Gyldendal 2006

414 s., ISBN 9788702049459

Omtalt af **Tine Roesen** [ph.d. fra Københavns Universitet, postdoc på projektet Landslide of the Norm, Universitetet i Bergen]

Blandt litteraturvidenskabsfolk er der delte meninger om, hvordan disciplinen litteraturhistorie og dens genstand skal defineres. Nogle forfægter det syn, at genstanden alene er de litterære tekster, og at disciplinen går ud på at spore disse teksters kunstneriske udvikling. Litteraturen er her en lukket verden, hvor værker og stilarter afføder andre værker og nye stilarter, uafhængigt af den historiske og sociokulturelle sammenhæng og upåvirket af hvem de involverede forfattere, redaktører, kritikere og læsere er som mennesker uden for litteraturens tegnverden. I modsætning hertil går andre til litteraturen som et kulturelt fænomen blandt mange andre, som det hænger uløseligt sammen med, et særligt fænomen som man godt kan udskille som genstand, men hele tiden må relatere til det omgivende samfund og dets historiske udvikling. En tredje tilgang nævnes ikke ofte på universiteterne, men er længe blevet praktiseret i stort omfang, nemlig at skrive litteraturhistorie baseret på forfatterbiografier, hvorved litteraturen opdeles i forfatterskaber og forstås som nært knyttet til den enkelte forfatters liv og livssyn.

I tilfældet Sovjetruslands litteratur giver det ingen mening at anlægge det første, rent kunstneriske perspektiv, eftersom etpartisystemet og den ideologiske enevælde medførte en politisering af alle udtryksformer, herunder kunstneriske. I Mette Dalsgaards aktuelle

litteraturhistorie præsenteres litteraturen da også konsekvent i den komplekse historiske og sociokulturelle sammenhæng, endda med en imponerende kombination af den «store» historie – revolution, kulturkamp, verdenskrig, kold krig, rumkapløb, partilinjens udvikling – og den «lille» historie, forstået som de involverede personers specifikke oplevelser, handlinger og udsagn, samt afgørende hændelsers konkrete omstændigheder. Formidlingen af alle disse linjer, overskrifter, punktnedslag og detaljer lykkes på grund af Dalsgaards fortælletalent og store overblik, og desuden ved hjælp af en genial anvendelse af sidernes brede margener til facts, forklaringer, citater og illustrationer. En lille margentekst, som gør stort indtryk er f.eks. Forfatterforeningens brev til Berija i anledning af Isaak Babels arrestation, men ikke så meget omhandlende forfatteren Babel som hans datja: «Bestyrelsen for Foreningen af sovjetiske forfattere Litteraturfond anmoder Dem, kammerat Berija, om at træffe beslutning ang. overdragelsen af ovennævnte datja til Litteraturfonden med henblik på dens fortsatte benyttelse.» Næste illustration er henrettelsesordren.

Resultatet af denne blanding af den store og den lille historie, af overblikket og detaljerne – med andre ord: en historieskrivning helt i Leo Tolstojs ånd – er en på én gang sober og skiftevis underholdende og gribende fremstilling, som ikke bare punkterer en lang række myter og fordomme, men tør at stå ved (sin) historie som noget mangefacetteret, heterogent og uafklaret. Ingen af de mange omhandlede sovjetforfattere fremstår således som 100 % entydige i deres forhold til statsmagten, hvad enten de grundlæggende var støtter eller i opposition. Tværtimod viser Dalsgaard flere eksempler på, dels hvor kunstnerisk svært og menneskeligt risikabelt det var at have indvendinger mod regimet eller bare at undlade at lovprise det (Boris Pasternak, Ilja Erenburg, Vasilij Aksjonov m.m.fl.), dels hvor vanskeligt det også var at være opportunistisk medløber eller bare «pragmatisk» at beskytte sit digterhverv under uforudsigeligt skiftende ideologiske vinde (her er proletarforfatteren Demjan Bednyj et godt eksempel og Jevgenij Jevtusjenko stadig til diskussion).

Samtidig udmærker fremstillingen sig ved alligevel at formå at fastholde litteraturens eget univers, ordkunsten, som den vigtige kerne, hvor der også var meget på spil mellem 1917 og 1985. Igen: ikke bare mellem den statsproklamerede og -støttede socialistiske realisme og undergrundskunsten, men i høj grad også inden for begge retninger, som var modsætningsfyldte på flere ledder og kanter, fra personlige antipatier til uenighed om litteraturens rette form og etik. Jvf. også bogens titel, *En optimistisk tragedie*, som

er taget fra Vsevolod Visjnevskijs borgerkrigsskuespil fra 1933, hvor kampen fortsætter trods heltindens død, men som også er et dækkende udtryk for den socialistiske realismes indbyggede genreskizofreni og endda for den forfulgte men produktive og nu hjemvendte undergrundslitteratur.

Bogen rummer ikke nær så mange litterære smagsprøver som Dalsgaards tidligere *Lad os blive som solen* (2002, om sølvalderen 1890–1917) og *Den tunge lyre* (2005, om emigrantlitteraturen 1917–85), idet Sovjetruslands litteratur i forvejen er fyldigt repræsenteret i oversættelse, som det hedder i forordet. Men stadig vrimler det med større og mindre nyoversatte tekststykker indlagt enten i selve teksten, som appendix til kapitler eller i marginen. De overraskende tamme citater fra Ilf og Petrovs satiriske *Tolv stole* er en klar undtagelse: alle andre uddrag, ikke mindst digtene af Sergej Jesenin, Olga Berggolts, Jevgenij Jevtusjenko og Varlam Sjalamov, er udtryksfulde. Også de allerfleste af de mange kort refererede og karakteriserede værker formår at fænge med deres tematik og ideologi, men i høj grad også med deres kunstneriske ærinder og problemstillinger («For Kusjner er poesien 'indre frihed' det altafgørende, ikke den formmæssige fornyelse: 'Tiden er din hud – ikke din beklædning' (...) Som hos Pasternak har de mindste ting den største betydning; kikkerter og linser er tilbagevendende temaer, ligesom de små bevægelser i gardiner, blade, buske og bølger.»).

Endelig får faktisk også den traditionelle litteraturhistoriske kobling mellem liv og værk lov til at komme på banen og vise sin styrke, både når det i almenhed gælder privatlivets, dvs. de konkrete vilkårs og specifikke oplevelsers betydning for kunstnerens virke, og når der som i det sovjetiske diktatur er en direkte sammenhæng mellem forfatterens private forhold (herkomst, forbindelser) og hans forhold til og under systemet. Bogen rummer fyldige, levende portrætter af en række betydningsfulde navne, herunder det glamourøst-tragiske kunstnerpar Sergej Jesenin og Isadora Duncan; Stalin med hans særlige interesse for litteraturen; Andrej Platonov som var «for intellektuel» til Partiet; Maksim Gorkij hvis figur og kulturpolitiske rolle fortsat er omstridt; Ilja Erenburg som på en gang ligner en modig stridsmand og en bedrøvelig vejrhane; Boris Pasternak; Jevgenij Jevtusjenko; Mikhail Sjolokhov, og, selvfølgelig, Aleksandr Solzjenitsyn.

Et særligt lille ledemotiv, som i sig selv fortæller en historie, er – biler. Fra den smarte Bugatti, Isadora Duncan dør i, over Boris Pilnjaks og senere Ilf og Petrovs bilture gennem USA, Konstantin Simonovs og Erenburgs benovede besøg på en bilfabrik i Detroit og

Sjolokhovs og Aksjonovs privatbiler, til Solzjenitsyns bandbuller mod jagten på biler og andre materielle goder i det postsovjetske Russland. Det høje formidlingsniveau gør bogen tilgængelig for læsere, der ikke har nogen særlige forudsætninger, men også til en fornøjelse for dem, der allerede er velbevandrede i russiske forhold. Og det er ikke bare gammel vin på nye flasker: bogen er opdateret om person- og værkskæbner, om teksters, talemåders og myters efterliv helt op til nu. I Danmark har den velfortjent modtaget den kritikerpris, der er opkaldt efter Georg Brandes, som åbnede skandinavernes udsyn til den europæiske litteratur.

Russland og russere – en guide til vårt nabofolk i øst

Katerina Smetanina

Oslo: Orion forlag 2006

343 s., ISBN 9788245807646

Omtalt av **Halvor Tjønn** [tidligere russlandskorrespondent, *Aftenposten*]

Er russere så forskjellige fra nordmenn at det er behov for en hel bok for å forklare disse skilnadene? Katerina Smetanina, som er født og oppvokst i Russland og som de siste årene har arbeidet ved Norsk-russisk handelskammer i Oslo, mener det. På drøye 300 sider forteller hun hva disse ulikhetene består i.

Mange i det politisk korrekte Norge vil kanskje rynke på nesen over et slikt prosjekt. Å si at russere er «sånn», mens nordmenn er «slik», er ikke helt stuerent i vår tid. Dermed er mange av de ulikhetene alle kjennere av Russland vet eksisterer, ofte feid under teppet eller i hvert fall ikke blitt snakket høyt om.

Kanskje måtte det nettopp en russer, som har bodd lenge i Norge og har et våkent blikk også for nordmenns særegenheter, til for å forklare hva disse forskjellene består i. Med gode porsjoner av humor og farge tar Smetanina leseren med på en reise i den russiske sjel, slik en norsk besøkende vil møte den når han eller hun drikker te i en leilighet i Moskva, er på bedriftsbesøk i Arkhangelsk eller vandrer omkring som turist i en kirke i Suzdal.

Det er med andre ord en helt hverdagslig bok Smetanina har skrevet, men en bok som fyller et grunnleggende behov: Hva skjer etter at man har landet på flyplassen i Arkhangelsk og tropper opp på direktørens kontor? Hvordan venter russerne at nordmennene de møter skal opptre? Er det greit å møte opp i T-skjorte og olabuk-

ser? Og hva gjør man når man skal hilse på det eneste kvinnelige medlem av den russiske delegasjonen? Skal man ta et skikkelig tømmermannsgrep om damens hånd?

Her går nordmenn på russlandsbesøk i baret stadig vekk. Vi nordmenn skjeller moteriktig ut amerikanere som kommer til Irak og tror de befinner seg i Oklahoma. For den som har hatt mulighet til å observere nordmenn i Russland gjennom de siste tiår, er det et faktum at mange oppfører seg akkurat som de ville gjort hjemme.

Dette går ganske enkelt ikke an, forklarer Smetanina. Russland har hatt en historie så forskjellig fra Norge og Vesten og har en kultur som har levd sitt eget liv i så lang tid, at også omgangsformene mellom menneskene er blitt forskjellige. Om man ikke forstår det, er det fort gjort å havne opp i både komiske situasjoner og pinlige episoder, for ikke å snakke om at det kan ende med havarerte økonomiske prosjekter. Ofte var det til alt overmål et prosjekt som på tegnebrettet hjemme i Norge så så bunnsolid ut at intet kunne gå galt.

Selv om boken ikke gir seg ut for å være noe dyptpløyende kulturhistorisk verk, støter den også borti det tankekorset som mange i Vesten er blitt sittende igjen med de siste år: Hvordan kunne Russland fra 1990 og fram til i dag gå fra å begynne seg i en rus av demokratiske proklamasjoner til å bli et land med et regime som man må kalle autoritært?

For å svare på dette spørsmålet tar Smetanina leseren med på en liten ferd tilbake i historien, og påpeker at Russland alltid har vært styrt av sterke herskere – som stort sett har vært menn – om da ikke landet har vært inne i perioder av kaos og oppløsning. Denne tradisjonen er ikke noe som bare gjør seg gjeldende på topplanet i det russiske samfunnet. Helt fra bunnen av er det et samfunn der man er vant til enten å ta imot eller gi ordre. Klokkene går ganske enkelt annerledes enn de gjør i Vesten, og de korte årene under Boris Jeltsin har ikke grunnleggende endret dette, påpeker hun. At det er slik, kan man beklage så mye man vil. Men den vesterlending som ikke forstår dette poenget, forstår ikke russisk historie.

Russland og russere kan anbefales på det varmeste. Den er en bok alle som drar til Russland burde ha med seg i reisebagasjen. Er man ukjent med Russland, er boken en ren gullgrube av hverdagsobservasjoner og konkrete tips. Også om man har oppholdt seg lenge i landet, vil man lese boken med stort utbytte: Smetanina setter ord på fenomener man har møtt, men kanskje aldri helt ut har klart å forstå.

Carolina Mari Finngård har illustrert boken med en rekke tegninger som på en varm måte gjengir det russiske folkelivet.

Gatekeepers of Democracy? A Comparative Study of Elite Support in Russia and the Baltic States

Linda A. Åström

Örebro: Örebro Studies in Political Science 2007

231 s., ISBN 9789176685310

Recenserad av **Emelie Lilliefeldt** [doktorand, Baltic and East European Graduate School, Södertörns högskola och Stockholms universitet]

Med unika data tecknar Linda Åström en komparativ bild av stödet för demokrati i Ryssland och Baltikum. Avhandlingen har ett ambitiöst empiriskt syfte: att kartlägga det politiska stödet hos lokala eliter i fem ryska regioner och i åtta regioner i de baltiska staterna. Vidare har den två distinkta teoretiska mål: att förklara eventuell variation i det studerade stödet samt att testa huruvida David Eastons teori om multidimensionellt politiskt stöd har empirisk bäring. Det är också Eastons systemteori som används som teoretiskt ramverk i studien medan operationaliseringen i stora drag bygger på Gabriel Almond och Sidney Verbas idéer om politisk kultur. Trots, eller kanske tack vare, att Eastons modell kan kritiseras för att vara både statisk och överdrivet sparsmakad ger den studien som helhet en sammanhållen karaktär som lyfter politisk kultur till en självklar del av framställningen.

Avhandlingen är indelad i tre sektioner med traditionell struktur. Efter inledningen presenteras det teoretiska ramverket koncist och med fokus på Eastons systemteori. Den teoretiska diskussionen fortsätter också mot slutet av avhandlingen, där den knyts samman med den teoritestande ambitionen. Teoretiserandet kring politisk kultur görs däremot i anslutning till avhandlingens operationaliseringar och är därför inte framträdande i teoriavsnittet.

Till skillnad från mycket annan litteratur om demokratisering och politiskt stöd hos medborgarna har Åström fokuserat på det politiska stödet hos eliten, och kontrasterar bitvis sina data med tidigare studier av medborgerligt politiskt stöd. Studiens sample utgörs av fyra typer av eliter, nämligen personer som med sin position inom politik, ekonomi, civilsamhälle och administration i såväl städer som på landsbygd antas ha mer inflytande över politiken än andra. Eliterna antas fungera som det filter genom vilket medborgarnas preferenser passerar. De underliggande argumenten, influerade av såväl Easton som Almond och Verba, är rättframt presenterade: stöd för demokratiska värden är en central faktor i demokratins utveckling och elitens stöd för demokrati skapar möjligheter för demokratisk utveckling.

Med drygt 1500 strukturerade intervjuer genomförda under en kort tidsperiod har Åström mycket spännande data som också kommer till sin rätt genom studiens struktur. Datamaterialet från de ryska regionerna behandlas utförligt i tre separata kapitel där stödet för den politiska gemenskapen, regimen och myndigheterna presenteras och analyseras var för sig. Stöd för den politiska gemenskapen fångas i studien upp av hur respondenterna karaktäriserar medlemmar av gemenskapen, hur stolta de är över valda delar av «det gemensamma» samt hur starkt de relaterar till olika territoriala enheter (städer, regioner, landet och Europa). Stöd för regimen har operationaliserats genom stödet för demokratiska värderingar och normer samt genom förtroendet för faktiska institutioner, medan stödet för myndigheterna mäts med indikatorer som i högre grad än de två andra typerna av stöd relaterar till den faktiska regimen (frågorna handlar om byråkratin i sig och om hur nöjda de tillfrågade är med hur den fungerar). Ett därpå följande kapitel behandlar samma problematik i de baltiska fallen.

Den empiriska undersökningen är ingående men ändå lättillgänglig, med löpande sammanfattningar och problematiseringar. Åström presenterar också sin empiri med generösa referenser till andra studier, vilket ger en djupare förståelse av den bredd av samverkande faktorer som kan förklara de resultat som den i övrigt huvudsakligen explorativa avhandlingen bidrar med.

I avhandlingens avslutande del vävs den komparativa ambitionen ihop med en kärnfull sammanfattning av empiriframställningen. Åström sluter sig till att de lokala eliterna i samtliga studerade länder stödjer den politiska gemenskapen. Vidare finner hon visst stöd för regimen samt ett visst stöd för institutionerna. Därtill visar studien att de lokala eliterna i Estland i någon mån uttrycker förtroende för myndigheterna. De ryska respondenterna indikerar emellertid inget större stöd för varken de demokratiska principerna eller de politiska institutionerna. Åström pekar på den möjliga kopplingen till den ryska bristen på erfarenhet av demokrati, men understryker också att denna enda faktor inte kan förklara den demokratiska utvecklingen.

I termer av stöd för den politiska gemenskapen visar empirin ingen signifikant variation mellan regioner eller typer av eliter. I stödet för regimen och myndigheterna presenteras dock variationer mellan regioner och elittyper vad gäller flera av indikatorerna. Till exempel visar sig eliterna från det civila samhället i Ryssland, Estland och Lettland mindre benägna än övriga att stödja ett elitistiskt styre, ett styre som i Litauen, generellt sett, bara är populärt hos

den ekonomiska eliten. De tydligt teoranknutna förklaringarna till variationerna är dock få och avhandlingen skulle ha vunnit på en inledande teoretisering kring möjliga förklaringsfaktorer.

Tvivelsutan är den intresseväckande empirin och den konsekventa framställningen av densamma en av avhandlingens starka sidor, men avhandlingen får också luft under vingarna av det empiriska testet av Eastons teori. Teoritestet utförs med hjälp av faktoranalys och visar att stöd, det koncept som används, kan sägas vara både diffust och specifikt, det vill säga att det kan riktas mot såväl särskilda objekt som mer abstrakta företeelser. Testet ger inte bara den föregående empiriframställningen fler dimensioner, det placerar också avhandlingen i en teoretisk debatt.

I skenet av de samlade resultaten bör det nämnas att det är något tveksamt hur mycket studien slutligen vinner på sin komparativa ansats. Att kontrollera vad demokratisk erfarenhet betyder för den postkommunistiska, demokratiska utvecklingen är i sig ett ambitiöst och lovande forskningsproblem som skulle kunna tjäna såväl teoretiskt som metodologiskt på att lyftas fram betydligt. Att det råder oklarhet kring vad jämförelsen bidrar med bör framhållas som en av avhandlingens brister.

Mot slutet av avhandlingen ger sig Åström in i en diskussion om demokratisk konsolidering och ger däri en kort jämförelse med västra Europa. Det är en hoppfull bild av möjligheterna för konsolidering av demokrati i de studerade länderna, av vilka författaren ger Estland en särskild god prognos. Kanske det här också vore på sin plats att resonera kring vilka förväntningar och normer som innefattas i begreppet «konsoliderad demokrati», och hur det påverkar inte bara demokratiseringsforskningen utan också den politiska praktiken.

Åström har med sin avhandling lyckats skriva in sig i flera olika traditioner: demokratisering, politisk kultur och inte minst i den växande litteraturen om Central- och Östeuropa. Hon gör det med skärpa både vad gäller den teoretiska traditionen och den praktiskt-politiska framtiden, något som i skenet av utvecklingen i de studerade länderna gör avhandlingen till ett bidrag som kan intressera samhällsvetare inom och utom akademien, med eller utan specifikt områdesintresse.

Om vi nu ska bli som Europa. Könsskapande och normalitet bland unga kvinnor i transitionens Polen

Karin S. Lindelöf

Södertörn Doctoral Dissertations

Makadam förlag: Göteborg 2006

240 s., ISBN 917061024X

Recenserad av **Heidi Kurvinen** [filosofie magister, forskare och doktorand i allmän historia vid Institutionen för historia, Uleåborgs universitet]

Efter östblockets sönderfall tog Polen i likhet med andra östeuropeiska stater till mål att snabbt förvandlas till ett «västligt» samhälle. Förutom de ekonomiska och politiska förändringarna har den västerländska livsstilen också påverkat polackernas uppfattning om sin egen identitet. I sin doktorsavhandling behandlar etnologen Karin S. Lindelöf detta aktuella och ytterst intressanta tema genom att analysera könsskapandets och i synnerhet femininitetsskapandets betydelse i dagens Polen.

Lindelöf har intervjuat sju unga välutbildade polska kvinnor och deras närstående för att få svar på frågan hurdana former av kvinnlighet som är möjliga i Polen i början av 2000-talet. Undersökningen är fascinerande läsning, speciellt eftersom Lindelöf besitter förmågan att i sin analys koppla samman olika dikotomier som formar den polska könsdebatten. I den väv som Lindelöf skapar ser vi förutom arvet från den kommunistiska tiden och de västerländska könsidealerna såväl den katolska kyrkans könsnormer som frågorna kring tudelningen mellan det traditionella och det moderna och mellan öst och väst.

Som den röda tråden i undersökningen löper begreppen sirlighet och jämlikhet, med vilka forskaren närmar sig frågan om hur femininitet konstrueras. Hon gör det ur flera perspektiv, såväl sexualitetens, rädslans som feminismens. Kapitlen framskrider tematiskt och leder läsaren hela tiden djupare in i den värld som ämnesområdet utgör, och belyser allt klarare de unga kvinnornas sätt att uppfatta sin egen kvinnlighet. Arbetets utmärkta disposition är en odiskutabel merit.

Lindelöf lyckas också bygga upp en fungerande metodologisk grund genom att i sin undersökning inkludera perspektiv från andra forskare som undersökt den östeuropeiska transitionen, bedrivit feministisk forskning eller gjort könssensitiv etnologisk forskning. Lindelöf för en berömvärd dialog med den tidigare forskningen och hennes arbete framstår som en helhet i vilken både argumenten och

forskarens nya diskussionsöppningar känns välmotiverade.

Ställvis lämnar dock presentationen av de metodologiska rättesnörena något att önska. Till exempel har Michel Foucaults tankar komprimerats en hel del i inledningen, och därmed har feministernas kritik av Foucault endast ägnats en kommentar i fotnoten. I ett vetenskapligt arbete som klassificeras som feministiskt, och där författaren stöder sig på Foucault i flera repliker, skulle det dock ha varit på sin plats att problematisera Foucaults tankegångar.

Forskningsmaterialet utgörs av intervjuer, fältanteckningar, essäer och polskt tidningsmaterial, och står på en stadig grund. Lindelöf har en utmärkt förmåga att sammanfoga de olika delarna av källmaterialet till en enhetlig bild. Vid läsningen av avhandlingen ställer jag mig aningen frågande endast till tidningsmaterialets betydelse för Lindelöfs analys. Eftersom hon inte behärskar polska har hon inte kunnat göra en textanalys av de publicerade texterna, varvid den delen av materialet oundvikligen behandlats ytligt. Detta stöds också av att det i arbetet inte en enda gång hänvisas direkt till tidningsmaterialet.

Intervjumaterialet utnyttjar Lindelöf på ett mångsidigt och analytiskt sätt. Intervjuerna med de sju unga kvinnornas närstående innehåller dock mera potential för en jämförande undersökning än vad Lindelöf har ansett nödvändigt att utnyttja. Genom att ställa de unga kvinnornas syn på kön mot materialets intervjuer med äldre polska kvinnor kunde de nedärvda mentala modeller som ligger bakom könsuppfattningarna ha belysts ännu mer mångfacetterat än vad som nu är fallet. Ställvis lyckas dock Lindelöf givetvis med detta, som till exempel i kapitlet om kvinnoroller. Arvet från det förflutna framträder även i Lindelöfs förtjänstfulla analys av hur bilden av den polska modern (*Matka-Polka*) påverkar 2000-talets modersmyt i Polen.

Den könssensitiva forskningen i de östeuropeiska länderna har långt fokuserat på tiden efter de dramatiska händelserna från år 1989 och Sovjetunionens kollaps år 1991, medan de inledande stadierna i brytningsskedet för det mesta inte kartlagts. Lindelöfs forskning följer onekligen denna tradition. Hennes arbete skiljer sig dock från tidigare forskning i fråga om forskningsgreppet. Analysen bygger på den poststrukturalistiska etnologiska traditionen i vilken även ingår queerfeministiska drag. Lindelöf håller sig i sin forskning med andra ord inte till den traditionella definitionen på kvinnlighet, utan söker, med utgångspunkt i svaren hon fått av sin mycket homogena informantgrupp, olika sätt att konstruera kvinnlighet. Med sitt arbete deltar hon även i nedmonteringen av förstelnade köns kategorier.

Strävan att inringa olika former av femininitet har enligt min mening gett forskaren en ännu bättre möjlighet att se de olika spänningar som ligger bakom och påverkar könsdebatten. Som Lindelöf skriver om en av sina informanter: «Marta berättar om sin längtan efter att bli självständig, från sina föräldrar; efter att kunna flytta ihop med sin pojkvän i en egen lägenhet, tjäna egna pengar och inte behöva leva av sina föräldrars inkomster. Detta gör hon alltså trots den motvilja mot att bli vuxen som hon uttryckte i avsnittet om (hus)modern ovan – ett utmärkt exempel på hur mer eller mindre motstridiga diskurser kämpar om tolkningsföreträdet även hos en och samma individ» (s. 195).

Spänningen mellan det traditionella och det moderna, och dess inverkan på människors tankevärld, har framgått redan tidigare i ett flertal undersökningar om transitionen i Östeuropa. Lindelöfs avhandling visar dock hur konflikterna som uppstår genom tudelningarna är ständigt närvarande i de unga kvinnornas vardagsuppfattningar om kön och relationen mellan könen. Tradition och modernitet, öst och väst, ett kommunistiskt förflutet och västerländsk kapitalism, kryddat med katolska kyrkans könsideal – allt detta påverkar enligt Lindelöf unga polska kvinnors sätt att konstruera kvinnlighet, även då de inte är medvetna om detta inflytande. Lindelöf räds inte heller att ställa ömtåliga frågor, utan begrundar könsuppfattningarnas modernitet genom den egoism som bitvis skymtar i de unga kvinnornas intervjuer.

Som en helhet är Lindelöfs forskning förutom vetenskapligt förtjänstfull också medryckande läsning. Redan i förordet kommer texten nära läsaren, och detta sker mycket som en följd av Lindelöfs skickliga självreflektion. Hon är till exempel inte rädd för att föra läsaren mycket nära in på intervjusituationerna. Samtidigt betraktar hon ytterst analytiskt hur hennes egen roll som forskare påverkar det källmaterial som intervjuerna ger upphov till.

Everyday Islam in Post-Soviet Central Asia

Maria Elisabeth Louw

Oxford: Routledge 2007

208 s., ISBN 9780415413169

Recenserad av **Sofie Bedford** [doktorand vid Baltic and East European Graduate School, Södertörns högskola]

Av Sovjetunionens befolkning var närmare 50 miljoner muslimer vilket gav landet världens femte största muslimska befolkning. Idag återfinns den största delen av dessa i någon av de fem centralasiatiska republikerna. Hittills har majoriteten av den litteratur som behandlar islam i det postsovetiska Centralasien varit politiska analyser som fokuserat på risken för att politisk islam och religiös extremism ska spridas i regionen. Marie Louws *Everyday Islam in Post-Soviet Central Asia* är därmed ensam i sitt slag såtillvida att den istället skildrar islam som den upplevs och utövas i vardagslivet i dagens Uzbekistan. I inledningen påpekar också Louw att boken är avsedd som en slags uppgörelse med tidigare litteratur, vilken bidragit till att sprida en negativ bild av regionens muslimska befolkning.

Louws bok är baserad på hennes doktorsavhandling i antropologi som försvarades vid Aarhus Universitet 2005. Texten bygger på materialinsamling under 13 månaders fältarbete i Uzbekistan under åren 1998, 1999 och 2000. Under fältarbetet deltog Louw i olika religiösa ceremonier och intervjuade såväl religiösa auktoriteter som vanliga besökare av heliga platser i Buchara med omnejd.

Många av de tidigare sovetjedarna som nu utgör maktskiktet i regionen har en utpräglad sekulär världsbild. De har en ofta simplistisk syn på islam som gör gällande att «god islam» är kontrollerad av staten och saknar politiska ambitioner medan all annan form av islam är «dålig». I Uzbekistan, där en stor del av regeringens politik inom alla områden kommit att präglas av kampen mot muslimsk extremism, kan det få ödesdigra konsekvenser att misstänkas sympatisera med «fel» sorts islam. Resultatet har blivit att religion är ett mycket känsligt ämne och att man som troende är ytterst försiktig med hur och inför vem man uttrycker sin religiositet. Tack vare Louws gedigna antropologiska arbete kan vi som läsare ändå få inblick i hur islam tar sig uttryck bland muslimer i Buchara. Vi får också stifta bekantskap med intressanta och relativt okända religiösa riter som till exempel Osh Bibiyo, en ceremoni för och av kvinnor (se bokens kapitel 8) som hyllar det kvinnliga helgonet Bibi Seshanba.

Det postsovjetiska ledarskapets försök att monopolisera tolkningen och definitionen av islam är ett av bokens genomgående teman. Enligt den uzbekiska statens version av vad det innebär att vara muslim är islam en naturlig del av den uzbekiska nationalkarakteren och finns så att säga i blodet hos alla uzbeker. Denna islam står automatiskt i ett motsatsförhållande till den politiska, mer extrema inriktningen av islam som förespråkas av de som utpekas som «wahhabi», ett slags samlingsuttryck i före detta Sovjetunionen för all muslimsk aktivitet som ogillas av makthavarna. Enligt denna officiella version har 70 års ateistiskt sovjetstyre gjort folket okunniga om islam och därmed öppnat upp för spridning av wahhabism. Presidenten, Islam Karimov, utpekas samtidigt som en hjälte som styrt in de troende på rätt kurs igen. Louw berättar om hur denna nationella tolkning av islam är allestädes närvarande tack vare den uzbekiska statens väloljade propagandamaskin.

Vi kan också läsa om hur bilden av blodtörstiga wahhabis, lurande bakom varje hörn, i kombination med den brist på tillförlitlig information som kännetecknar en auktoritär stat, ledde till en utbredd rädsla bland befolkningen för omfattande terroristdåd i samband med Uzbekistans Muslimska Rörelses (IMU) räder i Ferganadalen år 2000. När jag själv gjorde mitt fältarbete i Tasjkent, strax efter bombexplosionerna år 2004, möttes jag intressant nog av en helt annan inställning, och bilden av den skräckinjagande wahhabin tycktes ha bleknat något. Istället för rädsla uttryckte de jag talade med snarare sympati eller åtminstone förståelse för dem som känt sig tvungna att utföra detta dåd. Ytterst få trodde dessutom att gärningsmännen verkligen var religiösa extremister.

Enligt Louw motsägs dock i princip inte statens version av islam av de uzbeker hon träffat under sin tid i landet. De flesta muslimer i Centralasien, skriver hon, ser inte de olika radikala islamistiska rörelserna i regionen som ett seriöst alternativ till den rådande ordningen. Samtidigt påpekar hon, vilket också är en av bokens huvudpoänger, att det inte går att se islam i regionen som något statiskt fenomen. Islam är, understryker Louw, «morality in the making», det vill säga ett begrepp vars innebörd ständigt omförhandlas och förändras. Hur uzbekerna förhåller sig till islam villkoras nämligen av de olika motsatsförhållanden deras tillvaro präglas av. Exempelvis måste de lära sig att vara troende utan att visa överdriven religiositet, allt för att minimera risken att utpekas som religiösa extremister.

Louw påpekar samtidigt att sufikulten, den religiösa tradition som är dominerande i Buchara och som främst tar sig uttryck i

vallfärdandet till olika heliga platser i omgivningarna, kommit att tolkas som ett uttryck för traditionell uzbekisk islam och därför inte upplevs som ett hot mot staten i särskilt hög grad. Detta har medfört att de troende hon mött under sitt fältarbete varit relativt fria i sin utövning av religionen, även om rädslan för att bli anklagad märks också bland dem. Här poängteras emellertid också det ironiska i att sufismen – som genom historien utmärkt sig för sitt starka ställningstagande i olika icke-religiösa (också politiska) frågor – nu förespråkas av den uzbekiska regimen som ett exempel på «god islam», som alltså inte blandar religion med politik.

Medan den första delen av boken främst ger bakgrunden till studien ägnas den andra delen åt att diskutera vad islam egentligen innebär i Bucharas. I kapitel fem får läsaren stifta bekantskap med fenomenet *ziyorat* (det traditionella besökandet av heliga platser) bland annat genom berättelsen om Feruza som besöker Bahouddin Naqshbandis grav, i hopp om att hennes arbetslöse son Tohir ska få ordning på tillvaron. Kapitel sex diskuterar *naqshbandiyya* (den mest framstående sufiska orden i Uzbekistan) och hur olika personer upplever sitt deltagande i denna rörelse. I det sjunde kapitlet berörs tidsaspekter och framför allt den kluvenhet som finns bland Bucharas muslimer i deras relation till det sovjetiska förflutna. Å ena sidan ses 70 års sovjetiskt styre som roten till allt ont i dagens samhälle, å andra sidan är många nostalgiska gentemot det som varit. Denna nostalgi tar sig i vissa fall rent bisarra uttryck som när någon till exempel refererar till Stalin som nationens sista helgon.

Med hjälp av sina informanternas berättelser lyckas Louw träffsäkert beskriva situationen i det postsovjetiska Uzbekistan. Hon har ett unikt källmaterial som hon behandlar på ett sätt som tyder på stor kunskap om ämnet och regionen. På det hela taget är *Everyday Islam in Post-Soviet Central Asia* en välskriven och lättläst bok. Att vissa delar tyngs ner av långa teoretiska definitioner är stundtals frustrerande men inte särskilt förvånande givet att boken faktiskt bygger på en akademisk avhandling. Bitvis är också diskussionen i kapitel 5 och 6 kring begrepp inom sufismen, så som *nafs* (av Louw definierat som «the lower, desiring human self or base instincts») och *zikr* («the remembrance or recollection of God in the form of repetitive invocations of his name and various religious formulas»), svårförståelig för den oinsatte läsaren. Detta gör emellertid inte boken mindre läsvärd. Den är, som nämndes inledningsvis, unik i sitt slag och definitivt att rekommendera till den som vill läsa om islam i Centralasien. Personligen hoppas jag att Louw fortsätter sitt utmärkta arbete och att vi snart kan läsa om hennes erfarenheter i andra delar av regionen.

The Shanghai Cooperation Organisation

Alyson J. K. Bailes, Pål Dunay, Pan Guang and Mikhail Troitsky

SIPRI Policy Paper No 17

Stockholm: SIPRI 2007

60 s., ISSN 16520432

The Shanghai Cooperation Organisation: Powerhouse or Paper Tiger?

Ingmar Oldberg

FOI-R-2301-SE

Stockholm: FOI, Swedish Defence Research Agency 2007

59 s., ISSN 16501942

Omtalt av **Stina Torjesen** [seniorforsker, Avdeling for Russland og Eurasia, NUPI]

Shanghai samarbeidsorganisasjon (Shanghai Cooperation Organisation, SCO) har i løpet av de seneste årene utviklet seg til en sentral arena for mellomstatlig samarbeid i Eurasia, og derigjennom også til en viktig konstellasjon av stater i det internasjonale systemet. Dette har også blitt fanget opp av forskningsmiljøer – denne våren gav både SIPRI og FOI ut rapporter som tok utgangspunkt i SCOs voksende betydning. SIPRI-rapporten, som er skrevet av Alyson Bailes, Pål Dunay, Pan Guang and Mikhail Troitskij, diskuterer SCO i lys av regionale organisasjoners rolle i globale sikkerhetsstrukturer og gir også detaljerte analyser av russiske og kinesiske perspektiver på SCO. Ingmar Oldbergs *The Shanghai Cooperation Organisation: Powerhouse or Paper Tiger?* gir en god oversikt over nøkkeltrekk ved organisasjonens formål og utviklingen fra det opprinnelige «Shanghai fem» til dagens organisasjon.

SIPRI-rapporten presenterer elegant spennet i SCO mellom organisasjonens fokus på regionalt sikkerhetspolitisk og økonomisk samarbeid i Sentral-Asia versus Russland og Kinas felles interesse av på globalt nivå å kunne balansere USAs dominans i internasjonal politikk. Likeledes får rapporten godt frem det komplekse forholdet mellom normative og strategiske hensyn. Bailes og Dunay understreker i introduksjonskapittelet at SCO ikke er en normfri organisasjon. Mange vestlige analyser trekker ofte frem mangelen på demokratiske og menneskerettsrelaterte målsetninger i organisasjonens agenda. Bailes og Dunay fremhever imidlertid SCOs vektlegging av staters suverenitet og vektleggingen av at stater avstår fra å blande seg inn i hverandres interne anliggender

som et alternativt sett med internasjonale normer. På denne måten representerer ikke SCO bare en strategisk balansering mot USA og Vesten, men også en normativ balansering mot konvensjonelle former for multilateralt samarbeid.

Troitskijs og Guangs kapitler om henholdsvis russiske og kinesiske perspektiver på SCO gir detaljerte og gode innsikter i de to største medlemslandenes strategier i organisasjonen. Spesielt interessant er Troitskijs henvisning til president Vladimir Putins utsagn om at SCO representerer «en ny modell for suksessrikt internasjonalt samarbeid» (s. 32).

SIPRI-rapporten er en sofistikert og aktuell analyse som evner å flette inn ny, viktig og detaljert kunnskap om organisasjonen. Rapporten gir også et viktig bidrag til den teoretiske debatten rundt regionale sikkerhetsorganisasjoner generelt og SCO spesielt.

Mens SIPRI-rapporten bør berømmes for å være detaljert og teoretisk avansert, scorer Ingmar Oldbergs *The Shanghai Cooperation Organisation: Powerhouse or Paper Tiger?* først og fremst på at den gir et godt og lett tilgjengelig empirisk overblikk over organisasjonen. Oldberg har valgt ut de viktigste problemstillingene knyttet til SCO, herunder fokus på gjensidig sikkerhet, de tre «ondene» terrorisme, separatisme og ekstremisme, medlemsstatenes motvilje mot vestlige demokratiseringsstrategier, utenrikspolitisk koordinering og balansering mot USA og den økende graden av økonomisk samarbeid. Analysen er jevnt over god, men med enkelte mindre unntak. Dette gjelder for eksempel diskusjonen rundt Russlands forhold til NATO og «Russlands aksept av USA og Europa som en balanse mot Kina i Sentral-Asia» (s. 26–27). Denne påstanden fremstår etter min mening som lite velbegrunnet og misforstått. Her treffer SIPRI-rapporten bedre med sin beskrivelse av Russlands respons til USAs engasjement i Sentral-Asia som «et langsomt voksende sinne» (s. 11).

Et aspekt som trekker ned begge rapportene er de lite utfyllende diskusjonene av de sentralasiatiske landenes strategier og erfaringer med SCO. Oldbergs rapport fremstår som spesielt unyansert på dette punktet, med få forsøk på å differensiere mellom de ulike statenes tilnærminger. Likevel er hovedkonklusjonen at begge rapportene i hver sine sjangere er gode tilvekster til litteraturen om SCO.

Nye bøger i Norden

DANMARK:

Berg, Mary

Mary Berg: dagbog fra ghettoen i Warszawa

Oversat fra engelsk af Peter Tudvad
Viby J: Jyllands-Posten forlag 2007
269 s. ISBN 9788776921026

*Bohn, Robert, Thomas Wegener Friis
& Michael F. Scholz (red.)*

Østersøområdet: fra Anden Verdenskrig til den Kolde Krig

Middelfart: Forlaget Friis 2007
299 s. ISBN 9788798952251

Helleberg, Maria

Dagmar: Maria Feodorovna (roman)

København: Samleren 2007
285 s. ISBN 9788763806763

*Litvinenko, Aleksandr & Jurij Felsj-
tinskij*

De sprænger Rusland i luften: Putins regime og den nye KGB-terror

Oversat fra engelsk af Jan Hansen
København: Høst & Søn 2007
310 s. ISBN 9788763806831

*Litvinenko, Marina & Alexander
Goldfarb*

Litvinenko: Mordet på Ruslands demokrati

Viby J: Jyllands-Posten forlag 2007
320 s. ISBN 9788776921675

Matlock, Jack F.

Reagan & Gorbatsjov: Afslutningen på den kolde krig

Odense: TV2 Forlag 2007
494 s. ISBN 9788792121127

Nabokov, Vladimir

Nikolaj Gogol

Oversat af Henrik G. Poulsen
København: Vandkunsten 2007
180 s. ISBN 9788776950606

FINLAND:

Appel, Erik

När allt gick fel: Viborgs fall 1944

Helsingfors: Schildt 2007
193 s. ISBN 9789515017185

Dusseault, David (red.)

The CIS: Form or Substance?

Aleksanteri Series 2/2007
Helsinki: Aleksanteri Institute 2007
320 s. ISBN 9789521040184

Dusseault, David (red.)

The Dynamics of Energy in the Eurasian Context

Aleksanteri Series 3/2007
Helsinki: Aleksanteri instituutti
2007
161 s. ISBN 9789521040191

Fink, Allan, Erno Järvinen & Ritva Toivonen

Northwest Russia: Development of the Woodworking Industry and Opportunities as a Potential Market Area for Finland

Helsinki: Pellervon taloudellinen tutkimuslaitos 2007
62 s. ISBN 9789525594621

Kervanto Nevanlinna, Anja (red.)
Industry and Modernism: Companies, Architecture, and Identity in the Nordic and Baltic Countries During the High-industrial Period

Studia Fennica Historica 14
Helsinki: Finnish Literature Society 2007
401 s. ISBN 9789517469364

Kuusi, Osmo, Hanna Smith & Paula Tiihonen (red.)

Russia 2017: Three Scenarios

Helsinki: Parliament of Finland, The Committee for the Future 2007
96 s. ISBN 9789515329585

Lähteenmäki, Maria (red.)

The Flexible Frontier: Change and Continuity in Finnish-Russian Relations

Aleksanteri Series 5/2007
Helsinki: Aleksanteri Institute 2007
266 s. ISBN 9789521040931

Salovaara-Moring, Inka & Triin Kallas

Mapping Communication and Media Research: Estonia

Research reports 3/2007
Helsinki: Department of Communication, University of Helsinki 2007
97 s. ISBN 9789521040467

Tiusanen, Tauno

Romania and Bulgaria – Two New EU Members

Northern Dimension Research Centre Publication 44
Lappeenranta: Lappeenranta University of Technology 2007
54 s. ISBN 9522144164

Conference on EU-Russian Higher Education Cooperation – Mobility on Students and Academic Staff

Helsinki: Centre for International Mobility 2007
149 s. ISBN 9789518051278

NORGE:

Beevor, Antony

Stalingrad

4. utgave
Oversatt av Bertil Knudsen
Oslo: Spartacus 2007
447 s. ISBN 9788243004016

Borchgrevink, Aage Storm

Den usynlige krigen: reiser i Tsjetsjenia, Ingusjetia og Dagestan

Oslo: Cappelen 2007
334 s. ISBN 9788202247942

Goldfarb, Alex & Marina Litvinenko

Litvinenko: en dissidents død

Oversatt av Leif Magne Lervik
Oslo: Schibsted 2007
384 s. ISBN 9788251624633

Haug, Hilde Katrine

Comrades between Brotherhood and (Dis)unity: the Yugoslav Communists' Search for a Socialist Solution to the National Question 1935–1980

Acta humaniora 291
Oslo: Faculty of Humanities, University of Oslo/ Unipub 2007
308 s. [uten ISBN]

Montefiore, Simon Sebag

Den unge Stalin

Oversatt av Jorunn og Arne-Carsten Carlsen
Oslo: Cappelen 2007
498 s. ISBN 9788202264369

Politkovskaja, Anna

Mitt russiske testament

Oversatt fra engelsk av Kjell Olaf Jensen; forord av Siri Lill Mannes
Oslo: Cappelen 2007
439 s. ISBN 9788202270827

Seierstad, Åsne

De krenkede: Historier fra Tsjetsjenia

Oslo: Cappelen 2007
383 s. ISBN 9788202278793

Trivunovic, Marijana, Vera Devine & Harald Mathisen

Corruption in Montenegro 2007: Overview over Main Problems and Status of Reforms

Report R 2007:9
Bergen: Chr. Michelsen Institute 2007
81 s. ISBN 9788280622082

Vogt, Carl Emil

Nansens kamp mot hungersnøden i Russland 1921–23

Oslo: Aschehoug 2007
345 s. ISBN 9788203233715

Zamoyski, Adam

1812: Napoleons russiske tragedie

Oversatt av Kirsti Boger
Oslo: Schibsted Forlagene 2007
645 s. ISBN 9788251623315

SVERIGE:

Danilov, Viktor & Lennart Samuelson (red.)

Bönder och bolsjeviker: den ryska landsbygdens historia 1902–1939

Översättning: Bengt Eriksson och Lennart Samuelson
Stockholm: Ekonomiska forskningsinstitutet, Handelshögskolan i Stockholm (EFI)
271 s. ISBN 9789172587274

Kostic, Roland

Ambivalent Peace: External Peacebuilding, Threatened Identity and Reconciliation in Bosnia and Herzegovina

Doktorsavhandling
Uppsala: Institutionen för freds- och konfliktforskning, Uppsala universitet 2007
421 s. ISBN 9789150619508

Lindström, Pär

Lär känna Estland: en läsebok och resebok

Foto: Pär Lindström
Växjö: Baltic Books 2007
248 s. ISBN 9789197399203

Mannerfelt, Karine & Ann Eriksson

Mrika från Prishtina i Kosovo

Barn i världen
Stockholm: LL-förlaget 2007
108 s. ISBN 9789170531125

Melvin, Neil J.

**Building Stability in the North
Caucasus: Ways Forward for
Russia and the European Union**

SIPRI Policy Paper 16

Solna: Stockholm International

Peace Research Institute (SIPRI)

2007

58 s. ISSN 16520432

Science, Göteborg University 2007

294 s. ISBN 9789189246317

Nilsson, Iréne

**Styrning och makt: EU:s utvär-
dering av Rumänien**

Sieps utredningar 2007:2u

Stockholm: Svenska institutet för

europapolitiska studier (SIEPS)

2007

172 s. ISBN 9185129712

Poulsen, Torben

Le, Smilja

Översättning: Ulf R Ohretall; efter-
ord av Klara Johansson

Ny utgåva

Stockholm: En bok för alla 2007

192 s. ISBN 9789172214941

Samuelson, Lennart

**Tankograd: den ryska hem-
mafrontens dolda historia
1917–1953**

Stockholm: SNS förlag 2007

368 s. ISBN 9789185355976

Spehar, Andrea

**How Women's Movements Mat-
ter: Women's Movements Stra-
tegies and Influence on Gender
Policy Formation in Post-Com-
munist Croatia and Slovenia**

Göteborg Studies in Politics

Göteborg: Department of Political

Summaries

Détente from the Perspective of Small States: the CSCE Strategies of Hungary and Romania

Katalin Miklóssy

This article investigates how the status of small states within the Eastern bloc gradually began to change from the 1960s onward. The focus is on the efforts of Hungary and Romania to distance themselves from the Soviet grip by taking advantage of the changes in the international climate brought about by détente. Hungary and Romania were situated differently within the Eastern bloc framework, and under the leadership of János Kádár and Nicolae Ceaușescu, respectively, they had divergent ideas about development and social welfare. Nevertheless, they chose similar paths, approaching the West in order to achieve rather similar goals. The CSCE process offered a unique opportunity for the two small states to expand their elbowroom by adjusting their foreign policy behaviour.

The article aims to shed new light on the ability of small states to cross boundaries in the juxtaposition of great powers. Moreover, the findings reveal that even under pressure of Soviet interference, some small states were able to significantly remould the realm of possibilities and to reinterpret the small-state model itself.

Nordisk Øst-forum | 21[4] 2007: 411-433

Russia's Globalisation – How Deep Does It Go?

Mette Skak

Despite Cold War rhetoric and Soviet atavisms, some globalisation is currently taking place in Russia. But how deep does it go? Is there only a superficial economic globalisation, or is there also a transfer of liberal, democratic norms from the European neighbourhood? In

order to answer these questions, the article pursues both a top–down and a bottom–up analytical approach.

On the state and government level of globalisation, the article concludes that Russia pursues an anti-liberal, national conservative strategy dubbed «sovereign democracy», although the Kremlin is also eager to draw benefits from the globalisation processes. The bottom–up analysis of society level is carried out through case studies on the standing of liberal norms and of civil society. According to Ronald Inglehart and Pippa Norris, popular attitudes towards sexual minorities can serve as an indication of a larger problem of democratisation. The article finds widespread aversion to same-sex relationships in the Russian population. Concerning organised civil society activity, the recently passed NGO law has proven more Draconian than intended, an outcome which may force authorities to rethink their policy. The concluding section depicts Russia as handicapped compared to the other BRIC powers in terms of «soft power», although its membership in the Council of Europe does entail some transfer of liberal norms and hence some softening of Russian power.

Nordisk Øst-forum | 21[4] 2007: 435-456

A Taste of Its Own Medicine: Azerbaijan's Strategy on Russia

Heidi Kjærnet

In recent years, the use of economic tools to reach strategic ends – employing economic power to gain or maintain political power – has become increasingly characteristic of Russian foreign policy. Through a case study of how two Russian energy companies have operated in Azerbaijan (Lukoil and RAO UES), the article explores how Azerbaijan has responded to the so-called economisation trend in Russian foreign policy.

As a result of its vast petroleum resources, its independent access to export markets through the Baku-Tbilisi -Ceyhan and South Caucasus pipelines, and its subsequent substantial petroleum revenues, Azerbaijan enjoys considerable greater leeway vis-à-vis Russia than most other former Soviet republics. The article argues that this has given Azerbaijan the possibility to treat Russia to a taste of its own medicine. Azerbaijan has used its energy resources to position itself as a regional power in the South Caucasus, as exemplified by Baku's siding with Georgia in the latter's standoff with Moscow.

Russia nevertheless still controls some major levers in relation to Azerbaijan: the Nagorno-Karabakh conflict and Russia's role in the OSCE Minsk Group.

Nordisk Øst-forum | 21[4] 2007: 457-574

The World Inside Out – a Formalistic Analysis of the Perspective in Icons

Fredrik Fabian Heffermehl

This article focuses on the depth illusions of Old Russian icons (that is, of icons painted according to the classical canon). Traditionally, icon painters applied what has been called a «reverse perspective»: one that is reversed in reference to – and as contrasted against – the linear perspective of the Renaissance. According to Russian Orthodox theologians, the two different perspectives reflect the difference between the true expression of Christian spirituality in the icon, and the more secular, earthly view characteristic of Western humanism in post-Renaissance religious art. An important aspect of this argument is the implicit understanding of God as an observer located in the imagined space *behind* the painting. Accordingly, Orthodox art should not duplicate the world as it looks, but is meant to unmask what Pavel Florenskii refers to as «real realism» – in the icon represented by a multitude of horizon lines and vanishing points.

The article introduces a comparative geometrical approach to the reverse perspective of Old Russian painting and the linear perspective of the Renaissance. By means of visual models, the position of Orthodox theologians is explained, as is how art has been used in their polemics against the Roman Catholic Church.

Nordisk Øst-forum | 21[4] 2007: 475-488

